

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DİSİPLİNLERARASI ASKERİ TARİH ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

**ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE TÜRK PİYADE SINIFININ FİZİKSEL
DONATIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÖKTUĞ KÜÇÜKÇOBAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. MURAT KARATAŞ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DİSİPLİNLERARASI ASKERİ TARİH ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

**ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE TÜRK PİYADE SINIFININ FİZİKSEL
DONATIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÖKTUĞ KÜÇÜKÇOBAN

Tez Danışmanı

PROF. DR. MURAT KARATAŞ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Göktuğ KÜÇÜKÇOBAN tarafından Prof. Dr. Murat KARATAŞ yönetiminde hazırlanan ve **19/01/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Çanakkale Cephesi’nde Türk Piyade Sınıfının Fiziksel Donatımı**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Askeri Tarih Araştırmaları Anabilim Dalı**’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Prof. Dr. Murat KARATAŞ
(Danışman)

.....

Doç. Dr. Güneş ŞAHİN

.....

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KARSANDIK YAZICI

.....

Tez No :

Tez Savunma Tarihi : 19/01/2023

.....

İSİM SOYİSMİ

Enstitü Müdürü

.././20..

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerden herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

(İmza)

Göktuğ KÜÇÜKÇOBAN

19/01/2023

TEŞEKKÜR

Çalışmanın araştırma ve yazım esnasında akademik desteği ve değerli fikirleri ile bana yol gosteren hocam ve danıőmanım, Sayın Prof. Dr. Murat KARATAŞ'a saygı ve minnetlerimi sunarım. İki yıl boyunca beraber mesai yaptığım ve bu süreç içerisinde bana verdikleri destek için Çanakkale Savaşları Enstitüsü'ne ve ekibine; eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda duran, bana sundukları maddi ve manevi desteği hiçbir zaman esirgemeyen canım aileme sonsuz Őukranlarımı sunuyorum.

Göktuğ KÜÇÜKÇOBAN

Çanakkale, Ocak 2023

ÖZET

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE TÜRK PİYADE SINIFININ FİZİKSEL DONATIMI

Göktuğ KÜÇÜKÇOBAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Askeri Tarih Araştırmaları Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Murat KARATAŞ

19/01/2023, 108

“Çanakkale Cephesi'nde Türk Piyade Sınıfının Donatımı” başlıklı bu çalışma; birinci el kaynak, araştırma eser ve Çanakkale Savaşları'nda yer almış subay ve askerlerin anı, hatıratları kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada yer verilen birinci el kaynaklar başta Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) arşivinden kullanılan belgeler olmak üzere Çanakkale Savaşları sırasında yürürlükte olan nizamnameler ve talimatnameler esas alınarak piyade sınıfının donatımına dair bilgilere ulaşılmıştır. Birinci el kaynaklardan elde edilen veriler ışığında piyade sınıfının donatımına dair bilgiler, Çanakkale Savaşları ile ilgili yazılmış araştırma eser, anı ve hatıratlar incelenerek desteklenmiştir.

Bu çalışma ile Çanakkale Savaşları'nda yer almış subay ve neferin fiziksel donatımına dair her teçhizat anlatılmaya çalışılmıştır. Subay ve neferin giydikleri kıyafetler ve kullandıkları silahlar ayrı bölümlerde değerlendirilmiştir. Çalışmada anı ve hatıratlardan yararlanılarak askerlerin şahsi eşyalarından da bahsedilmiştir. Ayrıca bu çalışmada, İstanbul'dan Çanakkale'ye gönderilen teçhizatın ikmal faaliyetlerine yer verilmiş, muharebe esnasında teçhizatın temini konusunda yaşanan problemler anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Türk Piyade Sınıfı, Fiziksel, Donatım.

ABSTRACT

PHYSICAL EQUIPPING OF THE TURKISH INFANTRY CLASS IN THE GALLIPOLLI FRONT

Göktuğ KÜÇÜKÇOBAN

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Department of Military History

Advisor: Prof. Dr. Murat KARATAŞ

19/01/2023, 108

This study, which titled the “*Physical Equipping of the Turkish Infantry Class in the Gallipoli Front*”, was prepared using first hand sources, research works and the memories and memoirs of military officers and soldiers who took part in the Gallipoli Campaign. Information on the equipment of the infantry class was obtained based on the first-hand sources included in the study, especially the documents used from the archives of the Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), and the regulations and instructions in force during the Gallipoli Campaign. With the help of data obtained from primary sources, information on the equipment of the infantry class was supported by examining the research works, memories written about the Gallipoli Campaign.

In this study, was tried to be explained every equipment related to the physical equipment of the military officers and soldiers who took part in the Gallipoli Campaign. The clothes worn by the military officers and soldiers and the weapons they used were evaluated in separate sections. In the study, the personal belongings of the soldiers were also mentioned by making use of their memories. In addition to the study are explained the supply activities of the equipment sent from Istanbul to Çanakkale and it is include the problems experienced in the supply of equipment during the war.

Keyword: Gallipoli Front, Turkish Infantry Class, Physical, Equipping.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
TABLO DİZİNİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. 19. Yüzyılda Osmanlı Ordu Teşkilatındaki Gelişmeler	1
1.2. Seferberlik	5

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE İKMAL FAALİYETLERİ

2.1. 5'inci Menzil Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatı.....	13
2.2. Personel İkmali	17
2.3. Silah ve Cephane İkmali.....	20
2.4. Giyim Malzemelerinin İkmali	27
2.5. İstihkâm Malzemelerinin İkmali	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK PİYADE SUBAY SINIFININ FİZİKSEL DONATIMI

3.1. Ceket.....	33
3.2. Apolet	36

3.3. Madalya ve Nişan	37
3.4. Pantolon	39
3.5. Kaput	40
3.6. Serpuş	41
3.7. Ayakkabı.....	43
3.8. Mahmuz.....	43
3.9. Eldiven.....	43
3.10. Kılıç ve Kılıç Kayışı	44
3.11. Subay Sınıfının Kullandığı Diğer Eşyalar	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK PİYADE ASKERİNİN FİZİKSEL DONATIMI

4.1. Çanakkale Savaşları'nda Türk Piyade Askerinin Fiziksel Donatımı	52
4.1.1. Ceket.....	56
4.1.2. Pantolon.....	57
4.1.3. Kaput	57
4.1.4. Serpuş	58
4.1.5. Ayakkabı	59
4.1.6. Çanta.....	60
4.1.7. Palaska.....	62
4.1.8. Kütüklük.....	62
4.1.9. Matara.....	63
4.1.10. Peksimet-Ekmek Torbası	64
4.1.11. Hüviyet Varakası.....	65
4.1.12. Çadır	66
4.2. Silah ve Cephane	67
4.2.1. Mavzer Tüfeğinin Mekanizması ve Muhafazası	70
4.2.2. Aynalı Tüfek	74
4.2.3. Makineli Tüfek.....	77
4.2.4. El Bombaları	79
4.3. İstihkâm Malzemeleri	83
4.4. Piyade Sınıfının Kullandığı Diğer Eşyalar	86
4.5. İğtinam.....	88

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA.....	98
EK.1.....	I
EK.2.....	II
EK.3.....	III
EK.4.....	IV
EK.5.....	V
EK.6.....	VI
EK.7.....	VII
EK.8.....	VIII
EK.9.....	IX
ÖZGEÇMİŞ.....	X

SİMGELER VE KISALTMALAR

ATASE	Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BDSÇC	Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
cm.	Santimetre
Çev.	Çeviren
ÇM19HP	Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Harp Cerideleri
Ed.	Editör
K.	Kitap
Kg.	Kilogram
M.V.	Meclis-i Vükela
mm.	Milimetre
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
vd.	Ve diğerleri

TABLO DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Levazım Daire Başkanlığı'nın Seferberlik İlanı İle Birlikte Almanya' dan Sipariş Ettiği Envanterler	28

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. 19. Yüzyılda Osmanlı Ordu Teşkilatındaki Gelişmeler

Piyade, genel itibarıyla savaşın esas elamanı ve savaşı sonuçlandıran sınıftır. Savaşta görev alan diğer sınıfların görevi, piyade askerinin işini kolaylaştırmak ve piyadenin savaşı kazanmasını sağlamaktır. Piyade askeri; yağmurda, çamurda, sıcakta, soğukta, hastalığıyla, haşeresiyle muharebe sahasında en zor koşullar altında mücadele eden, düşmanın en yakınında bulunan ve hayatı pahasına mücadele eden, muharebe sahasının en aslı unsurudur.

Osmanlı tarihine baktığımızda da ordunun omurgasını oluşturan temel yapı, piyadedir. Gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmeye çalışılan reformların amacı, piyade sınıfını daha dinamik ve daha güçlü hale getirmektir. Osmanlı'nın kadim askerî birliği olan Yeniçeri Ocağı'nın 16 Haziran 1826 tarihinde Vaka-i Hayriyye hadisesi ile kapanmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kurulması yeni süreci başlatmış ve bu Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.¹ Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde ordunun modernizasyonu için birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. 1 Mayıs 1827 tarihinde Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin seraskerliğine atanan Hüsrev Paşa yönetiminde başlayan modernizasyon çalışmalarında gerek ordu sisteminde gerek kıyafet konusunda birçok yenilik yapılmıştır. Bu dönemde kıyafet alanında yapılan en önemli değişiklik askere şubara yerine fes giydirilmesi olmuştur.² Yine bu dönemde Avrupa'dan getirilen subay ve danışmanlar, orduda istihdam edilmiştir. Burada öne çıkan isim, 1827 yılında İstanbul'a gelen İtalyan Giovanni Timoteo Calosso olmuştur. Calosso, 1839 yılına kadar Osmanlı ordusunda görev almış, bu süre zarfında süvari birliklerini eğitmekle görevlendirilmiştir.³ II. Mahmut dönemindeki ordu modernizasyonundaki en büyük adım, Mekteb-i Harbiye'nin kurulması olmuştur. 1834 yılında kurulan Mekteb-i Ulum-u Harbiye, orduda yer alacak subayların eğitilmesi

¹ *Osmanlı Askeri Teşkilatı*, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1999, s.34.

² Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.388-339.

³ A.g.e., s.406., Şerafettin Turan, "II. Mahmud'un Reformlarında İtalyan Etkisi ve Katkısı", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s.113-125.

maksadıyla kurulmuştur. İlk yıllarında öğretmen sayısının azlığı sebebiyle fazla mezun verememiş olsa da 1860'lı yıllarda mezun subay sayısı 50'ye kadar çıkmıştır.⁴ Mekteb-i Harbiye'nin kurulduğu yılda ayrıca Asakir-i Mansure-i Muhammediye'ye paralel olarak varlığını 1912 yılına kadar devam ettirecek, Redif-i Asakir-i Mansure teşkilatı kurulmuştur.⁵

Abdülmecit döneminin (1861-1876) en önemli gelişmesi, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi olmuştur. Tanzimat Fermanı'nda toplumun her kesimini ilgilendiren kararlar alınmıştır. Fermanda askerlik alanıyla ilgili olarak; Asakir-i Nizamiye'nin hizmet müddeti beş sene olmak üzere tayin edilmiştir. Beş sene sonra terhis edilen efrat, yedi sene redif sınıfına hizmet edeceği kararlaştırılmıştır. Her sene mart ayının birinci gününde Nizamiye askerleri, her ordunun beşte biri oranında yenilecekti. Osmanlı ordusu; Hassa Ordusu, Dersaadet Ordusu, Rumeli Ordusu, Anadolu Ordusu ve Arabistan Ordusu olarak beş büyük kolorduya ayrılmıştır.⁶ Buna ek olarak 1848 yılında merkezi Bağdat olan 6'ncı Ordu kurulmuştur.⁷

1853-1856 yıllarında gerçekleşen Kırım Harbi, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllardır devam eden askerî reformların etkisini, muharebe sahasında görme fırsatını vermiştir. Bu savaşla birlikte yıllardır yeni taktik ve teçhizatla eğitilen subaylar, ilk savaş tecrübesinden başarıyla geçmiştir. Kırım Harbi gibi modern bir savaştan başarılı bir neticeyle ayrılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin birkaç silah ve barut atölyesi dışında tüm askerî teçhizatını yurt dışından satın almak zorunda kalması, gelecek yılların habercisi olmuştur.⁸

Abdülaziz döneminde askerî anlamda en önemli çalışma, ordunun yeni silahlar donatılması olmuştur. Bu dönemde Snider, Martin ve Winchester marka tüfeklerden 500.000 adet satın alınmış, subaylara tabanca, süvarilere ise filintaya benzeyen tüfekler verilmiştir. Aynı zamanda askerlerin yukarısı geniş, paçaları dar, pantolona benzeyen şalvar giymesi,

⁴ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.302-310.

⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s.256.

⁶ Ziya Şakir, *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu*, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1957, s.29.

⁷ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2006, s.119.

⁸ Uyar ve Erickson, *a.g.e.*, s.346.

başlarında fes olması kararlaştırılmıştır.⁹ Bu dönemde ayrıca ordu; nizamiye, redif ve müstahfiz olacak şekilde üçe ayrılmıştır. Nizamiyeye mensup askerler, dört yıl süreyle vazifesini yaptıktan sonra iki yıl da ihtiyat sınıfı olarak görev alması kararlaştırılmıştır. Redif askerlerinin görev süresi de altı yıla çıkartılmıştır. Redif hizmetini tamamlayan askerler, müstahfiz olarak sekiz yıl boyunca gerektiğinde kendilerinden yararlanılmak üzere askerlikle sorumlu tutulmuştur.¹⁰ Ayrıca Ordu; 1'inci Ordu merkezi İstanbul olmak üzere Hassa Ordusu, 2'nci Ordu merkezi Şumnu olmak üzere Tuna Ordusu, 3'üncü Ordu merkezi Manastır olmak üzere Rumeli Ordusu, 4'üncü Ordu merkezi Erzurum olmak üzere Anadolu Ordusu, 5'inci Ordu merkezi Şam olmak üzere Suriye Ordusu, 6'ncı Ordu merkezi Bağdat olmak üzere Arabistan Ordusu, 7'nci Ordu merkezi Yemen olmak üzere Yemen Ordusu olmak üzere yedi orduya bölünmüştür.¹¹

1876 yılında tahta çıkan II. Abdülhamit, ordunun modernizasyonu için büyük uğraş vermiştir. Osmanlı ordusunu modern bir yapıya dönüştürmek için ilk olarak ordu teşkilatında bazı düzenlemelere gitmiştir. Ordu, Bab-ı Seraskeri, Dar-ı Şura-yı Askerî, Erkân-ı Harbiye ve Tophane-i Amire olacak şekilde dörde ayrılmıştır.¹² Bu dönemde 1877-1878 yılında gerçekleşen Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı ordusunun vaziyetini ortaya koymuştur. Ordu içerisinde yer alan asker ve subayın eksiklikleri ortaya çıkmış, askeri teşkilatın bozuk olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti mevcut sorunlara çözüm olarak, 11 Nisan 1882 tarihinde Alman Albay Kaehler, Piyade Yüzbaşı Kamhövener, Topçu Yüzbaşı von Hobe ve Yüzbaşı Ristoui'den oluşan Alman heyetini İstanbul'a çağırılmıştır. Kaehler ve ekibi, ordu teşkilatını geliştirmek ve genç subayları eğitmek için İstanbul'a gelmiştir. Ancak Kaehler'in İstanbul'a gelişinden üç yıl sonra vefat etmesi sebebiyle heyetin başına Colmar von der Goltz getirilmiştir. Goltz subay eğitiminde etkin rol oynamış, Harbiye Mektebi'nde ders kitabı olarak okutulmak üzere Türkçe ders kitabı yayımlamıştır.¹³ Osmanlı Devleti'nin von der Goltz'un başkanlığında orduyu modern bir yapıya kavuşturmaya çalıştığı yıllarda, Alman Mauser ve Löwe fabrikalarından silah satın almaya başlamıştır. İlk silah siparişi, 500.000 adet

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.184-185., Geçer, *a.g.e.*, s.50.

¹⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, İskit Yayınevi, İstanbul 1962, s.3189.

¹¹ Karal, *a.g.e.*, C.VII, s.188.

¹² A.g.e, s.352.

¹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.116-117.

Mavzer tüfeği üzerinden 9 Şubat 1887 tarihinde yapılmıştır.¹⁴ 1887 yılında yapılan ilk alışverişten sonra askerin kullanmış olduğu eski tüfekler yerini modern Mavzer tüfeğine bırakmaya başlamıştır. Mauser ve Löwe fabrikalarından yapılan silah alışverişi, Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre zarfında yaklaşık 1.000.000 Mavzer tüfeği satın alınmıştır.¹⁵

II. Abdülhamit'in 1909 yılında tahttan indirilmesinden sonra Mahmut Şevket Paşa sadaretinde Balkan Savaşı'ndaki acı sonucun reçetesi, tekrar bir Alman heyetinin İstanbul'a getirilmesiyle bulunmuştur. 14 Aralık 1913 tarihinde Liman von Sanders başkanlığında 11 kişilik Alman heyet, İstanbul'a getirilmiştir. Heyetin aslı görevi yine ordunun modern bir yapı kazanmasını sağlamaktır. Liman von Sanders kısa bir süre sonra 1'inci Ordu'nun başına getirilmiş, hemen ardından Enver Paşa da Harbiye Nazırı olmuş ve ordunun gençleştirilmesi adına 1.000'den fazla subay emekliye sevk edilmiştir.¹⁶ Bunun dışında Sanders ve Enver Paşa, Balkan Harbi'nde görülen seferberlik sorunları üzerinde durmuştur. Buna göre seferberlik hazırlıklarının daha modern hale getirilmesi adına kolordular, toprak sınırlarına göre sınıflara ayrılmıştır. Kolordular kendi bölgesinden sorumlu olacak şekilde görevlendirilmiş ve seferberlik halinde ihtiyaçları temin etme görevi verilmiştir.¹⁷ Balkan Savaşı'nda yaşanan acı tecrübesinin ışığında tüm planlar hazırlanmış ve savaş başladığında da bu planlar devreye sokulmuştur.

¹⁴ Ali Serdar Mete, *Türk Mavzeri Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2022, s.76., Rifat Önsoy, *Türk-Alman Münasebetleri (1871-1914)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1982, s.98., Fahri Türk, *Türkiye İle Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012, s.160., Mehmet Beşirli, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.16, 2004, s.127.

¹⁵ Mete, *a.g.e.*, s.83.

¹⁶ Liman von Sanders'in göreve başlamasıyla Yüksek Askerî Şura üyesi olmuştu. Bu yolla alınacak herhangi bir kararda oyu öncelikli sayılacaktı. Aynı zamanda beş yıllık görevi boyunca orduda görev alacak yabancı subayları belirleyebilecek ya da azledebilecekti. Sanders, kurmay subaylarının eğitimleri üzerinde yetki almış ve Almanya'ya gönderilecek Türk subayları belirleme yetkisine sahip olmuştu. Ayrıca Liman von Sanders, çok sayıda subayın emekli edilmesi kararını Enver Paşa'ya sorduğunda, Enver Paşa; "Bu subayların Balkan Savaşı'nda yetersizliği görüşmüş olanlarla yaşça orduda istihdama uygun olmayanlardan ibaret bulunduğu" cevabını vermiştir. Bkz. Sanders, Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006., s.26,31,46. Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi; Türkiye Prusya Askeri Heyetleri 1835-1919*, Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.114., *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.287. Karal, *a.g.e.*, C.VII, s.376.

¹⁷ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s.287.

1.2. Seferberlik

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın resmen başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak anlaşması imzalamıştır. Ardından Alman Askerî Heyeti Kurmay Başkanı Bronzart von Shellendorff tarafından 7 Haziran 1914 tarihinde hazırlanan seferberlik planı, 3 Ağustos günü devreye sokulmuştur. Bu plana göre, 1891, 1892, 1893 doğumlu kişiler askere çağırılmıştır. Savaşın ilerleyen zamanlarında ise 1894-1900 doğumlu kişiler de silahlı altına alınmıştır.¹⁸ 5 Ağustos 1915 tarihinde başkomutanlık ile ordular arasındaki koordinasyonu sağlamak, idari ve lojistik faaliyetlerini yürütmek adına Menzil Genel Müfettişliği ve Menzil Müfettişliğine bağlı ordu ve kolordu menzil müfettişlikleri oluşturulmuştur. Balkan Harbi'nde yaşanan acı tecrübenin bir daha tekrarlanmaması için menzil müfettişlikleri emrinde menzil bölge müfettişlikleri, menzil komutanlıkları, menzil yiyecek ve donatım ambarları gibi kurum ve kuruluşlar, kademelere ayrılmıştır.¹⁹ 9 Ağustos 1914 tarihinde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Harbiye, Dahiliye ve Maliye Bakanlıkları bir alt kurul oluşturmuştur. İsmail Hakkı Paşa başkanlığındaki Levazımat-ı Umumiye Dairesi tarafından ordunun ihtiyaçları tespit edilmiştir.²⁰

Oluşturulan bu alt kurul vasıtasıyla Ağustos 1914'ten itibaren ordular için gerekli ihtiyaçlar temin edilmeye çalışılmıştır. Orduların ihtiyacının karşılanması için yurtiçindeki kaynaklar seferber edilmiş, iâşe maddelerinin temini için aşar, tekâlif-i harbiye ve satın alma usulleri devreye sokulmuştur. Bahsedilen üç yöntem dışında yardım, mübadele gibi usullere de başvurulmuştur. Ancak seferberliğin ilanından yaklaşık 1,5 ay geçmesine rağmen Çanakkale bölgesi ve çevresinin askerî idaresinden sorumlu 1'inci ve 2'nci Orduda kurulması gereken 72 menzil kolu henüz kurulmamıştır. Yığınak planlarının zamanında

¹⁸ Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş*, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, 222-223.

¹⁹ *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*, C.V, K.I, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.227.

²⁰ Mehmet Çevik, Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun İâşe ve İkmal Faaliyetleri," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S.18, Çanakkale 2015, s.302.

tamamlanmaması sebebiyle Menzil Müfettişliğine bağlı teşkilatlanmaların kurulması da uzun zaman almıştır.²¹

Bir Türk kolordusunun meydana getirilmesinin esasları şöyle idi: Bir süvari alayı (1.400-2.000 kılıç, 12 makineli tüfek, 8 toptan oluşan süvari topçu taburu), topçu ve yardımcı birliklerle birlikte üç veya iki piyade tümeninden oluşuyordu. Piyade tümenin her alayı üç taburdan teşkil edilmiştir. Taburlarda görevli dört Maksim ve Hotckiss'ten oluşan makineli tüfek bölüğü yer almıştır. Bir piyade taburuna bağlı dört bölük oluşturulmuş ve bir bölüğün seferî kuruluşunda 266 er bulunmuştur.²² Seferberliğin ilanından sonra Çanakkale Boğazı'nın savunması için 1'inci Ordu Müfettişliği emrindeki 3'üncü Kolordu Komutanlığı görevlendirilmiştir. 3'üncü Kolordu; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 7'nci, 8'inci, 9'uncu Piyade Tümenleri ile 3'üncü Süvari Tugayı ve 3'üncü Kolorduya bağlı birliklerden oluşmuştur.²³ Çanakkale bölgesi ve çevresinin askerî idaresi 1'inci ve 2'nci Ordu tarafından gerçekleştirildiği için ikmal tedarikinin birçoğu İstanbul ve etrafında toplanmıştır.

3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberlik, Balkan Harbi'nden sonra hazırlanan programa göre uygulanmıştır. Harbiye Nezareti Levazım Dairesi tarafından ikinci sınıf ikmal maddeleri içerisinde yer alan Türk askerinin giyim ve giyim imalatında kullanılan deri, kumaş gibi ürünlerin iç piyasadan temin edilmesi kararı verilmiştir. Bu bağlamda özellikle İstanbul'da bulunan imalathaneler ve fabrikalar ihtiyaç duyulan ürünleri karşılamaya başlamıştır. İstanbul'da bulunan Ahırkapı imalathanesi, ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ahırkapı'nın dışında seferberlik sonrasında Eyüp'te bir tane daha imalathane kurulmuştur. Bunun dışında İstanbul'da Feshane, bugün Kocaeli sınırları içerisinde bulunan Hereke, Karamürsel, Çuhahane Kumaş Fabrikası askerlerin giyim ihtiyacını karşılamak için üretime geçmiştir. Beykoz ve Saraçhane'de

²¹ Akbay, *a.g.e.*, C.I, s.186., Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.36., Yavuz Selim Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordunun İaşesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2013, s.63.

²² Aspinall Oglanlar, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*, C.I, Çev. Tahir Tunay, Askeri Matbaa, İstanbul 1939, s.29.

²³ BDSÇC, C.V, K.I, s.18.

bulunan kundura fabrikaları, Türk askerinin kundura ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.²⁴ Bahsedilen fabrikaların dışında askerın giyim ihtiyacını karşılamak için kırsal kesimlerde Muavenet-i Milliye dernekleri de kurulmuştur.²⁵ İstanbul ve çevresindeki fabrikaların tüm çabalarına rağmen Türk askerinin elbise ihtiyacı karşılayamaması sebebiyle Anadolu'da bulunan imalathaneler ve evlerdeki dokuma tezgâhlarından da yararlanılmıştır. Tüm bu faaliyetlere rağmen hala ihtiyaç görülen malzemeler, halktan tedarik edilmiştir.²⁶

Türk askerinin barut ve fişek ihtiyaçları büyük oranda İstanbul'da bulunan mermi imalathanelerinden karşılanmıştır. Başta Tophane'de bulunan İmalat-ı Harbiye olmak üzere Bakırköy'de bulunan barut fabrikasıyla mühimmat depoları, Zeytinburnu'nda Fişek ve Mermi Fabrikası, Başibüyük'teki mermi imalathanesi Türk piyade askerinin cephanesini temin etmek için üretim yapmıştır. Maçka ve Gülhane'deki cephanesinin ambar ve depolarında bulunan mevcut envanter ile de Türk askerinin cephanesinin ihtiyacı karşılanmıştır.²⁷ Bahsi geçen fabrikalar ayda yaklaşık 6.000.000 mermi, Zeytinburnu Fişek ve Mermi Fabrikası günde 300 adet 7,5 cm'lik dağ ve sahra mermisi üretme kapasitesine sahipti.²⁸

İmalat-ı Harbiye Fabrikalarına bağlı olmayan ancak İmalat-ı Harbiye Fabrikaları gözetiminde çalışan sivil imalathaneler de ordunun ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır.²⁹ Bunların içerisinde Tersane dökümhanesi, Tophane'de yer alan Kılıç Ali Paşa Camisinin arkasında bulunan Karlotti, Şişli'de Dapey ve İstinye'deki imalathanede dökülen mermi taslakları, Şişli Tramvay Tamirhanesi ve Tersanenin tamirhanelerinde torna edildikten sonra Zeytinburnu Fabrikası'nda eksiklikler giderilerek cephelere gönderilmiştir. Bu dökümhanelerin dışında Galata ve Süleymaniye'deki dökümhanelerde beyzî, armudî, müftiç yumurta bombaları imal edilmiştir.³⁰ Bunun dışında Galata'daki Kalafat yeri, Perşempazarı,

²⁴ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V), 170/13, 19 Ocak 1915., *BDSÇC*, C.V, K.III, s.489.

²⁵ *BDSÇC*, C.V, K.I, 238.

²⁶ *A.g.e.*, C.V, K.III, 490.

²⁷ Ogländer, *a.g.e.*, C.I, s.27., *BDSÇC*, C.V, K.III, s.492.

²⁸ Akbay, *a.g.e.*, C.I, s.145., Ersoy Zengin, *Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2015, s.139.

²⁹ *A.g.t.*, s.131.

³⁰ Ersoy Zengin, "İmalat-ı Harbiye", *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2022., Ahmet Kemal Üçok, *Görüp İşittiklerim*, Ed. Ali Birinci, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002, s.347-348.

Pastırmacıyan ve Halıcılar Hanında bulunan dökümhane ve imalathaneler, ihtiyacı karşılamak için çalışmıştır. Bu dönemde Pastırmacıyan Hanı'nda 58.000 bomba kapağı, Halıcılar Hanında 200.000 fitil başlığı yapılması için sözleşme imzalanmıştır.³¹

Yurtiçindeki fabrikalardan temin edilemeyen ya da yeterli olmayan malzemelerin de yurtdışından satın alınmasına karar verilmiştir. Yurtdışından satın alınacak malzemelerin hazırlanması için Esliha Müfettişi Umumiliği görevlendirilmiştir.³² Osmanlı Devleti, yurtdışından malzemelerin tedarik edilebilmesi için müttefiki Almanya'dan yardım istemiştir. Seferberliğin ilanından 4 Eylül 1915 tarihine kadar Almanya'dan 100.000 adet ekmek torbası, 100.000 adet palaska kayışı, 200.000 adet palaska kütüklüğü, 200.000 adet çadır bezi ve ipliği, 100.000 kilo taban kösesi, 200.000 çift bağcıklı kundura, 100.000 çift süvari çizmesi, 150.000 adet matara, 151.442 adet üniforma, 202.250 adet kaput, 157.611 adet pantolon ve 150.927 adet beylik siparişi verilmiştir.³³

Osmanlı Devleti bahsedilen bu malzemelerin dışında Almanya'dan büyük çapta harp silahı ve malzemeler istemiştir. Berlin Ateşemiliteri Cemil Bey'in 21 Temmuz 1914 tarihinde yazmış olduğu raporda, Almanya Hükümeti tarafından 29 milyon fişegin gönderilmeye çalışıldığı bildirilmiştir. Bunun dışında Cemil Bey'in 6 Ağustos 1914 tarihinde, 200 adet deniz mayını ile birlikte Goeben zırhlısından çıkarılan malzemelerin trenlere yüklendiği; eylül ayında ise 13 tane bataryanın trene yükleneceği raporlarında belirtilmiştir.³⁴ Bunun gibi birçok malzemenin Osmanlı ordusuna gönderilmesi için trenlere yüklendiği raporlara yazılmıştır. Ancak bahsi geçen bu yardımlar, bir türlü İstanbul'a ulaştırılamamıştır.³⁵ Yardımların ulaşmamasındaki en büyük etken; Almanya ve Osmanlı bağlantısının bir türlü kurulamaması olmuştur. Bunun dışında Almanya'nın Batı Cephesi'nde yaşadığı kayıplar sebebiyle kendi ihtiyaçlarını karşılamak istemiştir. Ayrıca

³¹ Zengin, *a.g.t.*, s.139.

³² *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.235.

³³ *A.g.e.*, s.268.

³⁴ Veli Yılmaz, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi AŞ, İstanbul 1993, s.77.

³⁵ Nicolle David, *Osmanlı Piyadesi 1914-1918*, Çev. Osman Çakmakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s.30.

Alman Hükümeti, Osmanlı'yı savaşa bir an önce sokabilmek adına yardım vaatlerini kullanmış ancak bu sözler daha sonra yerine getirilmemiştir.³⁶

Yurtiçi ve yurtdışından temin edilen ikinci sınıf ikmal maddeleri (askerî elbise, ayakkabı, çadır vb.) genel olarak İstanbul'da toplanmıştır. Ana depolarda saklanan bu malzemeler, Çanakkale'ye genellikle deniz yoluyla gönderilmiştir. İkmal maddelerinin deniz yoluyla taşınmasının en önemli nedenlerinden birisi, İstanbul-Çanakkale arasındaki kara yollarının ulaşımına elverişli olmamasıdır. Demiryolunun tercih edilmemesinin nedeni de Çanakkale'ye en yakın demiryolu noktası Uzunköprü'de olması ve buradan da Çanakkale Cephesi'ne elverişli kara yolunun bulunmamasından kaynaklanmıştır. Bahsedilen bu sebeplerden dolayı ikmal için en elverişli yol deniz yolu ulaşımı olmuştur.³⁷ Bu sebeple İstanbul, Tekirdağ, İzmir ve Bandırma iskelelerinde toplanan malzemeler, Çanakkale Cephesi'ne gönderilmek üzere gemilere aktarılmıştır. İstanbul Limanı'nda toplanan ikmal maddeleri, Harbiye Nezâret-i Levâzımât-ı Umûmîye Dâiresi ve Şirket-i Hayrîye arasında yapılan anlaşma gereği Şirket-i Hayrîye vapurları ile taşınmıştır.

Çanakkale Savaşları sırasında Şirket-i Hayrîye'nin 136 ton tonajlı 37 numaralı İhsan, 136 ton tonajlı 38 numaralı Şükran, 146 ton tonajlı 39 numaralı Neveser, 146 ton tonajlı 40 numaralı Rehber, 136 ton tonajlı 43 numaralı İkdam, 136 ton tonajlı 44 numaralı İntizam, 136 ton tonajlı 45 numaralı Resan, 136 ton tonajlı 46 numaralı Rüçhan, 56 ton tonajlı 47 numaralı Tarz-ı Nevin, 56 ton tonajlı 48 numaralı Dilnişin, 56 ton tonajlı 51 numaralı Süreyya, 56 ton tonajlı 52 numaralı Şihap, 119 ton tonajlı 53 numaralı İnşirah, 119 ton tonajlı 54 numaralı İnsibat, 12 ton tonajlı 55 numaralı Bebek, 12 tonajlı 56 numaralı Göksu, 56 ton tonajlı 57 numaralı Tarabya, 56 ton tonajlı 58 numaralı Nimet, 265 ton tonajlı 61 numaralı Sultaniye, 265 ton tonajlı 262 numaralı Hünkar ve 265 ton tonajlı 63 numaralı Sütlüce vapurları nakliyede; 166 ton tonajlı 60 numaralı Rağbet ve 292 ton tonajlı 70 numaralı Ziya vapurları Hilal-i Ahmer sevkiyatında Bandırma, Marmara, Şarköy, Karabiga, Lapseki, Gelibolu, Akbaş, Kilye, Soğanlıdere, Morto Limanı ile İstanbul arasındaki güzergahta

³⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s.103-104.

³⁷ Oglender, *a.g.e.*, C.I, s.30. Murat Koraltürk, "Şirket-i Hayriye", *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2022.

kullanılmıştır.³⁸ Çanakkale Savaşları'nda kullanılan 13 Şirket-i Hayriye gemisi, düşman saldırısına maruz kalarak batmış ya da kullanılmaz hale gelmiştir.³⁹ Deniz yolu kullanılarak gerçekleştirilen ikmal faaliyetlerinde Şirket-i Hayriye vapurları dışında Seyr-i Sefâin İdaresi ve Haliç Şirketi'ne ait yolcu vapurlarından da yararlanılmıştır.⁴⁰

Menzil Müfettişliği bünyesinde, Bandırma'da toplam 19 adet, Karabiga'da 5 adet, Lapseki'de 6 adet, Çanakkale 16 adet, Akbaş'ta 15 adet, Kilya'da 19 adet, Şarköy'de 7 adet, Tekirdağ İskelesi'nde 15 adet deniz nakliye aracı yer almıştır. Bu araçların toplam kapasitesi Bandırma'da 210 ton, Karabiga'da 85 ton, Lapseki'de 18 ton, Çanakkale'de 392 ton, Akbaş'ta 276 ton, Kilya'da 306 ton, Şarköy'de 9 ton, Tekirdağ'da ise 300 tondur.⁴¹

Çanakkale Yarımadası'nın Rumeli bölgesinde Menzil Müfettişliğine bağlı Akbaş, Ilgardere, Kilya, Maydos gibi cephe gerisinde bulunan iskelelere ulaştırılan malzemeler, öküzlerin çektiği arabalarla birliklere dağıtılmıştır.⁴² Bunun dışında Anadolu bölgesinde Çanakkale, Karabiga, Çardak, Lapseki, Erdek, Birgos ve Bandırma'da bulunan iskeleler ikmal faaliyetlerinde kullanılmıştır.⁴³ Karabiga ve Mudanya iskeleleri genellikle kara yolu ile getirilen erzak, tahıl ve canlı hayvanlar deniz yoluyla Çanakkale'ye sevk edilmiştir.⁴⁴

İkmal faaliyetlerinde genellikle deniz yolu kullanılmış olsa da düşman denizaltının faaliyetleri, sevkiyatları zaman zaman sekteye uğratmıştır. Bu sebeple deniz yolu dışında demir yolu ve kara yolu da ikmal faaliyetlerinde tercih edilmiştir. Çanakkale'ye en yakın demir yolu istasyonu olan Uzunköprü'nün, orduya mesafesi yedi gün sürdüğünü 5'inci Ordu

³⁸ *Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayriye 1330-1334*, Bahriye Matbaası, İstanbul 1921, s.61., *Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeler Tarihçesi*, C.II, Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayını, İstanbul 1999, s.80-109.

³⁹ Koraltürk, “*Şirket-i Hayriye*”.

⁴⁰ *Türk Deniz Ticareti ...*, C.II, s.106., Levent Kaya Ocakaçan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Şirket-i Hayriye*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.45.

⁴¹ Çevik ve Çeloğlu, *a.g.m.*, s.336.

⁴² Yavuz Selim Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008, s.219-220.

⁴³ Yavuz Selim Çeloğlu, “*Çanakkale Cephesi'nde Ordu İkmali Hizmetleri Açısından Denizyolu Ulaşımı*,” *Akademik Matbuat*, C.2, S.2, 2018, s.51.

⁴⁴ Figen Atabey, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.80.

Komutanı Liman von Sanders hatıralarında belirtmiştir.⁴⁵ Uzunköprü'den nakledilen yükler, cepheye ancak deve, öküz gibi mekkâre kolları ile taşınmıştır. İstanbul'dan Uzunköprü'ye trenle gidilen 180 kilometrelik yoldan sonra Uzunköprü'den Bolayır'a deve ve öküzlerle 120 kilometre daha yol gidilmek zorunda kalınmıştır.⁴⁶ Çanakkale Cephesi'nde 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in emir subayı olarak görev alan Erich R. Prigge hatırasında bu konu hakkında; "*İstanbul'dan kara ulaşımı uzun ve yorucuydu. Avrupa Türkiye'sinin yalnızca Edirne-İstanbul arasında bir demiryolu vardı. Ulaşım için söz konusu olabilecek tek yer, bir ara istasyon olan Uzunköprü, Maydos'tan 160 km uzaklıkta ve oraya ulaşan yol, yer yer yapım aşamasındaydı.*"⁴⁷ ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca ikmal faaliyetinin uzun sürmesinin bir sebebi de demiryolları ve demiryolu taşıtları günün koşullarına göre eski olmasıdır.⁴⁸

İkmal faaliyetlerinde kullanılan üçüncü bir yol ise Anadolu'dan Çanakkale'ye giden kara yolu olmuştur. Bu menzil yolu diğer yollara göre daha uzun mesafeli olmasından dolayı daha az tercih edilmiştir. İzmir – Manisa – Balıkesir – Bandırma ve İzmir – Bergama – Ayvalık – Edremit – Çanakkale güzergâhları ikmal faaliyetlerinde kullanılan kara yolları arasında yer almıştır. Ancak orduda motorlu araç sayısının az olması ve mevcut durumdaki yolların virajlı ve kötü olması da ikmal faaliyetlerinde büyük zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca kara yoluyla Çanakkale merkezine getirilen malzemelerin tekrar deniz yoluyla Anadolu tarafına geçirilmesi gibi bir zorunluluk olması, ikmal sürelerini oldukça fazla uzatmıştır.⁴⁹ Bu sebeple demir yolu ve kara yoluyla gerçekleştirilen ikmal faaliyetlerinin, deniz yoluna göre hem daha uzun sürmesi hem de daha zahmetli olması sebebiyle demir yolu ve kara yolu daha az tercih edilmiştir.

Kara yollarının kötü durumu sadece şehirlerarasındaki güzergâhlar için geçerli değildi. Gelibolu Yarımadası'nda bir yerden bir yere gitmek için büyük zorluklar çekilmiştir.

⁴⁵ Sanders, *a.g.e.*, s.98.

⁴⁶ Oglander, *a.g.e.*, C.I, s.30., Özgür Keskin, *Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun Lojistik Faaliyetleri*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Malzeme Tedarik ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.52.

⁴⁷ Erich Prigge, *Çanakkale Savaşı Günlüğü*, Çev. Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2011, s.92.

⁴⁸ Edward J. Erickson, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.24.

⁴⁹ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.85-86.

Erich R. Prigge, Yarımada'daki mevcut yolların durumu konusunda şikâyetlerini hatırasında ifade ederken; Gelibolu ve Maydos arasında araç sürülebilir bir yol olmadığını, bu soruna çözüm olarak bu güzergâh arasındaki keçi yollarının toprakların geçebileceği şekilde yol ve köprüler yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰

3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberlik, Balkan Harbi'ne kıyasla daha iyi bir şekilde uygulanmıştır. Ancak yığınlar halinde silahlana çağrılan askerlerin birçok teçhizatının eksik olduğu fark edilmiştir. Orduya teslim olan askerlerin her çeşit teçhizat, silah, kıyafet ve harp malzemesi ile donatılmıştır. Çanakkale bölgesinden sorumlu 3'üncü Kolordu, planlandığı şekilde 22 günde seferber olmuş ancak eylül ayı ortalarında mevcut askerlerin donatımı ve piyade depo taburlarında eksiklikler görülmüştür.⁵¹

⁵⁰ Prigge, *a.g.e.*, s.52.

⁵¹ Akbay, *a.g.e.*, C. I, s.229-231.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE İKMAL FAALİYETLERİ

Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte yurdun birçok noktasında fabrika ve imalathaneler üretime başlamış ve bu malzemelerin İstanbul'dan Çanakkale'ye gönderilmesi için menzil teşkilatları oluşturulmuştur. Başta asker ikmali olmak üzere askerin giyeceği kıyafet, kullanacağı silah ve istihkâm malzemeleri kara, deniz ve demir yolu vasıtasıyla bölgeye gönderilmiştir.

2.1. 5'inci Menzil Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatı

3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberlik sonrasında tüm yurtda ihtiyaçların karşılanması için çalışmalar başlamıştır. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 5'inci Ordu Komutanlığı'nın kurulduğu 25 Mart 1915 tarihine kadar Başkomutanlığa bağlı kalmıştır. 5'inci Ordu Komutanlığı kurulması ile beraber Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin ihtiyaçları, 5'inci Ordu Komutanlığı tarafından karşılanmaya başlanmıştır.⁵² Birinci Dünya Savaşı boyunca orduların ihtiyaçları, seferberlik nizamnamesi ve menzil nizamnamesine esaslarına göre menzil müfettişlikleri tarafından karşılanmıştır. Bu nizamnamelere göre her ordu için bir menzil müfettişliği kurulmuş ve orduların ihtiyaçları bu teşkilatlanma üzerinden yürütülmüştür. Bahsedilen müfettişliklere, bir menzil müfettişi atanarak, idari kontrol sağlanmıştır. Müfettişin atanmış olduğu mntıkada ondan daha yüksek bir idare olmamıştır. Müfettişlerin görevi; bağlı oldukları ordunun ihtiyaçlarını zamanında oluşturmak ve ordu karargâhı ile sürekli iletişim halinde olmaktır. Seferberlik ve menzil nizamnamesi gereği 5'inci Ordu Komutanlığı'nın kurulmasıyla birlikte de 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği teşkil edilmiştir. 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği, 27 Mart 1915 tarihinde kurulmuş ve müfettişliğe Miralay Ali Bey, Kurmay Başkanlığa Yüzbaşı Muzaffer Bey atanmıştır. Daha sonra bu göreve Miralay Sadık Sabri Bey getirilmiştir.⁵³

⁵² *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.268.

⁵³ Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.23-39.

25 Mart 1915 tarihinde kurulan 5'inci Ordu Komutanlığı, daha önce 1'inci ve 2'nci Ordu Komutanlığı'nın sorumluluğunda olan Trakya ve Boğazlar çevresinin güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Ardından 5'inci Ordu Menzil Müfettişliğinin kurulmasıyla Başkomutanlık, müfettişliğin sorumlu olduğu mıntika sınırını Sazlıman-Galata Köyü'nü belirlemiştir. Uzunköprü-Keşan-Gelibolu yolunun ise 1'inci ve 5'inci Ordu Komutanlıkları tarafından ortaklaşa kullanmaları emredilmiştir.⁵⁴ 17 Nisan 1915 tarihinde yapılan yeni düzenleme ile 2'nci ve 5'inci Ordu Komutanlıklarının ara hattında değişikliğe gidilmiştir. Alınan yeni karar neticesinde Tekirdağ-Hoca Aydın Çiftliği (Aydıncöy)-Hapgirler, Okkalı-Ergene Nehri-Uzunköprü ile Meriç Nehri'ne uzanan sınır hattı, ara hat olarak belirlenmiştir. Bu değişiklikle beraber Tekirdağ-Uzunköprü hattının güneyi 5'inci Ordu Menzil Müfettişliğine bağlanmıştır.⁵⁵

İlk etapta 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği sınırları; Malatra Burnu-Çerkezköy-Eski Ereğli Çiftliği sınırının batısındaki Edirne'yi de kapsayan tüm Rumeli toprakları ile Anadolu yakasındaki Biga Sancağı'nın sorumluluğundaki sınırlar olarak belirlenmiştir. Ancak 5'inci Ordunun mevcudunun her geçen gün artması sebebiyle Malatra Burnu-Çerkezköy-Eski Ereğli Çiftliği'nin batısında kalan sınır ile Anadolu'daki Yalova-Gemlik idari sınır hattı kadar sınırları artırılmıştır.⁵⁶

5'inci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmasıyla birlikte karargâh altında örgütlenmesi gereken birimlerin atamaları gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 5'inci Ordu Menzil teşkilatındaki personel ihtiyacı, 1'inci ve 2'nci Ordu Menzil teşkilatında görevli personelden karşılanmıştır. 1'inci Menzil Cephane Park Kumandanı Topçu Binbaşı Hüseyin Bey, 2'nci Menzil İdaresinde Tabur Kâtibi Nuri Azmi, Sivil Kâtip Habil Efendi, Yüzbaşı Cemil ve Topçu Albayı Osman Bey, 5'inci Ordu Menzil teşkilatında görevlendirilmiştir.⁵⁷

⁵⁴ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.221.

⁵⁵ Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri* ..., s.44.

⁵⁶ Barış Borlat, *Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri 1914-1916*, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2020, s.33-34., Çeloğlu, *a.g.t.*, s.44.

⁵⁷ Borlat, *a.g.e.*, s.30-31.

Gerekli atamalar gerçekleşikten sonra personelin ihtiyaç duyduğu araç gereçler nerelerden tertip edileceği belirlenmiştir.⁵⁸ Teşkilatın hizmetlerini yürütmek amacıyla menzil hat komutanlıkları, nokta komutanlıkları, menzil liman ve iskele komutanlıkları, konaklama komutanlıkları, menzil mıntika müfettişlikleri görevlendirilmiştir. İdari teşkilatta yer alan bu yapılar, kendi bünyelerinde yer alan depo ve ambarlar, aşhaneler, hastane ve revirler, tamirhaneler, çayhaneler⁵⁹, misafirhaneler, mezbahalar, esir ve cephe parkları, fırınlar sayesinde ikmal hizmetini karşılayacak birimler oluşturmuştur.⁶⁰

5'inci Ordu Menzil Müfettişliğinin genel karargâhı ilk olarak Gelibolu'da kurulmuş daha sonra Akbaş İskelesi'ne nakledilmiştir.⁶¹ Menzil karargâhında süvari ve piyadeden oluşan muhafız ve sahra jandarma takımları, telgraf müzesi ve sahra posta bölüğü bulunmuştur.⁶² Menzil hattının güzergâhından geçen askerin ihtiyacı karşılamak için menzil noktaları teşkil edilmiştir. Keşan, Gelibolu, Uzunköprü, Ilgardere, Bayırköy, Akbaş, Biga, Karabiga, Lapseki, Malular, Burgas'ta nokta komutanlıkları oluşturulmuştur.⁶³ Bahsedilen bu yerlere ordunun ihtiyacını karşılamak için hastane, ambar, tamirhane, mutfak, fırın, ahır gibi tesisler kurulmuştur.⁶⁴

Çanakkale'ye yapılan ikmal faaliyetlerinde en elverişli yol deniz yolu olmuştur. İkmal faaliyetlerinde sıklıkla deniz yolu için iskele kumandanlıkları oluşturulmuştur. İskele

⁵⁸ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, 221.

⁵⁹ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, cephe gerisinde askerlerin dinlenme ihtiyacını karşılamak, askerin moral ve motivasyonunu arttırmak amacıyla ikmal noktalarına çayhaneler kurmuştur. Cemiyet, 5'inci Ordu Baştabipliği'ne bağlı altı adet çayhane açmak için malzeme ve üç memurunu Çanakkale'ye göndermiştir. Çanakkale'deki ilk çayhane, Hayreddin Bey yönetiminde 12 Mayıs 1915 tarihinde Akbaş'ta açılmıştır. Çanakkale Darülharp Hilâl-i Ahmer Çayhaneleri Baş Memuru olarak Kenan Bey görevlendirilmiştir. Bu görevlendirmeden sonra Akbaş'tan sonra Lapseki, Değirmenburnu ve Ilgardere'de çayhane kurulmuştur. Muharebe alanları dışında ikmal hattına Gürecik, Yerlisu, Karapınar, Bayırköy, Eksamil ve Bolayır'a çayhane açılmıştır. Bkz. Nil Sarı, Zuhâl Özeydin, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Türk Tarihi Kurumu, Ankara 1990, 166., Cahide Sımmaz Sönmez, "Çanakkale Cephesi'nde Sağlık Kuruluşları ve Kızılay Arşiv Belgelerine Göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.20, Çanakkale 2016, s.173-192., Murat Karataş, "Çanakkale Savaşları'nda Çayhaneler", *Anafarta*, S.5, İstanbul 2019, s.37-40., Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.210., *BDSÇC*, C. V, K. III, s.485.

⁶⁰ *BDSÇC*, C.V, K.III, s.495., Çeloğlu, *a.g.t.*, s.39.

⁶¹ Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.46.

⁶² Borlat, *a.g.e.*, s.36.

⁶³ *BDSÇC*, C.V, K.III, s.484-485., Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı", 59., Mustafa Şahin, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Hizmetleri", *Çanakkale Araştırma Dergisi*, S.18, Çanakkale 2015, s.282.

⁶⁴ Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.26.

komutanları vesilesiyle deniz araçlarının onarımı, güvenlikleri ve ihtiyaçları karşılanmıştır. 5'inci Ordu Menzil Müfettişliği bünyesinde Tekirdağ, Ereğli, Şarköy, Burgaz, Çanakkale, Gelibolu, Akbaş, Maydos, Lapseki, Bandırma, Karabiga, Birgos, Çardak'ta iskele komutanlıkları kurulmuştur.⁶⁵

18 Mart 1915 tarihinden önce 3'üncü Kolordu Lojistik Destek birlikleri şu şekilde kurulmuştur: 2'nci ve 3'üncü Kolordu'nun 2'nci Ağır Erzak Kolu, 3'üncü Erzak Kolu, 3'üncü Hafif Erzak Kolu, 2'nci Hafif Erzak Kolu, Gelibolu'da; 1'inci Ağır Erzak Kolu, Bayrıköy'de; 1'inci Hafif Erzak Kolu, Markoplu'da; 3'üncü Cephane Taburu Karargâhı, Galata'da; 5'inci Piyade Cephane Kolu, Burgaz'da; Seyyar Hastane, Gelibolu'da; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 9'uncu Tümenin 5'inci Ağır Erzak Kolu, 5'inci Develi Ağır Erzak Kolu, 6'ncı Develi Ağır Erzak Kolu, Çanakkale'de; 7'nci Piyade Develi Cephane Kolu, Okçular'da; 8'inci Piyade Cephane Kolu, Çanakkale'de; 6'nci Seyyar Hastanesi, Kalvert Çiftliği'nde; Ekmekçi Müfrezesi, Eceabat'ta; Esas Depo Taburu, Çanakkale'de; 3'üncü Hayvan Deposu, Çanakkale'de; 19'uncu Tümene bağlı 1'inci Piyade Cephane Kolu, 4'üncü Ağır Erzak Kolu, 4'üncü Erzak Kolu, Ekmekçi Takımı, Eceabat'ta; 2'nci Piyade Cephane Kolu, Bigalı Köyü'nde; Sıhhiye Bölüğü ve 5'inci Seyyar Hastane, Eceabat'ta; 11'inci Tümene bağlı 6'nci Hafif Erzak Kolu, 4'üncü Ağır Erzak Kolu, Sıhhiye Bölüğü, Ekmekçi Takımı ve Seyyar Hastane, Ezine'de; 8'inci Ağır Erzak Kolu, 5'inci Hafif Erzak Kolu, 5'inci Piyade Cephane Kolu, 3'üncü Piyade Cephane Kolu Bayramiç'te kurulmuştur. Bunun dışında 3'üncü Kolordunun Tekirdağ ve Gelibolu'da ambar ve imalathanesi bulunmuştur.⁶⁶ 5'inci Ordu Müfettişliğinin 14 Mayıs 1915 tarihinde teşkilatlanmasında ise iki cephane deposu, dört erzak ambarı, altı nokta kumandanlığı, bir hamal taburu, dokuz öküz kolu, on altı eşek kolu, yedi eşek kolu ve çeşitli sağlık tesisi oluşturulmuştur.⁶⁷

⁶⁵ BDSÇC, C.V, K.III, s.485., Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.56., Şahin, a.g.m., s.282.

⁶⁶ BDSÇC, C.V, K.I, s.229-231.

⁶⁷ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.222.

2.2. Personel İkmali

Harbiye Mektebi, seferberliğin ilanından sonra eğitime ara vermiştir. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri, mezun edilmiştir. Birinci sınıf öğrencileri zabıt vekili, ikinci sınıf öğrencileri teğmen olarak orduya katılmıştır. Ayrıca askerlere çağırılan kişilerin bir hafta içerisinde askerlik şubelerinde gitmediği takdirde kurşuna dizilecekleri açıklanmıştır.⁶⁸ Harbiye Mektebi'nden orduya katılan bu subaylar istenilen ihtiyacı karşılamamıştır. İhtiyaca yönelik olarak emekliye ayrılmış subaylar, orduya geri çağırılmıştır. Beylerbeyi, Erzincan Astsubay Okulu ve Kuleli Askeri Lisesi'ni başarı ile bitiren subay adayları da eğitim merkezlerine gönderilmiştir.⁶⁹

13 adet kolordu asker alma bölgesi, kendi bünyesindeki askerlik daireleri ve askerlik şubeleri vasıtasıyla asker alımı yapmıştır. Askere alınan kişiler daha sonra depo alay ve taburlarına sevk edilmiştir. Depo taburlarına gönderilen erler, kısa bir eğitim aldıktan sonra birliklerine gönderilmiştir. 1891, 1892, 1893 doğumlu olmayıp gönüllü olarak orduya katılmak isteyenlerde birliklere dağıtılmıştır. Yaklaşık 10.000 gönüllü asker altı hafta eğitim aldıktan sonra görevlendirildikleri taburlara gönderilmiştir.⁷⁰ Hadımköy, Taksim, Yeşilköy, Hasköy, Tekirdağ, Edirne, Eskişehir gibi birçok yer bulunan depo taburları, 5'inci Ordunun er ihtiyacını karşılamaya yönelik önemli katkıda bulunmuştur.⁷¹ Buna ek olarak 1875 ile 1890 arasında doğan kişiler ihtiyat eri olarak, 1868-1874 arasında doğan kişiler de müstahfiz eri olarak askere çağırılmıştır.⁷²

5 Nisan 1915 tarihinde çıkan karar göre, 1290-1310 doğumlu olup göçmen olarak yaşayan kişiler, 1'inci ve 5'inci Kolordu asker alma bölgelerinde bulunan yükümlüler, 3 Ekim 1915 tarihinden geçerli olarak askere çağırılmaları emredilmiştir.⁷³ Çanakkale

⁶⁸ BDSÇC, C. V, K. III, s.495., İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara*, Yay. Haz. Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s.20.

⁶⁹ Metin Öztürk, "Çanakkale Muharebeleri'nde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu", *Askeri Tarih Bülteni*, S. 22, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1987, s.152., Rauf Atakan, "Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", *Çanakkale Muharebeleri 75'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.145.

⁷⁰ BDSÇC, C.V, K.III, s.495-496.

⁷¹ Borlat, *a.g.e.*, s.112.

⁷² *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.288.

⁷³ *A.g.e.*, s.205.

Savaşları'na katılmak için bölgeye sevk edilenler arasında Müslüman Arap askerlerle birlikte az sayıda Rum, Ermeni, Musevi, Yezidi, Keldani ve Nusayri gibi farklı etnik gruplar askerlik şubelerine gelmiştir. Çanakkale Cephesi'nde yer alan gayrimüslim askerler ise daha çok yazışma, terzilik, marangozluk gibi geri hizmette görev almıştır.⁷⁴

Çanakkale Cephesi'nde görev alan Arap alaylarından bir tanesi olan 77'nci Alay, seferberlik ilan edildiğinde 5'inci Kolordu'nun emrinde 47 subay ve 2.347 askeriyle Halep'te görev alıyordu. Daha sonra 28 Ağustos'ta Halep'ten yola çıkan alay, 13 Eylül 1914 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. İlk olarak 2'nci Ordu'ya bağlı olarak İstanbul'da eğitim gördükten sonra kasım ayında 3.179 ve 69 subayı ile birlikte Tekirdağ'a nakledilmiştir. Alay daha sonra 24 Şubat tarihinde komutanlığını Yarbay Mustafa Kemal'in yaptığı 19'uncu Tüme'ne bağlı olarak Eceabat'a intikal etmiştir.⁷⁵ Çanakkale Kara Muharebeleri'nde Mustafa Kemal komutasında görev alan 77'nci Alay, muharebe boyunca eğitimsizlikleri ve disiplinsizlikleri sebebiyle nam salmıştır. Mustafa Kemal'in 77'nci Alay ile ilgili şikâyetlerini daha muharebeler başlamadan Kurmay Başkan Fahrettin Altay'a şöyle anlatmıştır: “*Aman Reis Bey, Kumadan Paşa'dan rica edelim bana verilen 72 ve 77 numaralı alaylar Araptır. Bir kısmı Yezidi, Nusayri gibi savaşa karşı insanlardır. Eğitimleri de azdır. Bunları geri alsınlar, halis Türk delikanlılar olan ve eğitimleri oldukça ilerlemiş bulunan benim eski iki depo alayımı göndersinler.*”⁷⁶ 77'nci Alayın disiplinsiz davranışları kara muharebelerinin ilk günlerinde kendini göstermiş, Arap erler 26 Nisan gece taarruzunda firar etmiş, karanlık içerisinde gelişigüzel ateş etmiştir.⁷⁷

⁷⁴ Mehmet Arslan, “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*, S.18, (2015): 234., Burhan Sayılır, *Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Buldukları Koşullar (Mart 1915-Ocak 1916)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.20.

⁷⁵ Edward, J. Erickson, *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, 52-53., Sarkis Torosyan, *Çanakkale'den Filistin Cephesine*, Yay. Haz. Ayhan Aktar, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.20., Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s.20.

⁷⁶ Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*, Yay. Haz. Oğuzhan Dalkıran, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.84.

⁷⁷ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.73-74., Peter Williams, *Çanakkale Savaşı Kanlısırt Muharebesi 25 Nisan 1915*, Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.174., Burhan Sayılır, Murat Karataş vd., *Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Muharebeleri I*, Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.209.

1915 yılına girildiğinde Harbiye Nazırı Enver Paşa; 1891, 1892, 1893 doğumlu askerlerin tertip yerlerine gönderilmesini düzenleyen bir genelge yayınlamıştır. Yayımlanan genelgeye göre; askerlerin hangi askerî şube bölgesi içindeyse o şubenin malı olduğu ve şubenin bağlı olduğu kolorduya tertip edileceği; böylece kolorduların, ihtiyaca göre ikmal yapabilecekleri hükme bağlanmıştır.⁷⁸

5'inci Ordunun asker ihtiyacı bahsedilen şartlara göre 1'inci ve 5'inci Kolordu tarafından askerlik daire ve şubeleri karşılanmıştır. Eğitim almış askerler, Haydarpaşa, Bandırma, Karabiga ve Lapseki nokta komutanlıkları aracılığıyla 5'inci Orduya asker gönderilmiştir. Uzunköprü-Keşan yolunda her gün 2.000 asker cepheye getirilmiştir.⁷⁹ Bu bağlamda mart ayında Çanakkale Müstahkem Mevkii sorumluluğunda bölgede 50.000, Çanakkale Cephesi harekât bölgesini kapsayan alanda ise asker sayısı yaklaşık 95.000 civarında olmuştur. Muharebeler devam ettiği süre zarfında bu sayı gittikçe artmış ve temmuz ayının son günlerinde personel mevcudu 250.823'e kadar çıkmıştır.⁸⁰

Muharebeler esnasında birliklerin azalan mevcudu, ikmal efradı ile takviye edilmiştir.⁸¹ Ancak bu da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Harp ceridelerine yansıyan yazılarda, ikmal efradının eğitim eksikliğinden sıkça bahsedilmiştir. 57'nci Alay 2'nci Tabur Komutanınının 12 Mayıs 1915 tarihinde yazdığı raporda; "*İkmal efradı olarak verilen efrad gayet acemidir. Hatta süngü takmak ve silah doldurmakta bile izhâr-ı acz göstermektedirler.*"⁸² ifadelerini kullanmıştır. Bu ve bunun gibi sorunlara çare olarak ise talim ve terbiyeleri eksik olan ikmal efradın eğitilmeleri için bölüklere emir gönderilmiştir.⁸³

⁷⁸ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.204-205.

⁷⁹ *BDSÇC*, C.V, K.III, s.496.

⁸⁰ *A.ge.*, C.V, K.I, s.246., *A.g.e.*, C.V, K. III, s.488.

⁸¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Harp Cerideleri*, C.II, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s.269.

⁸² *ÇMI9HP*, C.III, s.260-261.

⁸³ *A.g.e.*, C.IV, s.155.

2.3. Silah ve Cephane İkmali

Çanakkale Savaşları'nda mücadele eden piyadenin temel silahı Mavzer tüfeğidir.⁸⁴ Osmanlı Devleti, Mavzer tüfeğini ilk kez 9 Şubat 1887 tarihinde Mauser ve Löwe fabrikalarından 500.000 Mavzer tüfeği sipariş etmiştir.⁸⁵ 1887 yılında yapılan ilk alışverişten sonra yeni satın alımlar peşi sıra gelmiştir. 1896 yılında Türk ordusunda; Mavzer M 1887 9,5 mm modeli 220.000 adet, Mavzer Karabina M 1887 9,5 mm modeli 4.000 adet, Mavzer M 1890 7,65 mm modeli 280.000 adet, Mavzer M 1893 7,65 mm modeli 201.900 adet, Peabody Martini ve Henry Martini 11,43 mm modeli yaklaşık 500.000 adet, Snider 12 mm yaklaşık 150.000 adet, Winchester 10,8 mm modeli yaklaşık 50.000 adet ve Remington 11 mm modeli yaklaşık 50.000 adet bulunmaktaydı.⁸⁶ Mavzer tüfeği, ilk olarak 1897 yılında Osmanlı-Yunun Savaşı'nda kullanılmıştır. 1897 yılında kazanılan zafer sonrasında Alman silahına olan güven artmış ve Mavzer silahının satın alınmasının yolu açılmıştır. 1911 yılına kadar yaklaşık 240.000 adet daha Mavzer tüfeği sipariş edilmiştir. Bu hesaplamalara göre Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı sırasında ortalama 1.000.000 Mavzer tüfeğine sahip olmuştur.⁸⁷ Ancak Balkan Savaşı'nda alınan ağır yenilgi sonrasında 1890, 1893 ve 1903 model Mavzer tüfeklerin birçoğu düşman tarafından ele geçirilmiştir. Bu koşullarda altında 5'inci Ordunun silah ve cephane açısından durumuna bakıldığında, 1915 yılının başlarında Mavzer, Henry Martini, Snider, Karabina, Winchester modellerinden olmak üzere 65.725 adet farklı modellerde tüfek bulunmaktadır. Bunun dışında 1.291 adet filinta, 1.468 kılıç, 3.814 adet tabanca ve 34 adet makineli tüfek envantere yer almıştır.⁸⁸

Çanakkale Savaşları'nda mücadele eden piyade askerinin silah ve cephane gereksinimi oluşturan ikinci sınıf ikmal maddeleri, çoğunlukla deniz yolu tercih edilerek Çanakkale'ye ulaştırılmıştır. Başta İstanbul olmak üzere Tekirdağ, İzmir ve Bandırma'daki depolardan gemilere nakledilen silah ve cephane, Çanakkale'de menzil depolarına

⁸⁴ Ahmed Ali, *Piyade Efrad Dersleri Numro 3, Küçük Çaplı Mavzer Tüfengi ve Usul-u Tathir*, Mekteb-i Harbiye Matbuası, Dersaadet 1328., Şefik Aker, "Çanakkale - Arıburnu Savaşları ve 27.Alay", S. 40, *Askeri Mecmua*, Kasım 1935, s.31., Oglander, *a.g.e.*, C.I, s.29., Ziya Tanberk, *Silah Fenni Notları*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938., *BDSÇC*, C.V, K.III, s.491.,

⁸⁵ Mete, *a.g.e.*, s.76., Önsoy, *a.g.e.*, s.98., Fahri Türk, *a.g.e.*, s.160.

⁸⁶ Türk, *a.g.e.*, s.193.

⁸⁷ Mete, *a.g.e.*, s.83.

⁸⁸ *BDSÇC*, C.V, K.III, s.491.

nakledilmiştir. Gelibolu, Akbaş, Maydos, Lapseki’de bulunan iskele komutanlıkları tarafından teslim alınan envanterler daha sonrasında çeşitli mevkilerde oluşturulan depolara saklanmıştır. Daha sonra askerî kıtaların nakliye kolları vasıtasıyla birliklerin silah ve cephane ihtiyacı karşılanmıştır.⁸⁹ Çanakkale, Gelibolu, Kilya ve Akbaş’ta oluşturulan cephane parklarında muhafaza edilen silah ve cephaneler, 5’inci Ordunun ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Grup komutanlıkları, ihtiyaç duydukları cephaneyi cephane parklarından talep etmiştir.⁹⁰ İlk olarak ana depo Gelibolu’da oluşturulmuş, mermi depo ve ambarları da Akbaş ve Kilya’da yer almıştır. Ancak daha sonra Gelibolu’nun düşman bombardımanına maruz kalma ihtimaline karşı ana depo Lapseki’ye taşınmıştır. Aynı zamanda muharebeler boyunca Akbaş ve Kilya sık sık düşman donanmasının ateşinin etkisinde kalmıştır.⁹¹

19 Şubat 1915 tarihinde Müttefik donanmasının Çanakkale’yi bombalaması üzerine bazı tedbirler alınmıştır. Bu tedbirler arasında nakliye gemilerinin güvenliğinin sağlanması, düşman denizaltılarına karşı aynı şekilde denizaltılarla karşılık verilmesi, gözetleme istasyonlarının oluşturulması, bölgeye deniz uçaklarının tahsis edilmesi, önemli liman ve iskelelere top yerleştirilmesi ve mayın hatlarının döşenmesi yer almıştır.⁹²

Düşman gemilerinin bombardıman tehlikesi sebebiyle cephane ikmalinde kara ve demiryolu da kullanılmıştır. Çanakkale’ye en yakın demir yolu istasyonu olan Uzunköprü’ye getirilen silah ve cephaneler, buradan karayolu ile mermi depo ve ambarlarına taşınmıştır. Uzunköprü’den teslim alınan ürünler için ana ikmal yolu, Keşan-Bolayır-Bigalı-Seddülbahir olmuştur. Anadolu yakasında da Balıkesir-Balya-Yenice-Çan-Bayramiç-Ezine-Erenköy-Çanakkale, Karabiga-Biga-Çan-Kirazlı-Çanakkale ve Biga-Beyçayırı-Lapseki karayolu kullanılmıştır.⁹³ Bunun dışında Kumkale’den başlayıp, Erenköy’den devam edilen

⁸⁹ Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi’nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.219.

⁹⁰ *ÇM19HP*, C.V, s.136., *BDSÇC*, C.V, K.III, s.493.,

⁹¹ Sanders, *a.g.e.*, s.98., Hans Kanengiesser, *Çanakkale’de Türklerle Beraber*, çev. Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.148.

⁹² Mehmet Solak, “İstanbul-Çanakkale Deniz Nakliyatı”, *Çanakkale Muharebeleri 75’inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik (ATASE) Daire Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.114.

⁹³ Rauf Atakan, “Birinci Dünya Savaşı’nın 1915 Yılı Çanakkale Muharebeleri’nde 5 nci Ordu’nun Personel Kayıpları ve İkmal”, *Askeri Tarih Bülteni*, C.10, S.18, 1985, s.54.

ve yükseltisi sebebiyle denizden fark edilmeden Çanakkale'ye gidilebilen, kıydan üç kilometre uzaklıkta olan ordu yolu da kullanılmıştır.⁹⁴

Mustafa Kemal'in komutanlığını yaptığı 19'uncu Tümeni incelediğimiz zaman 27 Şubat 1915 tarihindeki genel mevcudu; 57'nci Alayda 48 subay, 2.680 efrat, 2.2250 tüfek; 72'nci Alayda 53 subay, 3.069 efrat, 3.149 tüfek; 77'nci Alayda 67 subay, 3.293 efrat, 3.149 tüfek; 4'üncü Süvari Alayı 5'inci Bölük 1'inci Takımda 1 subay, 40 efrat, 40 filinta; cephe kollarında 5 subay, 379 efrat, 92 Muaddel Martin; 19'uncu Tümen karargâhında 18 subay, 100 efrat, 30 Muaddel Martin bulunduğu rapor edilmiştir.⁹⁵ 25 Nisan tarihine gelindiğinde ise 19'uncu Tümenin genel mevcudu; 57'nci Alayda 49 subay, 3.638 efrat, 3.000 tüfek, 4 makineli tüfek, 830 el bombası; 72'nci Alayda 62 subay, 3.505 efrat, 3.000 tüfek, 4 makineli tüfek, 780 el bombası; 77'nci Alayda 65 subay, 3.363 efrat, 3.000 tüfek, 780 el bombası; 4'üncü Süvari Alayı 5'inci Bölükte 3 subay, 115 efrat, 86 filinta; cephe kollarında 7 subay, 385 efrat, 121 Winchester tüfeği; 19'uncu Tümen karargâhında 19 subay, 101 efrat, 30 Muaddel Martin, 15 filinta tüfeği bulunduğu raporlanmıştır.⁹⁶ Aradan geçen iki aylık süre zarfında 72'nci ve 77'nci Alaylarda tüfek sayısında azalma görülüyor olsa da genel toplama bakıldığında hem personel hem de silah teçhizatının mevcudunda artış gözlemlenmiştir.

Çanakkale Savaşları boyunca çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Cephe savaş kimi zaman o kadar şiddetliydi ki askerın yanı başından geçen mermilerin kime ait olduğu bile bilinemiyordu.⁹⁷ Sarf edilen mermiler o kadar fazlaydı ki askerın siperden kafasını

⁹⁴ Prigge, *a.g.e.*, s.18.

⁹⁵ ÇM19HP, C.I, s.90-91.

⁹⁶ *A.g.e.*, C.II, s.18-19.

⁹⁷ 19'uncu Tümenin 6 Mayıs 1915 tarihindeki raporlarına yansıyan şu anekdotta; "*Mecruhından ba'zısının arkadan yaralandığı ve çıkarılan kurşunların mavzer kurşunu olduğu Ser-tababetden bildirilmiştir. Zabitan ve küçük zabitan ateş idarelerine pek ziyade ehemmiyet vermelerini ve hücum zamanlarında mücavir kıtaatın daha ziyade dikkat etmelerini kat'iyen taleb ederim.*" ifadeleri yazmıştır. Bkz. ÇM19HP, C.II, s.261., Bunun dışında Muaveneti Milliye'nin torpido zabiti Ali Haydar [ÖZTALAY] Bey'in hatıralarına yansıyan başka bir anekdotta: "*30 Nisan 1331 (13 Mayıs 1915) yılı saat 11.40 Soğanlıdere'den hareket ettik. Sahilin gölgesine tamamen sokulmuş, tereyağından kıl çeker gibi su üzerinde boğazdan aşağı kayıyorduk. Düşmanın bu zifiri karanlıkta tam manasıyla yarların gölgesine sığınmış gemimizi görmesine ihtimal yoktu. Bu karanlıkta biz de hedefimizi görmüyorduk. Vazife başında toplanmış olmayan teknil zabitan ve efrat baş baca arkasında toplanmış sükkünetle etrafı gözetliyor ve dinleniyorduk. Tam bu sırada sahilden bir yaylım ateşine tutulmaz mıyız, mavzer fişekleri ayaklarımızın dibine düşüyor ve mısır patlar gibi ses veriyordu. Bunlar dost mermisi mi yoksa düşman mı; cephe gerisinden geldiğine göre ateş bizim taraftan. Anlaşıyor ki Boğaz'dan çıkacağımız teknil sahil karakollarına tembih edilmiş olmasına rağmen, gemimiz sahil postalarımız tarafından*

kaldıramadığı zamanlar olmuştu.⁹⁸ Bu da muharebelerde bazı dönemler, askerin cephanesinin sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur. Harp ceridelerine bakıldığında tümen ve alay komutanları cephanesinin ve ekipman ihtiyaçlarını sıklıkla bildirmiştir. 28 Mayıs 1915 tarihinde 3'üncü Kolordudan alaylara gönderilen emirde cephanesinin sıkıntısını net bir şekilde ifade etmiştir. *“Beyhûde tek bir mermînin bile sarfı en büyük bir cürm olduğu efrâda lâıyıkıyla anlatılmalıdır. Bu hâl aynı zamanda topçu ve mitralyöz için de cârîdir. Makineli tüfekler kendi ilerisinden ziyâde yan taraflarındaki siperlerimizin ilerisini ateş altında bulunduracak sûrette mahfûz yerleştirilmelidir. Görülmeyen bir hedefe bilâ-maksad ateş açılmayacak ve ancak bize mü'esser olan bir düşman hedefini, yeri keşf edilince orası maksadla mütenâsib bir derecede ateş altına alınacaktır.”*⁹⁹ Kolordudan gönderilen bu emirde askerlere boş yere ateş etmemesini tembihlemeleri anlatılırken, lüzumsuz cephanesinin tüketiminden alay komutanlarının sorumlu tutulacağı bildirilmiştir.¹⁰⁰

Muharebelerin ilerleyen sürecinde Ordu, askerlerin attığı mermi kovanlarının da toplanması gerektiği bildirilmiştir.¹⁰¹ Boş kovanların toplanmasındaki temel sebep, toplanan boş kovanların İstanbul'a gönderilip işlem gördükten sonra cepheye gönderilerek kovanlardan yeniden istifade etme düşüncesidir. Bu konu ile ilgili olarak 57'nci Alay Komutanı Hüseyin Avni'nin 15 Haziran 1915 tarihinde taburuna gönderdiği emirde subayları sert bir şekilde ikaz etmiştir. Birliklere gönderilen cephanenin hangi yollarla elde edileceğini veya sevk edileceğini bilemeyecek kadar düşüncesiz subayları, alayında bulunduramayacağını ve kullanılan mermi kovanlarının toplatılarak gönderilmesi gerektiğini emretmiştir. Hüseyin Avni Bey ayrıca 3'üncü tabura yapmış olduğu teftiş sırasında askerin ayaklarının altında olan mermi kovanlarını gördüğünü ve bu durumdan oldukça rahatsız olduğunu belirtmiştir.¹⁰²

düşman gemisi zannıyla ateşe tutuldu.” ifadeleri yer almıştır. Bkz. *Çanakkale Savaşları İle İlgili Makaleler (1915-1960) Cilt I*, Ed. Onur Kuşku, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2021, s.227.

⁹⁸ *“Mermiler tepemizden kestane fişegi gibi patlayarak kestane fişegi gibi patlayarak geçiyor. İki taraf topçusu bir aralık kızıştı. Askerlerin bazıları gözetlemede, geri kalanları istirahatte yatmış uyuyor. Birkaç kişi bir arada konuşuyor ve bir diğeri namaz kılıyor. Diğerleri Kur'an-ı Kerim okuyorlar.”* Bkz. Haydar Mehmet Alganer, *Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü*, Yay. Haz. Şeyda Büyükcan Sayılır, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s.62.

⁹⁹ Murat Karataş vd., *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay*, C.II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017, s.205.

¹⁰⁰ Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.215.

¹⁰¹ Orgeneral Yanyalı Esat Bülkat, *Çanakkale Hatıraları*, C.V, Daktilo yazma kopya, Harp Akademileri Kütüphanesi 1978, 627.

¹⁰² *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, Yay. Haz. Murat Karataş ve Buğra Terzi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021, s.512-513.

Buna benzer başka bir emir ise 19'uncu Tümen Komutan Vekili Mehmet Şefik [AKER] tarafından 11 Eylül 1915 tarihinde 27'nci Alaya gönderilmiştir. 27'nci Alaya gönderilen emirde boş kovan ve fişek bağlarının kesinlikle ziyan edilmemesi gerektiği ve bunların toplattırılarak menzillere gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁰³ Hatta askerlerin kovanları toplamasını şevklendirmek için levazım şubesi cüzî miktarda para vermiştir. Çanakkale Savaşları'nda 42'nci Alay Komutanı olan Ahmet Nuri [DİRİKER] hatıralarında durumu şöyle anlatmıştır: “*Düşmanın bize attığı şarapnel kovanlarını toplamak için emir verilmişti. Her kovan için levazım birer kuruş veriyordu. Neferler kovanları toplar, levazıma götürür, para alırlardı. Bir nefer karargâhımın yanında şarapnel kovana toplamak için mütemadiyen düşmana gözükür, kudurmuş olan düşmanın attığı şarapnel kovanlarını toplardı.*”¹⁰⁴

Siperlerden toplanan kovanlar, İstanbul'daki Zeytinburnu'ndaki Fişek ve Mermi Fabrikası'na gönderilmiştir. Boş kovanları toplama işi; Müttefik Kuvvetleri'nin Çanakkale'den tahliye olmasından sonra da devam etmiş, Ordu-yu Hümayun Silah Müfettişliği, 19 Ocak 1916 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'na ve 5'inci Orduya gönderdiği yazıda boş kovanların İstanbul'a gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Boş kovanlardan elden edilen yeniden üretimle diğer cephele ikmal kaynağı oluşturulmuştur.¹⁰⁵

Çanakkale Savaşları'ndaki askerlere silah kaynağı oluşturmanın bir başka yöntemi de hasar görmüş veya bozulmuş silahların onarım ve bakımları yapılarak tekrar askerlere teslim edilmesi olmuştur. Cephele hasar gören tüfeklerin tamiri için iki seçenek düşünülmüştür. İlk seçenek bozulan tüfeklerin Tophane'ye gönderilmesi olmuştur. Bu plana göre onarıma ihtiyacı olan tüfekler ilk olarak İstanbul'a gönderilecek ardından tamir edilen tüfekler tekrar cepheye geri gönderilecekti. İkinci seçenek ise birliklerde yer alan tüfekçi ustaları ve yamakları kullanılarak cephele kurulacak sahra tamirhaneleri ile silahları tamir edilmesiydi. Silahların İstanbul'a gönderilip tamir edildikten sonra tekrar cepheye

¹⁰³ Karataş vd., *a.g.e.*, C.III, s.37-38.

¹⁰⁴ *Cephelede Bir Ömür Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in Anıları*, Yay. Haz. Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.59.

¹⁰⁵ Borlat, *a.g.e.*, s.183-186.

gönderilmesi zaman açısından bir dezavantaj yaratacağı için ikinci seçeneğin uygulanmasının daha doğru olacağı düşünülmüştür.¹⁰⁶

Bu bağlamda ilk olarak Bigalı Köyü'nün güneyinde çardaktan yapılmış bir sahra tamirhanesi oluşturulmuştur. Bigalı'da kurulan ilk sahra tamirhanesinden sonra Bayırköy ve Kumköy'de de silah tamirhaneleri kurulmuştur.¹⁰⁷ 10 Mayıs 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal, boş kovan, kırık tüfek ve kasatura gibi arızalı silah ve ekipmanların Bigalı Köyü'ndeki ambara teslim edilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁸ Tüfekçi ustaları ve yamakları tamirhanelere gönderildikten sonra uzun zamandır bakım isteyen tüfekler, ilk olarak yaydıkları kötü kokular sebebiyle sıhhiye heyetleri tarafından hazırlanan ilaçlarla dezenfekte edilmiş ve tamir çalışmaları başlamıştır. Çalışmalar başladıktan sonra tamirhaneye getirilen 100 tüfekten 30'u tekrar kullanılabilir hale getirilmiş ve toplamda 90.000 tüfek burada tamir edilmiştir.¹⁰⁹

15 Haziran 1915 tarihinde Mülâzım-ı Evvel Nureddin Efendi'nin yönetiminde 10 silah ustası ve ameleler ile Bayırköy Tamirhanesi kurulmuştur. Ancak bu tamirhane gerekli ödemeler ve malzemeler yapılamadığı için temmuz ayına kadar çalışmamıştır. Kumköy'de kurulan tamirhane ise Anafarta Grubu'ndaki silah ve araçların onarımı için kullanılmıştır.¹¹⁰

Piyade efradının kullanmış olduğu bir diğer savaş aleti, el bombası olmuştur. El bombalarının birçoğu Osmanlı Devleti'nin ittifak olduğu ülkelerde temin edilirken bir kısmı da İstanbul'da üretilmiştir.¹¹¹ Çanakkale Cephesi'nde siperlerin birbirine çok yakın olması sebebiyle çok sayıda el bombası kullanılmıştır. Kara muharebelerinin başlaması ile birlikte 5'inci Ordu, İstanbul'dan el bombası veya tüfenkçiyef bombası talebinde bulunmuştur. 16 Mayıs 1915'te 3'üncü Kolordu adında 5.000 adet el bombası Akbaş'a, 19 Mayıs Türk Taarruzu'ndan sonra 2.000 adet tüfenkçiyef bombası, 7 Haziran 1915 tarihinde Yedigâr-ı

¹⁰⁶ *Çanakkale'den Hatıralar*, Yay. Haz. Kurmay Yüzbaşı Binbaşı Kadri Ener, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1954, s.28.

¹⁰⁷ Borlat, *a.g.e.*, s.261-262.

¹⁰⁸ Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.88.

¹⁰⁹ *Çanakkale'den Hatıralar*, s.29.

¹¹⁰ Borlat, *a.g.e.*, s.264-265.

¹¹¹ David, *a.g.e.*, s.35., Prigge, *a.g.e.*, s.93.

Millet torpidosu ile 10.000 adet el bombası Akbaş'a, 22 Haziran 1915 tarihinde 5.000 adet el bombası, trenle Uzunköprü'ye getirildikten sonra Çanakkale'ye gönderilmiştir. 8-11 Eylül 1915 tarihinde 5'inci Ordunun 48.009 adet bombası mevcut iken, 14-17 Eylül 1915 tarihinde bomba mevcudu 72.151'e çıkmıştır. 25 Eylül 1915 tarihinde Galata Rıhtımı'ndan çıkan 82 sandıktan oluşan 10.000 yuvarlak el bombası Şirket-i Hayriye'nin 55 numaralı Göksu Vapuru ile Çanakkale gönderilmiş, bu ikmal sonrasında 5'inci Ordunun el bombası mevcudu 115.883'e çıkmıştır.¹¹²

Birliklerden el bombası dışında bomba atımı yapabilmek için ihtiyaç olan barut ve tapalar da kolordular aracılığıyla istenmiştir.¹¹³ Ayrıca el bombalarının ateşlenmesi için kullanılan kibritlik de bölgeye gönderilmiştir. Kibritlik ihtiyacı karşılamak için 15 Mayıs 1915 tarihinde 2.000 kutu kibrit, Akbaş iskelesine indirilmiştir.¹¹⁴ Kara muharebelerinin başladığı 25 Nisan 1915 tarihinden düşmanın Gelibolu'dan tahliyesine kadar geçen süre zarfında, İstanbul'dan Türk piyade askerine tüfek mermisinden sonra en çok ikmal gönderilen envanter el bombası olmuştur. Siper hatlarının birbirine yakın olması da bu durumu etkileyen en önemli unsurdur.

Bunun dışında 1915 yılının başında 5'inci Ordunun envanterinde Alman Maxim ve Fransız Hotckiss tüfeklerinden oluşan 34 makineli tüfek, Browning, Parabellum, Revolver, modellerinden oluşan 3.814 tabanca, 1.291 adet filinta, Horster ve Solingen markalardan oluşan 1.468 adet kılıç bulunmaktadır.¹¹⁵ Bu sayılar muharebe sonuna kadar cüzî miktarlarda artış göstermiştir. Muharebe'nin son aylarında 5'inci Ordunun elindeki makineli tüfek sayısı 143'e kadar çıkmıştır.¹¹⁶

Piyade askerinin kullanmış olduğu bir diğer teçhizat ise tenvir tabancasıdır. Tenvir tabancası hem gece taarruzlarında hem de topçu atışlarını yönlendirmek için

¹¹² Borlat, *a.g.e.*, s.215-250.

¹¹³ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.525.

¹¹⁴ Borlat, *a.g.e.*, s.236.

¹¹⁵ *BDSÇC*, C. V, K. III, s.491., Tunca Örses ve Necmettin Özçelik, *I. Dünya Savaşı'nda Türk Askeri Kıyafetleri*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2007, s.25.

¹¹⁶ Borlat, *a.g.e.*, s.253.

kullanılmıştır.¹¹⁷ Haliyle tenvir tabancaları ve tabancaların fişekleri İstanbul'dan talep edilmiştir. Bu bağlamda 16-18 Mayıs tarihleri arası 30 adet tenvir tabancası ve 5.400 adet fişek Akbaş İskelesi'ne indirilmiştir.¹¹⁸

Çanakkale Savaşları boyunca Almanya'dan talep edilen yardımlar ise karşılık bulmamıştır. Bulgaristan'ın ancak eylül ayında ittifaka dahil olmasıyla, Osmanlı Devleti ve Alman arasındaki yol açılmıştır. Ancak yardımlar da hemen ulaşmamış, Almanya'dan ilk yardımlar Kasım ayında topçu cephanesi gönderilerek başlamıştır. Aralık ayında da 15 cm'lik bir obüs bataryası gönderilmiştir.¹¹⁹

2.4. Giyim Malzemelerinin İkmali

Çanakkale Savaşları başlamadan evvel Gelibolu'da bir eşya ambarı mevcuttur. Daha sonra 5'inci Ordu oluşturulduktan sonra Akbaş, Kilya ve Lapseki'de birer eşya ambarı oluşturulmuştur.¹²⁰ Bu eşya ambarlarında askerlere elbise, palaska, matara, peksimet torbası, arka çanta, başlık, çamaşır gibi giyim eşyaları teslim edilmiştir. Eşya ambarlarında kıyafetlerin birçoğu İstanbul'daki fabrikalarda üretilmiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti de Çanakkale'ye birçok kez kıyafet yardımında bulunmuştur. Cemiyetin cepheye yapmış olduğu yardımlar sayesinde askerin kıyafet ihtiyacına bir nebze olsun katkısı olmuştur. Cemiyet, 27 Mart 1915 tarihinde Armağan Vapuru ile gelen 59 gömlek, 325 çift eldiven, 109 çift çorap 329 adet kulaklık, 63 adet hırka göndermiştir.¹²¹ 2 Haziran 1915 tarihinde gönderilen yazıda 5.000'er adet külot, gömlek ve çorabın cepheye gönderilebileceği bildirilmiştir.¹²² 1 Eylül 1915 tarihinde ise hasta ve yaralılar için 1.000 lira değerinde çamaşır, yatak ve çorap gönderileceği iletilmiştir.¹²³

¹¹⁷ ÇMI9HP, C.IV, s.40.

¹¹⁸ Borlat, a.g.e., s.236.

¹¹⁹ Sanders, a.g.e., s.122-124.

¹²⁰ BDSÇC, C. V, K. III, s.490., *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.205-206.

¹²¹ Borlat, a.g.e., s.322-323.

¹²² *Kızılây Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, Yay. Haz. Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç ve Fahri Bal, Türk Kızılây İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2018, s.145.

¹²³ A.g.e., s.184.

Yurtiçi imkânların yanı sıra Levazım Daire Başkanlığı'nın seferberliğin ilanından itibaren Almanya'dan giyim konusunda yardım istemiştir. Levazım Daire Başkanlığı'nın seferberliğin ilanından itibaren Almanya'dan sipariş ettiği envanterler şöyledir:¹²⁴

Tablo 1

Levazım Daire Başkanlığı'nın Seferberlik İlanı İle Birlikte Almanya'dan Sipariş Ettiği Envanterler

Malzeme Cinsi	Sipariş Miktarı	Gönderme Tarihi, Miktarı	Göndermeye Hazır
Pantolon	157.611	10.02.15, 16.000	141.611
Üniforma	151.442	10.02.15, 8.000	
		24.02.15, 27.480	105.112
Kaput	202.250	10.02.15, 8.000	
		24.04.15, 27.360	166.890
Beylik	150.927	10.02.15, 13.200	137.723
Ekmek Torbası	100.000	19.02.1915, 11.580	88.420
Palaska Kayışı	100.000	19.02.1915, 20.000	80.000
Palaska Kütüklüğü	200.000	19.02.1915, 14.455	15.810
Çadır Bezi ve İpi	200.000	23.12.1914, 16.500	112.270
Çadır Direği ve Kazığı	200.000	24.04.1915, 10.000	122.270
Taban Köselesi	100.000 kg	03.12.1914, 80.000	
		06.12.1915, 20.000	83.883
Matara	150.000	23.01.1915, 10.947	80.000
		10.02.1915, 21.946	37.107

¹²⁴ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.268.

Almanya'dan istenilen yardımların cepheye gönderilmemesi ve ikmal yollarında yaşanan sıkıntılar, muharebede mücadele eden Türk piyade askerinin yeni kıyafet temini konusunda bazı sorunlar doğurmuştur. Özellikle mevsim değişikliklerinde, askere yeni kıyafetler verilemediği dönemler olmuştur. Uzun süreli kullanılan kıyafet ve ayakkabılarda yırtılmalar ve deformasyonların başladığı görülmüştür.¹²⁵ Güney Grubu Birinci Komutanlığı'ndan 4 Ağustos 1915 tarihinde 2'nci Ordu'ya gönderilen yazıda; 12.000 adet ayakkabı, 12.000 adet iç çamaşırı, 8.500 adet kışlık elbise, 6000 adet kaput, 12.000 adet çorap, 12.000 adet kuşak ve 12.000 adet avcı yeleği talep edilmiştir.¹²⁶

Soğuk havaların gelmesiyle birlikte askerlerin kıyafet ihtiyacı ehemmiyet kazanmıştır. Aynı zamanda kış aylarında askerler hastaneye daha fazla gitmeye başlamıştır. 22 Ekim 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı; kaput, ayakkabı gibi giyim ihtiyaçlarının sadece asker için değil normal bir insan için bile gerekli olduğu vurgulamıştır.¹²⁷ Efrat, yırtık ayakkabılarını paçavra ve eşya parçalarından istifade ederek ayaklarını sarmıştır. Askerlere rutubetten korunmaları için altı tahta, üstü bezden yapılmış kunduralar verilmiştir. Bunun dışında telef olmuş hayvanların derilerinden çarık ve lastik çizmeler askerlere dağıtılmıştır.¹²⁸ Levazımat-ı Umumiye Dairesi Amiri İsmail Hakkı Paşa, her ne kadar İstanbul'daki fabrikaları durmadan çalıştırmaya başarmış olsa da ihtiyacın çok fazla olması sebebiyle fabrikaların üretim gücü yeterli olmamıştır. Muharebeler devam ettikçe ihtiyaç da bir o kadar artmaya devam etmiştir.¹²⁹

2.5. İstihkâm Malzemelerinin İkmali

5'inci Ordu birliklerinin istihkâm malzemelerinin ihtiyacı, cephaneye ve giyim konusunda olduğu gibi yurtiçi ve yurtdışından tedarik edilmeye çalışılmıştır. Dördüncü sınıf ikmal maddeleri olarak sınıflandırılan bu malzemeler; inşaat ve tahkimat araç gereçlerini kapsamıştır. Bu doğrultuda Çanakkale Boğazı'nın doğusunda ve batısında iki istihkâm

¹²⁵ Kanengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s.142., Hans Kanengiesser, *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*, Çev. Ege Çınar Arcan, Doğu Kitapevi, İstanbul 2015, s.205.

¹²⁶ Burhan Sayılır, *Aileni Özlemedin Mi*, Gazi Kitapevi, Ankara 2014, s.158-159.

¹²⁷ Sayılır, *a.g.t.*, s.150.

¹²⁸ Borlat, *a.g.e.*, s.325.

¹²⁹ Mulmann Brutose, *Çanakkale Muharebesi*, Çev. Halil Kemal, Askerî Matbaa, İstanbul 1927, s.80-81.

inşaat taburu ve bir istihkâm bölüğü oluşturulmuştur. Bu birlikler başta tahkimat olmak üzere yollar, barakalar, ışıldak mevzileri yapımı konusunda uğraşmıştır. Birliğin gerek duyduğu malzemeler ise İstanbul'dan getirilmiştir.¹³⁰ Akbaş ve Bigalı'da kurulmuş istihkâm parkları ve Piripaşa'daki istihkâm deposu vasıtasıyla ihtiyaç duyulan malzemeler temin edilebilmiştir.¹³¹ Anafartalar Grubu ise istihkâm malzemelerini daha çok Yalova Köyü üzerindeki iskelesi üzerinden temin etmiştir.¹³²

Çanakkale Savaşları sırasında istihkâm malzemelerinin temini konusunda sıkıntılar çekilmiştir. İstanbul'dan gelen az sayıdaki malzeme de hemen tüketilmiştir. Hatta İstanbul'dan gelen az sayıdaki kum torbası, küçük birlik komutanları tarafından elbiselerini yama yapmak için kullanmıştır.¹³³ Bunun için Türk askeri istihkâm için kullanacağı malzemeleri, düşmandan ele geçirdiği alet-edevat ile karşılamaya çalışmıştır. Bunun dışında ihtiyaç duyulan ahşap ve demir malzemeler, düşman ateşine maruz kalmış ve harap olmuş köylerden karşılanmıştır.¹³⁴ İstihkâm Komutanlığı harap olmuş evlerden sökülen malzemeler için bazı tedbirler de almıştır. İstihkâm Komutanlığı'nın 11 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu'na yazdığı emirde; enkazdan çıkarılacak malzemeler sırasında sorumlu bir askerin yer almasını, enkaz sökme işlemi sırasında kapı ve pencerelerin dikkatli bir şekilde sökülmesini, bu malzemelerin hasta barakalarının yapımında kullanacağını ifade etmiştir. Bu tedbirlerin uygulanmaması halinde sahipsiz gönderilen malzemelerin Akbaş'ta el koyulacağını bildirilmiştir.¹³⁵

Çanakkale Savaşları boyunca 5'inci Ordu'nun gerek İstanbul'dan gönderilen gerek yurtdışından temin ettiği istihkâm malzemelerinin mevcudu şu şekilde oluşmuştur: Kum torbası, 234.089 adet; dikenli tel kızıağı 35.674 adet; dikenli tel, 39.911 kangal; bağ teli, 4.220 kangal; çivi, 2.439 adet; saplı balyoz, 65 adet; saplı kürek, 17.746 adet; saplı kazma, 14.778 adet; balta, 478 adet; çekiç, 50 adet; keser, 600 adet; testere, 450 adet; kerpeten, 60 adet; tel makası, 230 adet; testere eğesi, 114 adet; bıçkı, 120 adet; kollu bıçkı, 170 adet;

¹³⁰ BDSÇC, C.V, K.I, s.238.

¹³¹ A.g.e., C.V, K.III, s.490.

¹³² Borlat, a.g.e., s.331.

¹³³ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5347, Dos. H-3, Fih.1-18., Brutose, a.g.e., 80-81., Martı, Çanakkale Hatıraları., C.III, Arma Yayınları, İstanbul 2005, s.312., Kannegiesser, Çanakkale Cehenneminde ..., s.310.

¹³⁴ Sanders, a.g.e., s.99., ÇM19HP, C.III, s.11.

¹³⁵ Borlat, a.g.e., s.333.

güderi eldiveni, 40 adet; demirci takımı, 7 adet; marangoz takımı, 7 adet; lağımcı takımı, 43 sandık; dikenli tel, 13 vagon; dinamit kolları, 500 sandık; taş burğu takımı, 1 adet; kuyu burğu takımı, 3 adet; tenvir tabancası, 50 adet; tenvir fişegi 5.000 adet.¹³⁶

İstihkâm malzemeleri arasında kum torbalarının birçok işte kullanılması sebebiyle birliklerin de kum torbası talebi fazla olmuştur. Bu sebeple İstanbul'dan Çanakkale'ye kum torbası gönderilmesi için gerek Boğazlar Genel Komutanlığı gerek 5'inci Ordu tarafından ihtiyaçlar bildirilmiştir. 12 Mayıs 1915 tarihinde Boğazlar Genel Komutanlığı, 10.000-20.000 adet; 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, 6 Haziran 1915 tarihinde 15.000 adet kum torbası talep edilmiş ve 12 Temmuz 1915 tarihinde 10.000 adet kum torbası bölgeye gönderilmiştir.¹³⁷ Harp ceridelerine bakıldığında Çanakkale'ye gönderilen 10.000 adet kum torbasının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. 6'ncı Tümen Komutanı Süleyman Şakir'in 16 Temmuz 1915 tarihinde birliğine 1.000 adet kum torbası verileceği bildirilmesine rağmen kendilerine 500 kum torbası gönderildiğini iletmiştir.¹³⁸ 26 Ekim 1915 tarihinde 15'inci Kolordu, 50.000 adet kum torbası talep etmiş ancak kendilerine gönderilen kum torbası 500 adet ile sınırlı kalmıştır. Muharebelerin son aylarına kadar kum torbası sevkiyatına devam edilmiş, aralık ayında 15'inci Kolordu Komutanlığı'na üç içinde 22.000 civarında, 16'ncı Kolordu Komutanlığı'na 30.000'e yakın kum torbası verilmiştir.¹³⁹

¹³⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s.290.

¹³⁷ Borlat, *a.g.e.*, s.338.

¹³⁸ Miralay Süleyman Şakir, *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*, Yay. Haz. Servet Avşar ve Hasan Babacan, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.171.

¹³⁹ Borlat, *a.g.e.*, s.341-342.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK PİYADE SUBAY SINIFININ FİZİKSEL DONATIMI

Çanakkale Savaşları'nda yer alan subay kadroları, mektepli ve iyi eğitilmiş olacak şekilde oluşturulmuştur. Özellikle cephenin kazanılmasında Türk subay kadrosunun payı oldukça büyüktür. Öyle ki Çanakkale Savaşları'nda yer almış üst düzey subaylar, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere ilerleyen yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkin rol alan kişilerden oluşmuştur. Çanakkale Savaşları'nda 5'inci Ordunun kasım ayında yaklaşık 5.500 subay mevcudu bulunmaktadır.¹⁴⁰

Savaşın yapıldığı coğrafyanın küçük ölçekli olması ve iki tarafın birbirine yakın olan siper sebebiyle de birçok subay şehit olmuştur. Bu sebeple hayatını kaybeden subayların birçoğu şarapnel parçası, el bombası, piyade ateşine veya bombardıman sonucunda hayatını kaybetmiş veya yaralanmıştır. Düşman birlikleri de subayları özellikle hedefleyerek, Türk birliklerinin moralinin bozulmasına ve komuta kademenin dağılmasından dolayı birliklerin düzenini bozmayı amaçlamıştır.¹⁴¹ Müttefik birlikler kimi zamanda emellerini başarıyla gerçekleştirmiştir. 4-6 Haziran 1915 tarihlerinde gerçekleşen III. Kirte Muharebesi sırasında çok sayıda subayın hayatını kaybetmiş olması, birliklerin düzenini bozmuştur. 9'uncu Tümen Komutanı Albay Halil Sami'nin, Güney Grubu Komutanlığı'na yazdığı raporda 4-6 Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen muharebelerde, subay ve kaybının fazla olduğunu ve başlarında subay olmayan taburların dağınlığı sebebiyle sevk ve idarenin zorlaştığını bildirmiştir. Dağılan taburlar her ne kadar yeniden bir araya getirilmeye çalışılsa da ilk etapta bu başarılı olamamıştır.¹⁴² Bu ve benzeri vakalarda subayların zayi olması, birliklerin dağılmasına neden olmuş ve düşman da bu durumdan faydalanmaya çalışmıştır. Çanakkale Savaşları'nda şehit olan subayların içerisinde alay komutanları da bulunmaktadır. Çanakkale Savaşları boyunca deniz ve kara muharebeleri dâhil olmak üzere toplam 595 subay şehit,

¹⁴⁰ *BDSÇS*, C.V, K. III, s.435.

¹⁴¹ Buğra Terzi, "Çanakkale Muharebeleri'nde Şehit Alay Komutanları ", *Anafarta*, S.15, İstanbul 2022, s. 82.

¹⁴² *BDSÇC*, C.V, K. III, Ek-9.

1.018 subay yaralı, 27 subay ise kayıp veya esir düşmüştür. Çanakkale Savaşları boyunca toplam subay zayıat ise 1.640 olarak ifade edilmiştir.¹⁴³

Çanakkale Savaşları'nın başladığı yıllarda Türk askerinin kıyafetleri, 1909 tarihinde kabul edilen Elbise-i Askeriye Nizamnamesine göre şekillenmiştir. Bu nizamnamede hem subay sınıfının hem de piyade askerinin üniformaları ve üniforma detayları belirlenmiştir. Osmanlı Devleti, 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilan ettikten sonra orduda gerçekleştirdiği geniş reform paketi içerisinde askerî üniforma ve teçhizatı da yer almıştır. Bu doğrultuda Alman ordusundan örnek alınarak askerî üniformalarda önemli değişikliklere gidilmiştir.¹⁴⁴ Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan nizamname, 18 Haziran 1909 tarihinde yürürlüğe girmiş ve Türk ordusu, Birinci Dünya Savaşı'na yayınlanan nizamnamede belirtilen maddeler neticesinde donatılmıştır.¹⁴⁵

18 Haziran 1909 tarihinde yürürlüğe giren Elbise-i Askeriye Nizamnamesine göre subayların giymekte olduğu ceket, pantolon, kaput, kabalak, eldiven, ayakkabı ve mahmuzun vb. kıyafet ve teçhizatın esasları şu şekilde belirlenmiştir:

3.1. Ceket

Elbise-i Askeriye Nizamnamesi'nde subay sınıfının giyeceği ceketin detayları şöyle açıklanmıştır:

“Zabitan için ceket hâkî renkte, şayaktan yapılacaktır. Zabitan ceketinin bedeninin boyu, kollar yanlara serbest bırakıldığı ve eller yumulduğu halde başparmağın ikinci boğumu hizasına gelen raddede, kenarları zıhsız, arkaları 25 santimetre tûlunda

¹⁴³ A.g.e., C.V, K III, 466., Rauf Atakan, “Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik” adlı yazısında Çanakkale Savaşı'ndaki deniz ve kara muharebelerindeki subay sınıfının zayıat sayısını açıklarken, 601 subayın şehit, 1.021 subayın yaralı, 27 subayın ise kayıp veya esir düştüğünü, toplam zayıatın 1.649 olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Atakan, *Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik*, s.145.

¹⁴⁴ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1325., Kadir Türker Geçer, *Osmanlı İmparatorluğu Askeri Kıyafetleri (1826-1922)*, Hisart Canlı Tarih Müzesi Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.190.

¹⁴⁵ Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.56-57., Çanakkale Savaşları'nda yer almış subayların üniformaları Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.1

(uzunluğunda) tek sıra büzmeli ve iki yanları 15-20 santimetre boyunda yırtmaçlıdır. Harbiye erkânı, ümera subayı ve subaylar ceketlerinin önünde altı adet yaldızlı sarı düz düğme bulunur. Nihayetinde düğme göbek üzerinde tesadüf eylemek üzere dikilir. Düğmeler donuk (mat) olacaktır. ”¹⁴⁶

Subay ceketlerinde ön kısmında altta ve üstte iki tane olacak şekilde toplam dört cep bulunmuştur. Üst cepler, üçüncü düğme hizasında olup ağızları 11 ile 15 santimetre, alt cepler ise ağızları 14 ile 16 santimetre genişliğinde olacak şekilde tasarlanmıştır. Cep kapaklarının köşeleri hafif yuvarlak bir şekilde olup altı ile yedi santimetre eninde ve orta yerinden subay için kavis düğmelerinin küçüğünden birer düğme yer almıştır.¹⁴⁷

Her sınıf subay ceketlerinin yakası üç, dört santimetre yüksekliğinde kenardan tek sıra dikişli devrik biçimde olacağı, yaka yüksekliğinin dört santimetreyi geçmeyeceği belirtilmiştir. Ceketlerin birbirinden ayırt edilebilmesi için her sınıfın yaka rengi farklı şekilde belirlenmiştir. Buna göre; paşaların, angudî kırmızı, erkân-ı harbiye vişne çürüğü, piyade sınıfının yakası parçasız ve ceket renginde; nişancı, koyu neftî; süvari, gümüşî; topçu, koyu lacivert; mitralyöz efradı, yeşil; istihkâm efradının da yakalarının mavi çuha renkte yapılmasına karar verilmiştir.¹⁴⁸

18 Haziran 1909 tarihinde yürürlüğe giren Elbise-i Askeriye Nizamnamesinde sonraki yıllarda değişikliğe gidilmiştir. 24 Şubat 1911’de alınan karar göre generaller, üst subaylar ve subaylardan oluşan askerî memurlar, yalnız bir tür haki elbiseye mecbur kılınmıştır. Ayrıca cuma selamlıklarında haki ceketin üzerine sırma kemer ve büyük üniforma giyilmesi gerektiği zaman ise sırma kemerle büyük apolet takılmasına karar verilmiştir. Ayrıca ceketlerde yalnız iki cep bulundurulmasına karar verilmiş, cekte yer alan üst cepler kaldırılmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.2.

¹⁴⁷ *A.g.e.*, s.5.

¹⁴⁸ *A.g.e.*, s.3-4.

¹⁴⁹ Bunun dışında 3 Haziran 1915 tarihinde yapılan değişiklik ile ceket yakalarının haki renkte olması kararı verilmiştir. Bkz. Geçer, *a.g.e.*, s.236.

Subay ceketlerinde bulunan iki cep, gizli olarak dikilmiştir. Sadece cep kapakları dışarıda görülebiliyordu. Çanakkale bu durum ile ilgili dikkat çekici bir olay, 24 Mayıs 1915 tarihinde yaşanmıştır. Çanakkale Savaşları'nda Türk askerlerinin 19 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu'nda gerçekleştirdiği taarruz sonrası iki hat arasında kalan ölümler, belli bir müddet sonra kötü kokmaya başlamıştı. Aynı zamanda ölümlerin olası bir salgın hastalık riski barındırması sebebiyle her iki taraf ölümlerin toplanması için ateşkes görüşmesi yapmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 24 Mayıs günü sabah 07.30'den akşam 16.30'a kadar her iki taraf ateşkesine mutabık kalmıştır.¹⁵⁰ Ateşkes günü her iki taraf, yaklaşık bir aydır mücadele ettiği düşmanını bu kadar yakından görme ve düşmanını inceleme fırsatı bulmuştur. Ateşkes kuralları gereği subayların sadece manevra kayışı ve mataralarını yanında taşıdıkları bu yakın temas sırasında, Türk subayının ceketlerindeki gizli cepleri düşmanın gözünden kaçmamıştır. Kuzey Grubu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin Bey, bu anları şu sözlerle anlatmıştır: *“Birbirlerinin canlarına okuyan bu iki taraf düşman askerleri arasında az zamanda bir sempati oluştu. Elbiselerinden kopardıkları düğmeleri bizim askerlere bir anı olarak veriyorlar, bunun karşılığında da kendileri için bir harp anısı istiyorlardı. O zaman bizim elbiselerin düğmeleri gizli (içten) olduğu için bir şeyler araştırmışlar, ufak para gibi anılar elden ele geçmişti.”*¹⁵¹ Aynı zamanda Türk kurmay sınıfı, düşmana gözdağı vermek amacıyla naaşları toplayacak askerleri güçlü, iri yarı, *“pehlivan”* gibi olmalarına özen göstermiştir. Ayrıca seçilen bu askerlere yeni elbiseler de giydirilmiştir. Hatta bazı komutan ve subaylara er elbisesi giydirilerek diğer askerlerin arasına sokulmuştur. Komutan ve subayların er elbisesi giydirilmesi olayı yıllar sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze töreninde, İngiliz komutan Birdwood ile Fahrettin Altay arasında geçen diyalogda bahsi geçmiş ve Birdwood aynı şeyi İngilizlerin de yaptığını ifade etmiştir.¹⁵²

Çanakkale Savaşları'nda ceketlerin ikinci düğmesine kırmızı kurdeleye bağla bir deri parçası bulunmaktaydı. Bu deri parçasında subayın herhangi bir sebeple savaş dışında kalınması durumunda ailelerine bildirmek üzere adresleri yazılırdı. Yine ceketlerin sol aşağı

¹⁵⁰ ÇM19HP, C.III, s.381., BDSÇC, C. V, K. II, s.137.

¹⁵¹ Bülkat, a.g.e., C.V, s.598., İhsan Ilgar ve Nurer Uğurlu, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s.529-530., Muzaffer Albayrak ve Tuncay Yılmaz, *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.91.

¹⁵² Altay, a.g.e., s.104.

ucunda ve iç tarafında olası yaralanmalarda ilk müdahalenin hızlı yapılabilmesi için içerisinde gazlı bez, sargı, tentürdiyot gibi malzemelerin bulunduğu sağlık malzemeleri bulunurdu.¹⁵³

3.2. Apolet

Türk ordusunda 1909 öncesinde apolet ve kol rütbeleri kullanılmıştır. Elbise-i Askeriye Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte bu rütbe şekli kaldırılarak, Alman ordusundan esinlenerek, omuzlarda taşınan apoletler kullanılmıştır.¹⁵⁴

Nizamnameye göre müşir (orgeneral), apoleti altı santimetre kalınlığında sarı sırma kaytandan ve üç burma üzerine üç beyaz yıldız takmıştır. Birinci ferik (korgeneral), aynı başburma üzerine iki beyaz yıldız; ferik (tümgeneral) bir beyaz yıldız aynı başburma üzerine takılmıştır. Mirliwa (tuğgeneral) apoletlerinde yıldız bulunmamaktadır. Apoletlerde yer alan yıldızların Çanakkale Savaşları sırasında yapılan değişiklikle mat renkte olması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵

Ümera sınıfının apoletleri üç sıra ince evirme sarı sırma kaytandan beş santimetre genişliğinde yedi burmalı olacak şekilde ve kaytanlar üzerinde kırmızı çizgiler bulunacaktı ve alt tarafı ceketlerde haki, setrelerde setre kumaşından olacak şekilde belirlenmiştir. Miralay (albay) apoletlerinde iki adet, kaymakam (yarbay) ise apoletlerinde bir şualı yıldız takmıştır. Binbaşılardan apoletlerinde yıldız yer almamıştır.¹⁵⁶

Subay apoletleri ortası çukur ve üzerinde bir santimetre aralıklı ince kırmızı çizgi bulunan yassı ve bir santimetre genişliğinde sarı sırma şeridin, dört adedi yan yana

¹⁵³ Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye*, Arma Yayınları, İstanbul 1988, s.48.

¹⁵⁴ Geçer, *a.g.e.*, s.216.

¹⁵⁵ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.10., *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.371., Geçer, *a.g.e.*, s.199-236., Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.38.

¹⁵⁶ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.10-11., *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.371., Geçer, *a.g.e.*, s.199-200., Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.39.

dikilmiştir. Bu apolet üzerine bir sıra omuz boyunca olmak üzere kolağası üç, yüzbaşı iki, mülazım-ı evvelin (üsteğmen) de bir adet yıldız takması kararlaştırılmıştır. Mülazım-ı saniler (teğmen) apoletlerinde yıldız takmamıştır. Onbaşı ve çavuşların rütbeleri eski usulde devam etmiştir. Ancak piyade şeritleri neffî, diğerleri sınıf renginde olacak ve omuz dikişinden beş santimetre ve aşağıya koyulmuştur. Alay ve onbaşılardan sırmaları kullanılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde başçavuş apoleti, kırmızı zihla çevrili üç adet sırf şerifin yan yana gelmesiyle oluşmuştur. Başçavuş muavinleri, iki şerifli apolet, çavuş ise bir şeritli apolet kullanmıştır. Onbaşılardan ise kırmızı zihli çevrili apolet takmıştır. Askerî kâtipler ise subaylar gibi sadece beyaz sırma apolet kullanmıştır. Alay emînleri apoletleri üzerinde üç sarı yıldız; alay kâtipleri, iki sarı yıldız; tabur kâtipleri ise bir sarı yıldız takmıştır. Kâtip muavinlerinde ise yıldız yoktur.¹⁵⁷ Çanakkale Savaşları'nda yer alan subayların içerisinde on başından daha küçük subay sınıfına kadar her subay mensubunun rütbe apoletlerinin mutlaka dikili olması gerektiği 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa tarafından belirtilmiştir.¹⁵⁸

3.3. Madalya ve Nişan

Osmanlı Devleti'nde yaygın bir şekilde nişan ve kullanımı, 19. yüzyıldan itibaren başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk nişan, III. Selim döneminde 1801 yılında çıkartılan Hilal Nişânı olmuştur. Ardından Sultan II. Mahmut döneminde Nişan-ı İftihar ismiyle elmas, altın, gümüş ve gümüş yıldızlı nişan yaptırılmıştır. 1831 yılında çıkartılan Nişan-ı İftihar nişanından sonra 1839 yılında Nişan-ı İmtiyaz nişanı da kullanılmaya başlamıştır. Ardından sırasıyla; 1852 yılında Mecîdî Nişanı, 1861 yılında Osmanî Nişanı, 1874 yılında Şefkat Nişanı, 1878 yılında Nişan-ı Âlî-i İmtiyaz, 1893 yılında Hanedan-ı Âl-i Osman Nişanı, 1903 yılında Ertuğrul Nişanı, 1910 yılında Maarif Nişanı ve Meziyet Nişanı, 1912 yılında Ziraat Liyakat Nişanı ve 1915 yılında Donanma Nişanı üretilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yapılan nişanlar genellikle tek yüzlü olup sadece Nişan-ı Osmanî iki yüzlü olmasıyla diğerlerinden ayrılmıştır. Nişanlar kabartma ve kazıma teknikleri uygulanarak, güzel bir görüntü oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca 19. yüzyıldan Çanakkale Savaşları'na kadar seksene

¹⁵⁷ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.11., *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.371., Geçer, *a.g.e.*, s.200., Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.39.

¹⁵⁸ Bülkat, *a.g.e.*, C.III, s.490.

yakın madalya üretilmiştir. Madalyalar yuvarlak ve oval biçimde tasarlanmış olup altın, gümüş, bakır, nikel ve bronz gibi farklı madenlerden üretilmiştir. Bahsedilen madalya ve nişanlar asker, sivil veya yabancı kişilere göstermiş oldukları üstün başarı, yararlılık veya buldukları hizmet karşılığında verilmiştir.¹⁵⁹

Çanakkale Savaşları'na katılmış subay, asker ve bazen de birliklere¹⁶⁰ gösterdikleri başarı ve yararlılık sebebiyle farklı nişan ve madalyalar takılmıştır.¹⁶¹ Özellikle subaylara takılan madalyalar, sadece Osmanlı Devleti tarafından değil Alman ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri tarafından da yollanmıştır. Örneğin Mustafa Kemal [ATATÜRK], Demir Salıp Nişanı, Mehmet Esat [BÜLKAT], Alman Birinci Sınıf Demir Salıp Nişanı; Cevat [ÇOBANLI], Alman İkinci ve Birinci Sınıf Demir Salıp Nişanı, Alman İkinci Dereceden Aigle Rouge (Kızıl Kartal) Nişanı, Alman İkinci Dereceden Kırmızı Kronlu Nişan; Selahaddin [ADİL], Avusturya-Macaristan harp kurdeleli Askerî Meziyet Nişanı; Fevzi [ÇAKMAK], İkinci Sınıf Demir Salıp Nişanı gibi Almanya ve Avusturya-Macaristan Hükümetleri tarafından gönderilen çeşitli madalya ve nişanlarla onurlandırılan komutanlar mevcuttur.¹⁶² Çanakkale Savaşları'nda üst düzey komutanların dışında daha düşük rütbeli subaylar da Alman Hükümeti tarafından onurlandırılmıştır. Metin Martı tarafından hazırlanan “Çanakkale Hatıraları” adlı eserde, Cemil [CONK] Bey'in 25 Ağustos 1915 tarihinde yazmış olduğu hatıradaki, Alman İmparatoru tarafından gönderilen Alman Gümüş Liyakat Madalyalarından bir tanesinin kendi birliğinde yer alan Osman Çavuş'a takıldığını ifade etmiştir.¹⁶³

¹⁵⁹ Bkz. Ayten Denisenko, *Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1999. Geçer, *a.g.e.*

¹⁶⁰ 19'uncu Tümeğe bağlı 57'nci Alaya, 25 Nisan 1915 tarihinde Arıburnu'ndaki çıkarma harekâtında, düşman birliklerinin ilerleyişine ve Kocaçimen Tepe'nin ele geçirilmesine izin vermemesine ve aylarca gösterdikleri mücadele sebebiyle yarısı yeşil, yarısı kırmızı bir kurdele ile altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyaları verilmiştir. Ayrıca 29 Nisan 1915 tarihinde 27'nci, 57'nci, 64'üncü Alay komutanlarına imtiyaz madalyası da verilmiştir. Bkz. Ahmet Altıntaş, *Belgelerle Çanakkale Savaşları*, Çomü AÇASAM Yayınları, Çanakkale 1997, s.65-66., İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Yay. Haz. İzzeddin Çalışlar ve İsmet Görgülü, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007, s.116.

¹⁶¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih. 1-23., ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih. 1-23a., ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-7, Fih. 1-2a. Ahmet Diriker, *42. Alay Gelibolu 1915*, Scala Yayıncılık, İstanbul 2006, s.116., Akbay, *a.g.e.*, s.241.

¹⁶² Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Komutanları Biyografileri*, C.I, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008., C.II, C.III.

¹⁶³ Martı, *a.g.e.*, C.II, s.182., Sunata, *a.g.e.*, s.159.

Madalyalar, göğsün sol üst kısmına gelecek şekilde göğüs düğme kısmından, kol istikametine doğru kıdem esasına göre takılmıştır. Buna göre ilk olarak Altın İmtiyaz Madalyası,¹⁶⁴ daha sonrasında sırasıyla Altın Liyakat Madalyası¹⁶⁵, Altın İftihar Madalyası¹⁶⁶, Gümüş İmtiyaz Madalyası, Gümüş Liyakat Madalyası ve Gümüş İftihar Madalyası takılmıştır.¹⁶⁷

3.4. Pantolon

Erkan, ümera ve subayın giyeceği pantolonlar birçok farklı cinsi bulunmaktadır. Bu sınıfa mensup askerler, şayak kumaştan yapılmış uzun pantolon, haki trikodan uzun pantolon ve yalnız erkan mensubuna mahsus olacak şekilde koyu lacivert uzun pantolon giymiştir. Bunun dışında sakı¹⁶⁸ (getr) ile giyebilecekleri şayak kumaştan imal edilmiş haki renkte külot pantolon giymesi kararlaştırılmıştır.¹⁶⁹

Külotlar, dizin alt tarafından yukarı kısmı geniş ve baldır kısmı tene yapışacak şekilde dar ve boyu topuk kemiklerinin üzerinde kalacak şekilde belirlenmiştir. Külotlarının alt tarafı 20 ile 22 santimetre kadar açık yani yarık bulunmuştur. Bu yarık bir şerit vasıtasıyla bacağa temas edecek bir tarzda bağlanmıştır. Subay aynı renkte olmak şartıyla külotlarına

¹⁶⁴ Devlet yararına hizmet vermiş ve görevlerinde üstün başarı elde etmiş kişilere verilen İmtiyaz Madalyası, altın ve gümüş olmak üzere 1882 yılında çıkartılmıştır. İmtiyaz Madalyası sadece askerlere verilmeyip sivil kişilere de takdim edilmiştir. Madalya ön yüzünde Osmanlı Devleti arması ve II. Abdülhamid'in tuğrası, arka yüzünde hilal şeklindeki motifle birlikte Devlet-i Osmaniyye uğruna fevka'l-âde sadâkat ve şecâ'at ibraz edenlere mahsus madalyadır ibaresi yer almıştır. Ayrıca hilal motifinin iç kısmında madalyaya layık olan kişinin adı ve madalyanın veriliş tarihi yazılmıştır. Bkz. Denisenko, *a.g.e.*, Geçer, *a.g.e.*, s.151.

¹⁶⁵ Liyakat Madalyası ilk olarak II. Abdülhamid döneminde 1890/1891 yılında genellikle kahramanlık gösteren orta ve alt rütbelerdeki ordu mensuplarına verilmeye başlanmıştır. 24,9 mm çapındaki Altın Liyakat madalyasının ağırlığı yaklaşık 7,50 gramdır. Gümüş Liyakat madalyası ise 24,7 mm çapında ve ağırlığı 6,35 gramdır. Madalyanın ön yüzünde Osmanlı Devleti arması, üstünde II. Abdülhamid'in tuğrası yer almıştır. Bkz. Denisenko, *a.g.e.* Geçer, *a.g.e.*, s.152.

¹⁶⁶Sultan II. Abdülhamid döneminde çıkartılan bir başka madalya ise İftihar Madalyasıdır. 1884/1885 yılında altın ve gümüş olarak iki sınıfta çıkartılan madalya, padişahın sadakatını kazanmış, tarım ve sanat gibi alanlarda başarı sağlamış, yangın veya salgın hastalık anında devlete ve millete hizmeti dokunmuş kişilere verilmiştir. Daha önceki madalyalarda olduğu gibi ön yüzünde Osmanlı Devleti arması ve Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası yer almıştır. Arka yüzünde ise dairesel çelenk yer almış ve ortasındaki boş alana madalya takılan kişinin adı yazılmıştır. Bkz. Denisenko, *a.g.e.*, Geçer, *a.g.e.*, s.152.

¹⁶⁷ Bu sıralama göğüs kısmına nişan takılmadığı durumlarda geçerli olmuştur. Eğer göğüs kısmına nişan takılmış ise nişanlar, madalyalardan önce takılmıştır. Denisenko, *a.g.e.*, Geçer, *a.g.e.*, s.153.

¹⁶⁸ Sakı, kıyafet üzerinde çizme giyilmiş görüntüsü vermek amacıyla diz ve topuk hizasını kapatan, arkadan veya yandan şeritlerle kapatılan deri parçasıdır. Bu deri parçası, çizmeden daha kullanışlı olması sebebiyle subaylar tarafından yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Geçer, *a.g.e.*, s.196.

¹⁶⁹ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.6-7., Geçer, *a.g.e.*, s.195

meşin veya çuha parça koyup koymamakta serbesttir. Subay uzun pantolonlarının paçasında iç tarafından dikili ve takriben üç santimetre genişliğinde iki subye¹⁷⁰ bulunup pantolonun altından bir maden düğme ile birbirine bağlanmış ve böylelikle pantolonun potin üzerinde kıvrılma olmaması sağlanmıştır. Ümera zabitanın pantolon külotlarında angudî renkte bir ince zıh yer almış, erkân-ı harbiye zabitlerinin pantolonlarında da bulunan aynı ince zıh, vişneçürüğü rengi olacak şekilde belirlenmiştir. Pantolonların yan tarafında bulunan bu zıhların sağında ve solunda iki buçuk milimetre aralıkta, bir santimetre kalınlığında, aynı renkte olacak şekilde iki kalın zıh yer almıştır.¹⁷¹

3.5. Kaput

Erkan, ümera ve subay için koyu kurşunî çuhadan kaput giymesi kararlaştırılmıştır. Kaput, kenarları zıhsız ve boyu diz kapağı ile topuk arasında olacak şekilde tasarlanmıştır. Kaputun kolları devrik şekilde, 18 santimetre uzunluğunda ve kaputun önünde birbirinden 12-14 santimetre aralıklı iki sıra halinde altışar adet düğme bulunmuştur. Harbiye erkânı, ümera ve subay kaputlarının düğmeleri 2,5 santim çapında hafif tümsek ve sarı altın yaldızlı; memurin personelinin ise aynı ebatta ve şekilde beyaz yaldız takmıştır. Göğüsteki düğmelerin aşağıdan birincisi kollar yanlara salıverildiğinde başparmak ucu hizasına gelmiştir.¹⁷²

Ümera ve subaylar, kaputlarının yakasına, setre ve ceket yakası gibi mensup oldukları sınıf renginde ve harbiye sınıfına mensup paşaların angudî renginde olup yakanın eni yaklaşık yedi santimetredir. Yakasının alt tarafı kaput kumaşı renginde, çuhanın dikildiği alt kısmı ise kurşunî renk olacak şekilde belirlenmiştir. Subaylar kalpaklarına aynı renkte olacak şekilde, çıkarabilir kukuleta dikilmiştir.¹⁷³

¹⁷⁰ Ayağın altından geçen, pantolon paçalarına bağlanan deriden veya kumaştan şerit.

¹⁷¹ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.6-7., Geçer, a.g.e., s.195-196.

¹⁷² A.g.e., s.13.

¹⁷³ A.g.e., s.13-15.

Ümera ve subay kaputlarının arka yırtmacı, yan cepler hizasına yani kuyruk sokumuna denk gelmiştir. Subay kaputlarının yırtmacı gerektiğinde kapatmak için üste gelen kenarlarının iç tarafında ilikler açılmıştır. Alta gelen kenarlara da beş adet kumaş renginde küçük kemik düğme dikilmiştir. Kaputun arkasında genişletmek ve daraltmak için altı santimetre boyunda ve 25 santimetre eninde iki kol yer almış, bu iki kolun birbirine bağlanan uçlarından yani iliklerde, birbirine yaklaşık yedi santimetre mesafede iki ve efrat içinde bir adet göğüs düğmesi cinsinden düğme yer almıştır. Kaputun iki yanında göğüs düğmelerinin aşağıdan ikinci düğme hizasında, köşeleri hafif meyilli gizli iki cep bulunmuştur. Cebin içine girebilecek bir tarzda yapılmış beş santimetre genişliğinde bir kapak yer almıştır. Sol taraftaki cep kapağının altında yer alan kapaktan, kılıç kayışı geçirilerek pantolon kemerine bağlanabiliyordu.¹⁷⁴

Çanakkale Savaşları'na katılan subaylar, kaputlarını aynı zamanda bir battaniye işlevi görerek kullanmıştır. Subaylar, kalın kumaş yapısı sebebiyle Çanakkale'nin soğuk gecelerinden kaputlarını üstlerine alarak korunmaya çalışmıştır. Çanakkale Savaşları'nda 71'inci Alay 3'üncü Tabur 10'uncu Bölükte görev alan Mülâzım sâni (teğmen) İbrahim Naci 10 Haziran 1915 tarihindeki hatıralarında anekdotta şu ifadeler yer almıştır: *“Beylikleri altıma aldım. Çadırı üstüme çektim. Torbanın birini de yastık yaptım, yattım. Fakat uyumak mümkün mü? Yolda dehşetli terlemiştim. Rüzgar da şiddetle esiyordu. Titremeye başladım. Bu suretle bir saat kadar geçti. Bu sırada eşyaların geldiğini gördüm. Kalktım. Bir ağaç altına velensemi¹⁷⁵ serdirdim. Bir çay içtikten sonra velensemin bir katını ve kaputu üzerime alarak yattım.”*¹⁷⁶ Çanakkale Savaşları'nda bunun gibi birçok örnekle karşılaşılmış, asker ve subaylar soğuk havalardan korunmak için kaput, ceket gibi daha kalın elbiselerini kullanmıştır.

3.6. Serpuş

Serpuş, subay ve efradın kafasına takmış olduğu verilen isimdir. Serpuş, ilerleyen zaman içerisinde kabalak ismini almıştır. Bir dönem ise Enver Paşa'nın ismini alarak

¹⁷⁴ A.g.e., s.14-15.

¹⁷⁵ Yüzü uzun tüylü ve ağır bir battaniye.

¹⁷⁶ İbrahim Naci, *Allahaismarladık*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s.89.

“Enveriye” olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁷ Trablusgarp ve Balkan Savaşları’yla beraber kabalak kullanılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda subay ve askerlerin Karadeniz bölgesinde kullanılan aba zıpkaya benzeyen başlıklar takıldığı görülmüştür. Daha sonra 1910 yılında yürürlüğü giren Askerî Serpuş Talimatnamesinin esaslarına göre serpuş dağıtılmaya başlanmıştır.¹⁷⁸ 18 Haziran 1909 tarihinde yürürlüğe giren Elbise-i Askeriye Nizamnamesinde serpuşla ilgili bir talimat yer almamaktadır. 3 Ağustos 1910 tarihinde yayımlanan Askerî Serpuş Talimatnamesi ile serpuşun esasları belirlenmiştir.

Subaylara mahsus serpuş, haki kalpak olup esasen süvari, topçu ve jandarma zabitanının giymekte olduğu kalpak biçiminde, etrafı numunesine tevfikan kırılmamış haki astragandan¹⁷⁹, tepesi her sınıfın yakası renginde ve yakanın imal olduğu kumaştan yapılmıştır.

Astragan kısmı 10 ile 12 santimetre ve tepelik kısmı ise bir buçuk santimetre yüksekliğinde yapılmıştır. Kalpağın aşağı çapı ile yukarı çapı arasındaki fark, dört santimetreden fazla olmayacak şekilde belirlenmiştir.¹⁸⁰

Havalandırma için tepelikle astraganın fasıl müstereğinde azami üç adet delik açılmıştır. Subayın kalpak tepelerinde ortası beş milimetre genişliğinde bir kırmızı ibrişim¹⁸¹ bulunmaktadır. Bu kısımda iki santimetre genişliğinde çaprazvari üç adet sırma şerit yer almıştır. Erkânın giymiş olduğu serpuşlarda üç santimetre genişliğinde sırma şerit taşımıştır. Elbise nizamnamesinde belirtilen muharebe sınıflarının sırma şeritleri sarı, diğer sınıflara mensup askerler ise şeritleri beyaz olacak şekilde belirlenmiştir. Bu şeritlere uygunluk olacak şekilde ve şeridin rengine göre sarı veya beyaz birer düğme takılmıştır. Çanakkale Savaşları sırasında erkân ve subayların kabalağın dışında önceki dönemlerden kalma siyah veya kurşunî kalpak kullanamaya da devam etmiştir.¹⁸²

¹⁷⁷ Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.25.

¹⁷⁸ *Askerî Serpuş Talimatnamesi*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1326., Geçer, *a.g.e.*, s.216.

¹⁷⁹ Bir tür kürk çeşidi.

¹⁸⁰ *Askerî Serpuş Talimatnamesi*, s.2.

¹⁸¹ Bükülmüş ipten oluşan iplik.

¹⁸² *Askerî Serpuş Talimatnamesi*, s.2-3. Geçer, *a.g.e.*, s.216.

3.7. Ayakkabı

Elbise-i Askeriye Nizamnamesine göre erkân, ümera ve subaylar rugan ve ya deve derisinden yapılan siyah potin ve çizme ayakkabıları giymeleri kararlaştırılmıştır. Zabitan muharebe öncesinde veya muharebe esnasında kırmızımtırak potin ve çizme görünümü vermek için sakı giyilmiştir. Bunun dışında subay sınıfına mensup askerlerin, törenlerde rugan çekme fotin giymesi kararlaştırılmıştır.¹⁸³ Çanakkale Savaşları'nda 18 Temmuz 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Kumandanı Miralay Mustafa Kemal, 57'nci Alaya gönderdiği emirde subayların mutlaka çizme ile bulunmalarını emretmiştir.¹⁸⁴

3.8. Mahmuz

Subayların çizme veya potin giyerek ata bindiklerinde, atı yönlendirmeleri için kullanılan mahmuz; beyaz madenden, düz, üç santimetre uzunluğunda, yukarı meyilli, ucundaki çarkın iki santimetre çapında ve dişsiz olacak şekilde üretilmiştir. Çizme veya sakı giyilerek ata binildiğinde topuğun üst tarafına gelmek üzere zincirsiz, tokalı uca mahmuz takılmıştır. Mahmuz tokası, ayağın dış tarafına geleceği gibi ucundaki çıkıntılı kısım, aşağıya doğru iki santimetre çapında, sekiz dişli olacaktır. Alt ve üst kayışları kundura renginde üretilmiştir.¹⁸⁵

3.9. Eldiven

Kırmızımtırak renkte, kalın ve parlak olarak üretilen eldivenler, merasim ve merasim dışı zamanlarda subaylar tarafından takılmıştır.¹⁸⁶

¹⁸³ *Elbise-i Askeriye Nizamnâmesi*, s.18., Geçer, a.g.e., s.218., *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.375.

¹⁸⁴ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.647.

¹⁸⁵ *Elbise-i Askeriye Nizamnâmesi*, s.19., Geçer, a.g.e., s.218.

¹⁸⁶ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.376., Geçer, a.g.e., s.211.

3.10. Kılıç ve Kılıç Kayışı

Generaller başta olmak üzere tüm üstsubay ve subaylar, barışta veya savaşta kılıç kullanmıştır. Ancak her sınıfın kılıç türü ve özellikleri farklılık göstermiştir. Subayların kullanmış oldukları kılıçlar, görev aldıkları alaylara ait donuk kabzalı kılıçtır. Subaylar çoğunlukla Horster, Solingen marka kılıçlar kullanmıştır. Bazı subaylar ise kendilerine özel yaptıkları kılıçları tercih etmiştir.¹⁸⁷ Subayların kullandığı bu kılıçlar ortalama 85 santimetre uzunluğundaydı. Kılıç namlusunun eni, iki buçuk santim olarak belirlenmiştir. Barış zamanında kılıç kınlar parlak, savaş halinde ise haki renkte bir kılıf ya da Birinci Dünya Savaşı özelinde olduğu gibi mat madenden yapılmış kınların kullanılması emredilmiştir. Kılıç, kın üzerinde yer alan bilezikli halka vasıtasıyla kılıç kayışına takılmıştır. Piyade subaylarının kullanmış olduğu kılıçların kabzalarında ay yıldız motifi yer almıştır. Aynı zamanda kılıçların kabzalarında merasim günlerinde takılan sarı sırmadan yapılmış püskül takılmıştır.¹⁸⁸

Kılıç, kılıç kayışı vasıtasıyla setre ve ceketin altından gizlenerek bağlanmıştır. Kılıç kayışında çelikten yapılmış 27 santimetre uzunluğunda askı kolu bulunmaktadır. Kılıç püskülünü kabzaya geçiren bölüm sarı sırmadan yapılmıştır.¹⁸⁹

Çanakkale Savaşları'nda subayların kılıç kullanımına baktığımız zaman bir saldırı aletinin yanı sıra birliklere hücum emrini vermek için de kullanmıştır. Subaylar kılıçlarını çekip aşağı indirerek taarruz emirlerini vermiştir. Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal [ATATÜRK] Bey'in 10 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşen Conkbayırı Muharebeleri'ndeki taarruz emrini, kılıç yerine kırbacıyla vermiştir. Çanakkale Savaşları'ndaki epik olaylar arasında yer alan 10 Ağustos günü, Mustafa Kemal taarruz emrini vermeden önce; "*Askerler! Karşınızdaki düşmanı mağlûp edeceğimize şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvelâ ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız!*" sözünü söylemiştir. Bu sözlerin ardından orada bulunan tüm asker

¹⁸⁷ Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.25.

¹⁸⁸ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C.X, s.375., Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.64., Geçer, *a.g.e.*, s.219.

¹⁸⁹ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.19.

ve subaylar, dikkatlerini tamamen Mustafa Kemal'in vereceği taarruz emrine odaklanmıştır. Mustafa Kemal kısa bir süre sonra kırıbacını havaya kaldırarak hücum emrini vermesiyle Türk askeri kitleler halinde düşman üzerine atılmış ve düşmanın silah kullanmasına bile fırsat vermeden düşman birlikleri tamamen dağıtılmıştır.¹⁹⁰

3.11. Subay Sınıfının Kullandığı Diğer Eşyalar

Çanakkale Savaşları'nda yer alan subayların donatımında; ceket, pantolon, kalpak, kaput, kabalak, çizme veya fotin ayakkabı, eldiven gibi üst giyim eşyaları yer almıştır. Bunların dışında yüzbaşına kadar olan subaylar için azamî 10, subaylar için 50, binbaşılar için 100, yarbay ve albaylar için 150, mirlivalar için 200 ve tümen komutanı mirliva ve ferikler için de 250 kilograma ulaşan bir manevra sandığı taşımaları bildirilmiştir. Bu sandığın içerisinde iki kışlık, dört yazlık fanila; iki çift dolak, üç külot, iki entari, altı çorap, üç havlu, bir ayna, altı mendil, bir elbise fırçası, diş fırçası veya misvak, bir ustura, iğne-iplik, iki madeni tabak, bıçak, çatal, kaşık, portatif fener ve mum yer almıştır.¹⁹¹ Subayların da aynı piyade askeri gibi dolak, palaska, kabalak, filinta ve arka çanta taşınması emredilmiştir.¹⁹² Bunun sebebi daha öncede bahsedildiği düşmanın, Türk birliklerinin düzenini bozmak ve moral, motivasyonunu düşürmek için subayları hedeflemesidir. Subayların düşman tarafından hedef olmaması için de bir piyade askeri uzaktan nasıl görünüyorsa subaylarında öyle görünmesi istenmiştir. Mustafa Kemal'in 5 Mayıs 1915 tarihinde yazdığı emir, bu duruma açıklar niteliktedir: “*Şimdiye kadar vukû'a gelen mahallâtan istihrâc olunan netâyice nazaran düşmanın 'alâmât-ı fârikalarıyla zâbitânımızı tefrîk ederek hedef ittihâz eylediği cihetle esnâ-yı muhârebede ümerâ ve zâbitânın uzaktan görülebilecek 'alâmetlerinin kaldırılması ve bi'l-hâssa küçük rütbeli zâbitâna filinta ve çanta verilerek efrâddan farksız bulundurulması Başkumandânlık Vekâlet-i Celîlesinin emrleri iktizâsındandır.*”¹⁹³ Subayların takmış olduğu arkada çantada ise genellikle harita, düdük, dürbün, matara gibi eşyalar yer almıştır. Aynı zamanda geceleri soğuktan korunmak

¹⁹⁰ BDSÇC, C.V, K.II, s.102., Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.55., Turhan Seçer, *Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008, s.231.

¹⁹¹ Borlat, *a.g.e.*, s.321.

¹⁹² ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-1, Fih. 1-44a.

¹⁹³ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.235.

için üstlerine kaputlarını serdikleri gibi battaniye, şilte¹⁹⁴, beylik¹⁹⁵, velense gibi yünlü dokunmuş örtüler taşımışlardır.¹⁹⁶

Çanakkale Savaşları'nda yer almış subay ve askerlerin hatıralarına bakıldığında muharebelerdeki ortam ve savaş koşulları sebebiyle elbiselerin çabuk kirlenmesi doğal bir süreçtir. Ancak subay sınıfına ait askerlerin kirli elbiseleri ile dolaşması pek istenen bir şey değildi. Bu yüzden subaylar tozlanan elbiselerini yıkıyor veya yeni elbiselerini giyiyorlardı.¹⁹⁷ Ancak uzun ve durmaksızın devam eden muharebelerde, her zaman yeni elbiseleri giyme veya yıkama fırsatı bulamamışlardır. Bazı zamanlar gece gündüz aynı elbiseler ile yatıp kalkmak zorunda kalmışlardır.¹⁹⁸ Aynı zamanda subayların askerlere nazaran kıyafetlerinin daha düzgün ve eksiksiz bir şekilde olmasına dikkat edilmiştir. Mustafa Kemal buna benzer bir emri, 18 Temmuz 1915 tarihinde 57'nci Alay Komutanlığı'na göndermiştir. Mustafa Kemal gönderdiği emirde; subayların üstlerinde seferî kıyafetler olacak şekilde üstlerinde teçhizat aleti olarak revolver, kılıç ve dürbün olması gerektiğini, eratın da elbiselerinin yeni ve düzgün olacak şekilde teçhizatlarının tam olması gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca subayların çizme, eratın potin dolaklı olması gerektiğini emretmiştir.¹⁹⁹ Yine başka bir emirde küçük zabitanın, kendilerine ait teçhizatı eksiksiz bulundurmaları emredilmiştir. Palaska kayışlarının gayri nizami bir şekilde takılmaması, her daim palaska takmaları, arka çantaların düzenli olması ve dolakların fotinlerin üzerinden sarılacak şekilde olmaları konusunda uyarı yapılmıştır.²⁰⁰ Ayrıca subaylar, erlere göre temizliklerine daha fazla önem vermiştir. Subayların birliklerde bulunan berberlere ya da kendileri ustura ile tıraş oldukları hatıralara yansımıştır.²⁰¹

Subayların düşmanla pek fazla yakın mücadeleye girmemesi sebebiyle tüfek kullanmamıştır. Bunun yerine ihtiyaç duyulması halinde tabanca kullanmayı tercih etmiştir.

¹⁹⁴ Üstünde yatılmak için yapılmış yün veya pamuktan yapılmış döşek.

¹⁹⁵ Bir çeşit küçük ve ince asker battaniyesi.

¹⁹⁶ İbrahim Naci, *a.g.e.*, s.89., Münim Mustafa, *a.g.e.*, s.130., Kanengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s.146.

¹⁹⁷ T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri-2*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s.88

¹⁹⁸ Münim Mustafa, *a.g.e.*, s.57.

¹⁹⁹ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.647.

²⁰⁰ *A.g.e.*, s.1025-1026.

²⁰¹ Sunata, *a.g.e.*, s.123., Çulcu, *a.g.e.*, s.65.

Harp ceridelerine, anı ve hatıralara baktığımız zaman subaylar genellikle revolver marka tabanca kullanmıştır. Revolver dışında Mauser C/96 marka tabanca, Steyr-Mannlicher M1905, Browning ve 1908 Parabellum, marka tabancaları da kullandıkları olmuştur.²⁰²

Mauser C/96 tabancası etkili ateş gücü sebebiyle askerî alanda yaygınlaşmıştır. 7,65 kalibrelik mermisi tepeden doldurulacak şekilde genellikle 10 atışlık bir şarjörü olan bu tabancaların, 6 ve 20 atışlık şarjörlüsü de üretilmiştir. Aynı zamanda arkasında dipçik eklenmesiyle kısa namlulu tüfeğe dönüşmesi sebebiyle kullanışlı bir model olmuştur. Ağırlığı 1,1 kilogram, namlu uzunluğu 14 santimetre olan bu tabanca, Çanakkale Savaşları'nda subaylar tarafından tercih edilmiştir.²⁰³

Avusturya-Macaristan menşeli Werndl&Steyr fabrikası tarafından üretilen Steyr-Mannlicher M1905; 7,63 mm kalibreli, 0,9 kilogram ve 16 santimetre namlu uzunluğu ve 10 atışlık sabit şarjörü bulunmaktadır. Çanakkale Savaşları'nda subayların kullanmış olduğu bir diğer tabanca, Browning olmuştur. Bu tabanca yarı otomatik, 38 mm'lik bir tabanca olarak kullanılmıştır. Ancak tabancanın çok fazla sarsılması ve etkili menzilin düşük seviyede olması sebebiyle bu tabanca pek fazla kullanılmamıştır.²⁰⁴ Çanakkale Savaşları'nda Liman von Sanders'in emir subayı olarak görev alan Erich Prigge, kaleme aldığı hatıralarında Browning marka tabanca kullandığını şu sözlerle ifade etmiştir: “*Yan vadiden ilerleyen bir Arap alayı, yalnızca bir çavuşun komuta ettiği öncü bölüğü, adamlarımın yanına yaklaşmış, İngiliz olduklarını düşünerek kuşatmıştı. Alman denizci giysisini anlatıyordu. Özellikle Araplarla, yeterli olmayan Türkçemle anlaşmak güçtü. Kendimi silahla kurtarma tehdidinde bulunduğumda, bir çavuş silahını bana yöneltmiş olarak karşıma dikildi. Browning'i çektim. Tam bu sırada, Güney Grubu kurmaylarından Binbaşı Mühlmann araya girerek, bizim Alman olduğumuzu bu adamların hızla anlamasını sağladı.*”²⁰⁵

²⁰² Örses ve Özçelik, *a.g.e.*, s.25.

²⁰³ *Silah: Tabanca ve Tüfeklerin 800 Yıllık Tarihi*, ed. Chris Stone, çev. Cenk Pamay, Yay. Haz. Seda Darcan Çiftçi, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2008, s.68-69.

²⁰⁴ *A.g.e.*, s.70-72.

²⁰⁵ Prigge, *a.g.e.*, s.95-96.

1908 Parabellum marka tabanca bir diğerk ismi ile Luger P08, üretildiğı tarihten itibaren gerek Türk ordusunda gerek diğerk ülkelerin orduları tarafından tercih edilen bir tabanca olmuştur. George Luger tarafından tasarlanan bu silah için dünya standardı olacak 9 mm kalibreli Parabellum mermisi üretilmiştir. Ağırlığı 0,8 gram, namlu uzunluğu 10 santimetre olan tabancanın, 10 mermi alabilecek şarjör kapasitesi vardır.²⁰⁶ Bahsedilen bu tabancalar, subaylar tarafından gerekli görüldükleri zaman başvurduğu silahlardan olmuştur. Subaylar, palaskalarına bağladıkları kılıf vasıtasıyla tabancalarını taşımıştır. Özellikle üst rütbedeki subaylar, bahsedilen marka ve modellerin dışında özel motiflerle süslenen tabancalara sahipti. Bahsi geçen motifler; geometrik, bitkisel, figür ve tarihi simgeleri içermiştir. Çok yapraklı çiçekler, lotus, lale, nar, ağaç motiflerinin yanı sıra eski Türk gelenek ve kültürüne ait motiflerin tabancalara işlenip, süslendiğı görülmüştür.²⁰⁷

Subaylar, muharebe sahasında düşman hareketlerini daha iyi takip edebilmek ve kendi birliklerinin taarruzlarını yönlendirebilmek için paftalar halinde muharebesi sahasının haritalarını kullanmıştır.²⁰⁸ Subaylar haritalarını daha çok karargâhlarında kullandıkları görülmektedir. Özellikle taarruz sırasında yanlarında taşıdıkları haritanın düşman eline geçmesi, kötü sonuçlarla neticelenebilirdi. Bu sebeple 14 Mayıs 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in gönderdiği emir bu durumu açıklar niteliktedir. Mustafa Kemal'in yazmış olduğu emirde; *“Düşmanın maktul ve esir zâbitânı üzerinde bulunan haritaların bize ne kadar tenvîr ettiği malûmdur. Bizim bu mufassal haritamızın da düşman eline geçmemesi lazımdır. Düşman yakınında bulunan zabitanın bulunduğu mevkie aid paftadan gayri paftaları yanlarında bulundurmamaları ve haritaya lüzum ve ihtiyaç göstermeyen vazife ve mevkilerde yanlarında harita bulundurmamaları ve ileri atılacakların harita ve cüzdanlarını geride bırakmaları icab eder.”* ifadeleri kullanılmıştır.²⁰⁹ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki dönemin şartları itibarıyla Türk subay sınıfının elinde bulunan haritalar, muharebe sahasının tamamen işlendiğı haritalardan oluşmamıştır. Subayların kullanmış olduğu haritalarda görülen eksiklikler, harp ceridelerine de yansımıştır. 23 Mayıs

²⁰⁶ Silah: Tabanca ve Tüfeklerin 800 Yıllık Tarihi, s.73.

²⁰⁷ Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları (Askeri Müzeden Örneklerle)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.70.

²⁰⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5365, Dos. H-5, Fih.1-7., İbrahim Hakkı Sunata'nın *“Gelibolu'dan Kafkaslara”* adlı eserinde şu anekdot geçmektedir: *“Yakınımda alay kumandan, ufak bir lambanın yardımıyla haritaya bakıyor, taarruz istikametini tayin ediyor.”* Bkz. Sunata, a.g.e., s.134.

²⁰⁹ ÇM19HP, C.III, s.285.

1915 tarihinde Kuzey Grubu ve Üçüncü Kolordu Erkan-ı Harbiye Başkanı Fahrettin (Altay) Bey'in, 19'uncu Tümen Erkân-ı Harbiye Riyasetine yazmış olduğu yazıda, Gelibolu Yarımadası haritasında dere, tepe vb. yerlerinde bazı eksiklikler olduğunu belirtmiştir.²¹⁰

Alay komutanlarının üst komutanlıklara gönderdikleri yazıları yaşanan olayları anlatmak için bölgenin haritasını da raporlarına eklemiştir. 15 Mayıs 1915 tarihinde 77'nci Alay Komutanı Binbaşı Saib'in Kabatepe Mıntıkası Komutanlığı'na gönderdiği rapor buna verilebilecek örneklerden bir tanesidir. Binbaşı Saib, araziye gönderilen keşif kollarından bir ekip, arazide karşılaştıkları beş, altı askerin kendi arkadaşları olduğunu düşünerek parola sormuş, bunu üzerine karşı taraftan cevap alamayınca karşılıklı olarak bir, iki el ateş açıldığı anlatılmıştır. 77'nci Alay Komutanı Binbaşı Saib, mıntika komutanlığına yazmış olduğu bu yazıda ayrıca kendi çizmiş olduğu arazi haritasını da raporuna eklemiştir. Kabatepe Mıntika Komutanlığı'ndan gelen cevapta ise çizilen haritadaki eksiklerden dolayı rapordan bir şey anlaşılmadığını bildirmiştir.²¹¹

Subayların düşman hareketlerini gözlemlemek için kullandığı bir başka envanter ise dürbündür. Daha öncede belirtildiği gibi Mustafa Kemal'in 18 Temmuz 1915 tarihinde yazdığı emirde subayların mutlaka dürbün taşımaları belirtilmiştir.²¹² Subaylar siper gerisinde ve siper içerisindeki kum torbaları, bonetler ve mazgallar arasından çıplak gözle ya da dürbün kullanarak düşmanı gözetleme imkânı bulmuştur. Bu sayede düşman hareketleri gözlenebilmiş, olağandışı bir hareket esnasında diğer birliklere haber verilebilmiştir. 57'nci Alay 1'inci Tabur Komutan Vekili Yüzbaşı Ali Rıza Bey'in 7-8 Haziran 1915 tarihinde 57'nci Alaya gönderdiği raporda, dürbün ile gözetleme yapmanın nasıl bir avantaj sağladığını göstermiştir. Yüzbaşı Ali Rıza'nın yazdığı raporda şu ifadeler yer almıştır: “*Ve iki sabâh tarassudât netîcesi hemân gâyet yüksek toprak yığınlarının önündeki tel örgüsünü tehdîd ediyor. Zâten tel örgüsü yüksek toprak yığınlarının hemân önündedir. Ancak dürbünle fark olunabiliyor. Çalılıklardan gözle fark olunamaz.*”²¹³ Ayrıca

²¹⁰ A.g.e, s. 377.

²¹¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5365, Dos. H-5, Fih.1-12., Belgede çizilen harita Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.2.

²¹² Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay, s.647.

²¹³ A.g.e., s.473.

dürbün vasıtasıyla düşman nakliye sefainlerinin hareketleri daha net bir şekilde izlenebilmiştir.

Cephede kimi zaman askerî kıyafetler dışında takılan aksesuarlar veya yanlarında taşıdıkları küçük aletler, subayların hayatını kurtarmıştır. Bunun en bilinen örneği, Mustafa Kemal'in göğsüne sağ tarafına denk gelen bir şarapnel parçasının, ceketinin cebinde bulunan saatte denk gelmesidir. 10 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşen Conkbayırı Muharebeleri sırasında Mustafa Kemal birliklerine saldırın emrini verdikten kısa bir süre sonra sağ tarafından vurulduğunu fark etmiştir. Bu sırada yanında bulunan Nuri [CONKER] Bey de durumu görmüş ve “*efendim, vuruldunuz*” ifadelerini kullanmıştır. Mustafa Kemal eliyle Nuri Bey'in ağzını kapatarak, susmasını söylemiştir. Göğsüne isabet eden şarapnel parçası, saat isabet etmiş ve saat paramparça olmuştur. Mustafa Kemal, cebinde bulundurmuş olduğu saat sayesinde ufak bir iz parçası dışında herhangi bir yara almamıştır. Mustafa Kemal bu saati daha sonrasında Liman von Sanders'e hediye etmiştir.²¹⁴

Buna benzer bir başka olay ise 36'ncı Alay Komutanı Cemil [CONK] Bey tarafından yaşanmıştır. 24 Haziran 1915 tarihinde 22'nci Alaya mensup iki tabur ve istihkâm bölüğü subayları ile beraber siper hatlarını genişletmek için arazi üzerinde tetkik yaptığı sırada Cemil Bey arkadaşlarına siperleri göstermek için bir tepenin üzerine çıkmıştır. Tam bu esnada bir makineli tüfek kurşunu, Cemil Bey'in sağ uyluğuna isabet etmiştir. Cemil Bey bu olayda şansının da yardımıyla uyluk kemiğinde herhangi bir kırık söz konusu olmamıştır. Cemil Bey'i makineli tüfek kurşununda kurtaran şey ise pantolonun sağ cebinde taşıdığı manevra sandığı anahtarı olmuştur. Kurşun, manevra sandığı anahtarına denk gelmiş ve kurşunun yolunu değiştirmiştir. İsalet eden kurşun her şeye rağmen Cemil Bey'i yaralamış ve topallayarak karargâha geri dönmüştür. Soğanlıdere'deki sıhhiye bölümünde ilk tedavisi yapıldıktan sonra İstanbul'a sevk edilmiştir.²¹⁵

²¹⁴ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, s.55-56., Ruşen Eşref Ünaydın, *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*, Devlet Matbaası, Ankara 1930, s.44-45.

²¹⁵ Martı, *a.g.e.*, C.II, s.147-148.

Subayların savaş ortamından kendilerini soyutlamak için çadırlarında sigara, pipo gibi tütün ürünleri, kahve içtikleri ya da buldukları karargâhları kendi zevklerine göre düzenledikleri görülmüştür.²¹⁶ Bunun en iyi örneği, Mustafa Kemal Bey'in 180 Rakımlı Tepe'nin güneyinde olduğu düşünülen karargâhıdır. Tanin gazetesinin savaş muhabirlerinden Ali Ekrem [UŞAKLIGİL] Bey'in 31 Mayıs-25 Eylül 1915 tarihleri arasında cepheye yapmış olduğu ziyaret sırasında Mustafa Kemal'in karargâhına dair gözlemlerine kaleme almıştır. Ali Ekrem, Mustafa Kemal'in karargâhını şu sözlerle anlatmıştır: “Çadıra çardağa açılan bir kapıdan giriliyor. İçeri girer girmez hayret ettim. Burası tek bir karyolayı hâvî seyyar bir çadır değil fakat camlı kapıları, müte'addid pencereleri, duvarlarını örten seccadeleri, koltukları, sandalyeleri ve'l-hâsıl bütün teferru'atıyla mükemmel ve hakîkî bir hücre-i mesâ'i idi.”²¹⁷ Ali Ekrem Bey karargâhta bulunduğu sırada arkada çalan mızıkla seslerini işittiğini ayrıca belirtmiştir. Ali Ekrem Bey'in dışında, Bulgar Utro gazetesinin kadın savaş muhabiri Wanda Zembrzuska'nın ağustos ayında cepheye gelerek Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Mustafa Kemal'in karargâhı, Wanda Zembrzuska'nın da dikkati çekmiştir. Wanda Zembrzuska, Mustafa Kemal'in karargâhını “saray yavrusu” olarak nitelendirmiştir.²¹⁸

²¹⁶ Erol Mütercimler, *Korkak Abdül'den Coni Türk'e Gelibolu 1915*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s.27., Alganer, *a.g.e.*, s.57., Murat Çulcu, *Çanakkale 1915 Kanlısırtı Günlüğü*, Arba Yayıncılık, İstanbul 2016, s.68.

²¹⁷ Ali Ekrem, “Çanakkale Mektûbları 10”, *Tanin*, 8 Temmuz 1331., Eda Karataş ve Didem İlkem Cumalı, Eda Karataş ve Didem İlkem Cumalı, *Türk Savaş Muhabirlerinin Kaleminden Çanakkale Savaşları*, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2021, s.170., 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa, Mustafa Kemal'in aynı karargâhı için; “*Yer altında iş ve şube odalarıyla beraber bir de misafir odasını içeren adeta bir mahalle haline getirmiş ve hele misafir odasının zeminini, duvarlarını ve hatta tavanını halılarla örtmüş ve süslemişti.*” ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Bülkat, *a.g.e.*, C.V.

²¹⁸ Wanda Zembrzuska, *Muhabirimiz Çanakkale Cephesinden Bildiriyor!*, Yay. Haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019, s.59. Şakir Tunççapa, *Çanakkale Harbi Hatıralarım*, T.C. M.M.V. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul 1958, s.24-25.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK PİYADE ASKERİNİN FİZİKSEL DONATIMI

Çanakkale Savaşları, sebepleri ve sonuçlarıyla gerek Dünya tarihi gerek Türk tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Çanakkale’de kazanılan zafer, aradan geçen 107 yıla rağmen hala anılmaya ve tarihçiler tarafından araştırılmaya devam edilmektedir. Çanakkale Savaşları’nda yüz binlerce Türk askerinin kahramanca mücadele ettiği ve bugün hala isimlerini unutmadığımız kahramanlara ev sahipliği yapmıştır. Bu zaferin kazanılmasında başta Mustafa Kemal [ATATÜRK] olmak üzere birçok subayın payı olmuştur. Ancak bugün isimlerini bilmediğimiz yüz binlerce nefer, hayatları pahasına mücadele etmiştir. Çanakkale Savaşları’nın kazanılmasında en büyük pay sahibi olan Türk piyade askerinin, hangi şartlar altında mücadele ettiği de uzun yıllardır bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmanın içerisinde Türk askerinin hangi fiziksel şartlarda mücadele ettiği de yer almıştır.

1915 yılının Temmuz ayının son günlerinde personel mevcudu 250.823’e kadar çıkan 5’inci Ordunun, piyade sınıfına ait fiziksel donatımı genel hatlarıyla 18 Haziran 1909 tarihinde yürürlüğe giren Elbise-i Askeriye Nizamnamesine göre belirlenmiştir.²¹⁹ Nizamname içerisinde yer almayan ancak Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında yayınlanmış talimnameler, eserler, hatıralar ve günümüze kadar ulaşan kalıntılar vasıtasıyla Türk piyade sınıfının fiziksel donatımına dair bilgilere ulaşılmıştır.

4.1. Çanakkale Savaşları’nda Türk Piyade Askerinin Fiziksel Donatımı

Çanakkale Savaşları’nda birlikler, mavzer tüfekleri ve İstanbul’dan Çanakkale’ye gönderilen teçhizat malzemeleriyle donatılmıştır. Bir Türk piyade askeri genel olarak bir kat aba elbise (2,520 gr.), yağmurluk (3,625 gr.), başlık (113 gr.), avcı yeleği (698 gr.), yazlık elbise (1,310 gr.), bir kat çamaşır (1,740 gr.), kuşak (490 gr.), kilim (1,540 gr.), portatif çadır bezi (1,193 gr.), bir çift dolak (85 gr.), bir çift kundura (1,300 gr.), palaska (1,000 gr.), arka çantası (1,330 gr.), peksimet torbası (480 gr.), karavana (2,000 gr.), kalpak (150 gr.), haki fes (75 gr.) şeklinde donatılmıştır. Çanakkale Savaşları’na katılmış bir piyade askerinin tam

²¹⁹ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi.*

donanımlı yükü ortalama olarak 20 kilogramdır. Bu yükün üzerine silah, cephane, istihkâm aletleri, yedek erzak gibi malzemeler eklendiğinde 30 kilografa yakın yük taşıdıkları olmuştur.²²⁰ Bahsedilen bu teçhizat aksam, sicim veya bir ip vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Çanakkale Savaşları'nda 36'ncı Alay Komutanı olan Cemil [CONK] Bey, 1'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in yaveri olarak görev yaptığı sırada Çanakkale'deki kıtaları teftiş etmek için bölgeye gitmiştir. Bu teftiş sırasında talim yapan askerlerin eksiklikleri göze çarpmıştır. Cemil Bey karşılaştığı manzarada, palaska ve tüfek kayışı olmayan askerlerin sicim parçalarını birbirine ekleyerek bu eksiklikleri giderdiklerini, sicim parçalarından yaptıkları kemerlerine, süngü ve fişekler asıldığını görmüştür.²²¹ Ancak sicim ve ipin savaş koşullarında çabuk kopabileceği için bunun yerine daha sonra sıırım kullanılması önerilmiştir. Aynı zamanda sıırımın tedariki daha kolaydır. Kösele veya meşin parçaları ıslatıldıktan sonra keskin bir bıçakla kıvrımlı bir şekilde kesildikten sonra ortaya çıkacak meşin ip, birbiriyle ovalandıktan sonra sıırım elde edilebilmiştir.²²²

Muharebeler başladıktan sonra da askerin kıyafetlerinde deformasyonlar veya temin sorunları devam etmiştir. Bu duruma karşın askerler, yeni bir kıyafet yerine var olanları onarmaya çalışmıştır. Kıyafetleri onarmak için İstanbul'dan getirilen kum torbalarından, elbiselere yama yapılmıştır. Bu durumu başta Liman von Sanders olmak üzere Çanakkale Savaşı'nda yer almış Kurmay Binbaşı Carl Mühlmann tarafından da dile getirilmiştir. Ancak Mühlmann, askerlerin yama yapma işine girişmesini eğitim eksikliği olarak açıklamıştır. Türk askerlerinin yıpranmış eşyalarını vakitinde onarmaması sebebiyle İstanbul'daki kum torbalarını kullanmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Mühlmann'a göre kum torbalarından yama yapılması dışında askerler, çorap ve fotin bulamadığından dolayı ayaklarını buldukları eskimiş kumaş parçalarıyla sarmıştır.²²³ Ayrıca askerler kıyafet ve teçhizat eksikliklerini, öldürdükleri düşmanın üzerindeki eşyaları alarak gidermiştir. Askerler öldürdükleri düşman askerinin ayakkabılarını veya kıyafetlerini çıkartarak yanlarında götürmeye çalışmıştır.²²⁴ Teçhizat eksikliğine bir başka anekdot ise Çanakkale Savaşları'nda yer almış olan İbrahim

²²⁰ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.5-6. Çanakkale Savaşları'na yer almış neferin donatımına dair fotoğraf, Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.3.

²²¹ Cemil Conk, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, E.Ü Basımevi Ankara 1959, s.14.

²²² Bülkat, *a.g.e.*, C.III, s.490.

²²³ Brutose, *a.g.e.*, s.80-81., Martı, *a.g.e.*, C.III, s.285., Sanders, *a.g.e.*, s.99.

²²⁴ Sunata, *a.g.e.*, s.138-171., İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer, Mehmetçiğin Çanakkale, Galiçya, Filistin Cephesi Anıları*, Yay. Haz. Selman Soydemir ve Abdullah Satun, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007, s.62-63.

[ARIKAN] Bey'e aittir. 15 Eylül 1915 tarihinde depo memuru olarak görev yapan İbrahim Bey, iki bölüğün ihtiyacı olan silah ve kasaturalarının gönderilmesine dair yazdığı rapor sırasında; gaz, fener veya mum gibi aydınlatma malzemelerinin olmamasından dolayı askerlerin cephane kütüklerinin kağıtlarını yakarak, bulunduğu yeri aydınlatmaya çalıştığını ifade etmiştir.²²⁵

Çanakkale Savaşları'nda yaşanan ikmal sorunlarıyla beraber doğa şartlarıyla da mücadele verilmiştir. Yaz aylarında sıcak, kış aylarında ise soğuk havalar, askerleri zor koşullarda savaşmayı mecbur kılmıştır. Buna rağmen mücadelesine devam eden askerler, zor koşullar karşısında pratik çözüm yolları bulmuştur. Yaz aylarında siper aralarında kalan cesetlerden çıkan kokular daha fazla hissedilmiştir. Bu durum haliyle askerleri de hem psikolojik hem de fiziksel olarak yıpratmıştır. Askerlerin bu durum karşısında daha fazla etkilenmemesi için birliklere naftalin dağıtılmıştır. Askerler burunlarına bir bez vasıtasıyla naftalinleri bağlayarak, kötü kokudan etkilenmemeye çalışmıştır.²²⁶ Ayrıca yaz aylarında çadırlarda geçirilen zaman esnasında sıcak havanın etkisini azaltmak için çadırlarının üstleri çalılar ile kapatılmıştır. Bunun dışında su tüketimi de yaz aylarıyla birlikte artış göstermiştir.²²⁷

Sıcak havalarda olduğu gibi sonbaharın gelişi ile birlikte yağmur ve kar yağışları da askerleri etkilemiştir. Anı ve hatıralara baktığımızda sonbahar aylarında bölgede şiddetli yağmurlar yağdığı görülmektedir. Şiddetli yağmurlar siper içlerinin su ile dolmasına ve toprak kaymalarına sebep olmuştur. Ayrıca yağmur suları, askerin kıyafetine ve silahlara da zarar vermiştir. Teçhizatın zarar görmemesi için de daha korunaklı yerlere taşınmıştır. Taşınamayan eşyaların bazıları sonradan onarım görerek tekrar kullanılabilse de bazı eşyaların da zayi olmasına engel olunamamıştır. Şiddetli yağmurlardan sonra kıyafetler ve çadırlar kurutuluyor, biriken sular karavanalarla siperden atılıyordu.²²⁸ Çanakkale Savaşları'nda ihtiyat zabiti olan Münim Mustafa'nın hatıralarında kaleme aldığı buna benzer bir olayı şöyle anlatmıştır: “*Şimşekler çakıyor, gök gürültüsü dünyayı birbirine katıyor,*

²²⁵ Arıkan, a.g.e., s.34.

²²⁶ Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları, Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2016, s.41.

²²⁷ Kanengiesser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, s.190.

²²⁸ Arıkan, a.g.e., s.38,48.

*sağ[a]nak, fırtına, rüzgar çadırımızı yerinden havaya kaldırırcasına oraya buraya çırpyordu. Biraz sonra bardaktan boşanırcasına başlayan yağmur hemen bir sel halini almıştı ki bizim çadırın içine birden birdenbire sular hücum etti.*²²⁹ Münim Mustafa hatırasının devamında şiddetli rüzgar ve yağmurun şiddeti artırarak çadırın, portatif karyolanın üstüne yıkıldığını belirtmiş, yardıma gelen askerler çadırı kaldırılmış olsa da çadır içinde bulunan karyolası dahil tüm elbiseleri kullanılamaz hale geldiğini ifade etmiştir.

Muharebenin son aylarına doğru soğuk havaların etkisini iyice göstermeye başlamasıyla kışlık elbiseler her askere dağıtılamamış, askerler ısınmak için battaniyeler kullanmıştır. Askerlerin üzerindeki ince gömlek ve kaputunun altına serdiği battaniye dışında hiçbirinde kışlık elbise ve çamaşır bulunmaması sebebiyle zor koşullar, askerleri olumsuz etkilemiş ve muharebenin son aylarına doğru birliklerin isteklerini arttırmıştır. Bu duruma karşın çetin kış günlerinde askerlerin sıkı giydirilmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Depolarda kalan elbise ve ayakkabılar askerlere dağıtılmış hatta sivil pantolonların dahi askerlere verilebileceği belirtilmiştir.²³⁰

Yaşanan bu sorunlar karşısında Türk piyade askeri, Münim Mustafa'nın da ifade ettiği gibi; *“Siperlere girerken her birinin yüzünde görünen neşe ve sıhhat alametleri tamamı ile kaybolmuş. Yüzleri, gözleri, bıyıkları toz topraklarla birbirine karışmış pek perişan bir halde idiler. Biçarelerin siperlerden, harp hattından bir çıkışları var ki yürekler acısı, kimisinin elinde bir portatif çadır, öbürünün elinde şarapnelden, bombadan delik deşik olmuş bir kaput, beride üstü başı kan lekeleri içinde neferler, daha ötede kanlı bir tüfek taşıyan bir onbaşı, üstü başı yırtılmış askerler, bir tarafı kopmuş palaskalar, kabzaları kıpkırmızı kan lekesi içinde süngüler, siperde somyalı karyolanın yerini tutan bir koyun postu...”*²³¹ psikolojik ve fiziksel zorluklarla başa çıkmak zorunda kalmıştır. Çanakkale Savaşları boyunca bahsedilen bu sorunlar sebebiyle askerî kıyafetler, savaş ortamında her zaman tam donanımlı bir şekilde ve hasar görmemiş bir şekilde giyilememiştir.

²²⁹ Münim Mustafa, *a.g.e.*, s.131.

²³⁰ Gökşen Özen, *Çanakkale Muharebeleri'nde 72. Alay*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2020, s.141., Kanengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s.243.

²³¹ Münim Mustafa, *a.g.e.*, s.85.

4.1.1. Ceket

Nefer ceketleri, haki renkte aba kumaştan imal edilmiştir. Piyade askerinin giydiği ceketin boyu, subaylarda olduğu gibi eller yumulu şekilde serbest bırakıldığında başparmağın ikinci boğumuna denk gelecek şekilde ayarlanmıştır. Ancak subay ceketlerinden farkı, neferin palaska taktığı zaman ceket boyunda kısalma olmaması için subay ceketlerine göre iki santimetre daha uzun yapılmıştır. Subay ceketlerinin aksine piyade askerinin giymiş olduğu ceketlerinin önünde beş adet yaldızsız bakır düğme bulunmuştur. Ayrıca ceketlerin cep kapakları düz bir şekilde dikilmiş, cep kapaklarının düğmeleri kumaş renginde kemikten yapılmıştır.²³²

Subay ve askerinin ceket kolları, abdest alındığında kolların rahatça sıvanabilmesi için dikiş yerinden 10 santimetre uzunluğunda tefric yani yırtmaç yapılmıştır. Bu yırtmaçlı kısma kumaş renginde kemikten düğme dikilmiştir. Subaylarda bu düğme iki metal düğme şeklinde yapılmıştır. Ayrıca ceket kollarının katlandığında iliklenebilmesi için bir düğme daha bulunmuştur.²³³

Çanakkale Savaşları'nda askerinin ceket giymesi konusunda ağustos ayında ilginç bir olay yaşanmıştır. Abdurrahman Bayırı'nda 4'üncü Tümeğe bağılı bir alaya karşı düşmanın süngü hücumuna geçtiğini görülmüştür. Mevcut durumda alaya o an için yardım ulaşması mümkün görünmüyordu. Mustafa Kemal ve kurmay subayları, genel manzarayı izlemek ve olası bir tedbir almak için Gazi Tepe'deki gözlem mahalline giderek dürbünleriyle olay yerini izlemeye başlamıştır. Bu sırada Abdurrahman Bayırı'nda beyaz elbiseli bir askerlerin gayet dinç bir şekilde düşmana süngü hücumu yaptığı görülmüştür. Gazi Tepe'de gözlem yapan komutanları şaşırtan olay ise Türk ordusunda beyaz elbise giydirilmiş herhangi bir birliğin olmamasıydı. Bu sebeple süngü hücumu yapanların düşman askeri olduğuna dair bir görüş hakim olmuştur. Ancak bu sırada Abdurrahman Bayırı'ndan, Grup Komutanı Mustafa Kemal'e gelen telefon raporunda, 4'üncü Tümeğe bağılı bu alayın Abdurrahman Bayırı'nda bir süngü hücumuyla düşmanı def ettiği haberi gelmiştir. Bu haberin ardından beyaz elbiseli askerlerin kim olduğu sorulduğunda ise sıcaklığın etkisini azalmak için alaya mensup

²³² *Elbise-i Askeriye Nizamnâmesi*, s.2., Geçer, a.g.e., s.191.

²³³ A.g.e., s.5.

askerlerin ceketlerini çıkartıp dinlendiklerini ve bu esnada düşman ani bir taarruz yapınca, ceketlerini giymeden düşman üzerine atıldıkları cevabı verilmiştir. İlk etapta düşman askeri zannedilen beyaz elbiseli askerlerin Türk askeri çıkmasıyla Mustafa Kemal ve heyetindeki subaylar, sevinç ve gururlarını gizleyememiştir.²³⁴

4.1.2. Pantolon

Piyade sınıfına mensup askerler, üst tarafı geniş ve aşağı doğru daralan bir pantolon giymiştir. Pantolon diz kapağının alt tarafı büzülerek bağlanmıştır. Aynı zamanda kemik düğmeli kemerler kullanılmıştır. Piyade efradına verilen pantolonların üst tarafı geniş olacak bir şekilde yapılmasının sebebi ise askerin daha rahat hareket etmesini sağlamaktır. Bunun dışında pantolon kumaşından yapılan tozluk ile pantolonun birleştiği yeri kapatmak için düğme konulmuştur.²³⁵ Askerler, dört beş parmak genişliğinde çuha, aba veya şayaktan imal edilmiş uzun kumaş parçasını ayak bileğinden diz kapağının altına kadar içeriden, öne ve dışarıya doğru baldıra sıkıca dolamıştır.²³⁶

Çanakkale Savaşları'nda kötü havalardan etkisini göstermeye başlaması, birliklerin pantolon ihtiyaçlarını da arttırmıştır. Ordunun bu ihtiyaçları yeteri kadar cevap verememesi sebebiyle muharebenin son günlerinde askerlere sivil pantolon dağıtılmıştır. Askerler kimi zaman da düşmandan ele geçirdikleri pantolonları giymiştir.²³⁷

4.1.3. Kaput

Efrat kaputları, haki abadan üretilmiş ve yakalarının devrik kısmı 13 santimetre olacak şekilde imal edilmiştir. Yakanın her iki uç tarafına, yakanın ucundan ortalama iki santim mesafede dört santim boyunda ve sekiz santim genişliğinde, mensup oldukları sınıf

²³⁴ Cevat Abbas Gürer, "Atatürk'ün Hayatından Yazılmamış Hatıralar, Anafartalarda", *Yeni Sabah Gazetesi*, 16 Mart 1941, s.3.

²³⁵ A.g.e., s.6-7., Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Osmanlı Kara Ordusu (1876-1906)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.323., Geçer, a.g.e., s.196.

²³⁶ *Piyade Teçhizatı*, Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umûmiye Dairesi, İstanbul 1327, s.4.

²³⁷ Kanengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s.243., Özen, a.g.t., s.141., Sunata, a.g.e., s.138.

renginde çuhalar dikilmiştir. Piyade neferinin kaputlarının yırtmacı takriben 25 santimetre uzunluğunda yapılmıştır. Efrat kaputlarında kendi renginde altı santimetre eninde pirinçten imal edilmiş apoletler takılmıştır. Bu apoletler omuz hizasından yukarı doğru olacak şekilde üzerinde alay numarası yer almıştır.²³⁸

3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın 8 Nisan 1915 tarihinde göndermiş olduğu emirde, kaputların askerin boyuna göre yapılmasını gerektiğini bildirmiştir. Kaputların, elbise, çanta ve kundurasına göre yapılmamış hiçbir neferin olmaması gerektiğini belirtmiştir.²³⁹ Çanakkale Savaşları'nda kış aylarının yaklaşması ve soğuk havaların etkisi göstermesiyle askerlerin kaput kullanımını artmıştır. Askerler soğuk havadan korunmak için çadırlarında uyurken kaputlarını altlarına sermiştir. Bu sebeple zayıfın da artmaması için bölgeye kaput ikmali gerçekleştirilmiştir.²⁴⁰

4.1.4. Serpuş²⁴¹

Elbise-i Serpuş Talimatnamesine göre askerler, haki astragan kalpak ve haki fes giymiştir. Kalpak, askerin resmi günlerde ve izin günlerinde giymesi için tasarlanmıştır. Kalpağın haki astragandan tepeliği, subaylarda olduğu gibi her sınıfın kendi renginde ve sırmasız olarak üretilmiştir. Astragan kısmı 10 ile 12 santimetre ve tepelik kısmı ise bir santimetre daha yüksekliğinde, bombe olmayacak şekilde yapılmıştır. Havalandırma için kenarında ve tepeliğinde dört adet delik açılmıştır. Bu deliklere siyah zıvana geçirilmiştir.²⁴²

Haki fes ise askerlerin muharebede veya karargâhta kullandıkları başlıktır. Haki çuha fes, fes şeklinde iki parça çuhadan dikişli olacak şekildedir. Hâki feste kenarı kıvrılmış beş santimetre genişliğinde meşin dikilmiştir. Biri fesin kenarında diğeri dört santimetre mesafe birbirine benzer iki dikiş sırası vardır. Fesin etrafındaki düz kısım, 10 ile 12 santimetre

²³⁸ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.14- 15.

²³⁹ Bülkat, *a.g.e.*, C.III, s.490.

²⁴⁰ Münim Mustafa, *a.g.e.*, s.130.

²⁴¹ Çanakkale Savaşları'nda askerin kullandığı serpuşun bir örneği Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.4.

²⁴² *Askeri Serpuş Talimatnamesi*, s.4-6.

arasında olacak şekilde ve aşağı çapı ile yukarı çapı arasındaki farkın dört santimetreden fazla olmayacak şekilde belirlenmiştir.²⁴³

Haki fesin muharebe sahasında kullanılması, 1910 yılında karara bağlanmıştır. Ancak bu karardan yaklaşık beş yıl geçmesine rağmen Çanakkale Savaşları'nda hala kırmızı fes takan askerlerin olduğu görülmüştür. 19'uncu Tümen Komutanı namına Binbaşı İzzeddin'in 7 Mayıs 1915 tarihine Sağ Cenah Mıntıka Komutanlığı'na gönderdiği yazıda, “*Merkez On Dördüncü Alaya yeni verilen ikmal efradının bir kısmında kırmızı fes vardır. Bunlara kabalak ve hâkî fes i'tâsına son derecesince çalışacak ise de Tabura dahi mevziinde bulunan fazla kabalakları ve şühedanın ve ağırlıklardaki efradın kabalaklarını fes ile gelecek olan efrada vererek hatt-ı harbde fesli efrâd bulundurulmaması beyan olunur.*”²⁴⁴ ifadelerine yer verilmiştir. Muharebelerin sonlarına doğru ise benzer bir olay 72'nci Alayda görülmüştür. Birliğe yeni katılan askerlerin kırmızı fes taktıkları görülmüş ve daha sonra bu fesler değiştirilmiştir.²⁴⁵ Çanakkale'de ihtiyat subay namzedi olarak görev alan Kazım Şakir'in tanık olduğu buna benzer bir olay ise 3 Ekim 1915 tarihinde şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bölük daha şimdiden başlarında eski fesleri, sırtlarında cepkenleri, ayaklarında çakşırları, bellerinde yatağanları sanki birer yeniçeri ortası halini almış.*”²⁴⁶ Aynı zamanda uzun süren mücadelelerde dolayı kimi zaman askerlerin kıyafetleri eskimiş ve deforme olmuştur. Askerî başlıklarda ise zamanla renk solmaları başlamıştır. Bu sebeple askerlerin başlıkları haki boya ile boyamaları emredilmiştir.²⁴⁷

4.1.5. Ayakkabı

Kıyafet nizamnamesinde belirtilen esaslara göre neferin kahverengi deriden yapılmış potin ayakkabı veya çizme giymesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁸ Askerin giyim eşyaları arasında yer alan ayakkabıların ayrı bir önemi vardır. Bunun sebebi askerin gerek cephe gerisinde gerek

²⁴³ A.g.e., s.6.

²⁴⁴ ÇM19HP, C.III, s.204.

²⁴⁵ Özen, a.g.t., s.152.

²⁴⁶ Kazım Şakir, *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*, Yay. Haz. İ. Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s.93.

²⁴⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5347, Dos. H-3, Fih.1-18., Brutose, a.g.e., s.80-81., Bülkat, a.g.e., C.III, s.490. Martı, a.g.e., C.III, s.312., Kannegiesser, *Çanakkale Cehenneminde ...*, s.310.

²⁴⁸ *Elbise-i Askeriye Nizamnamesi*, s.17.

cephede bir yürüyüş halinde olması sebebiyle ayakkabılar daha çabuk deforme olmuştur. Deforme olmuş ayakkabılarla yürüyüş yapılması da askerin ayaklarında nasır oluşumlarına veya su toplamalarına neden olmuştur. Bu halde yürüyüşe devam eden bir asker de birliğin hızına ayak uyduramayarak, birliğin düzeninin bozulmasına ve bunca emeğin heba olmasına yol açabilirdi. Bu sebeple askerlere ayakkabılarını korumaları için uyarılar yapılmıştır. Nasır ve su toplamalarına önlem olarak ayakkabıların söküklük kısımlarının dikilmesi, topuk kısmını oluşturan ökçelerin kalıba çektilerilerek düzeltilmesi, su toplamasına neden olan ayakkabının kıvrımlı yerlerinin yağlanması ve boyatılması gibi çözümler bulunmuştur. Bunun dışında potinlerin bir kundura gibi üstüne basılarak kullanılmaması ve her daim iplerinin bağlı bir şekilde olması konusunda uyarılar yapılmıştır.²⁴⁹

Her ne kadar ayakkabıların korunması için bazı önlemler alınmaya çalışılsa da asker ayakkabı konusunda bazı problemler yaşanmıştır. Askerin yalın ayak olduğu veya birliklerin yürüyüşü esnasında askerin ayakkabılarının parçalanarak, yalın ayak kaldığı zamanlar olmuştur.²⁵⁰ Bu sebeple asker, değişik tarzda ayakkabılar giymek zorunda kalmıştır. Efrat, yırtık ayakkabılarını paçavra ve eşya parçaları kullanarak ayaklarını sarmıştır. Kışın etkisi göstermesiyle birlikte askerin soğuktan korunması için altı tahta, üstü bezden yapılmıştır. Bunun dışında telef olmuş hayvanların derilerinden çarık ve lastik çizmeler askerlere dağıtılmıştır.²⁵¹

4.1.6. Çanta

Çanakkale Savaşları'nda yer alan piyade askerinin çantasının içerisinde iki göz yer almıştır. Aynı zamanda çantanın dış tarafında üst ve iki yan tarafından bulunan üç adet kayış bulunmaktadır. Bu kayışlara askerin yağmurluğu ve çadırı bağlanabilmiştir. Yağmurluk rulo şeklinde çantanın iki yan ve üst tarafına, portatif çadır ise bunun üzerine yağmurluğu muhafaza edecek şekilde konulmuştur. Çanta kapağının örttüğü dış tarafta iki fişek cebi yerleştirilmiştir. Asker bu ceplerin her birine iki paket fişek koyma imkânına sahip olmuştur. Çantanın üst, alt ve iki yan tarafından birer toka vardır. Bu tokalara çıkarılıp, takılabilir

²⁴⁹ Bülkat, *a.g.e.*, C.I, s.101.

²⁵⁰ ÇM19HP, C.I, s.19.

²⁵¹ Kannegiesser, *Çanakkale Cehenneminde ...*, s.205.

birbirine geçirilebilen iki uzunca kayış vasıtasıyla askerin karavanası bağlanabilmiştir. Askı kayışları iki tanedir. Askı kayışları, askere rahatsızlık vermemesi ya da bir başka deyişle zarar vermemesi için köseleden yapılmış ve kayışlara askerin bedenine uygun delikler açılmıştır. Aynı zamanda kayışlar bir bezle birbirine dikilerek çantanın çabuk deforme olmaması için sağlamlaştırılması planlanmıştır. Ancak Çanakkale Savaşları'nda bu durum planlandığı şekilde gerçekleşmemiştir. Kara muharebeleri başlamadan evvel harp ceridelerine yansıyan ifadelerle göre Türk efradı, çuvaldan, bezden veya buna benzer ürünlerden yapılmış torbalarını iplerle sırtlarına bağlamıştır. Bu iplerin de uzun yürüyüşler esnasında deforme olarak koptuğu belirtilmiştir.²⁵²

Askerin sol tarafındaki askı (Askerin çantayı nasıl taktığına göre değişebilir) kayışına bağlı kol altı kayışı, çantayı taktığı tarafına alt kenarında bulunan tokaya tokalanmıştır. Asker, bu kayış vasıtasıyla çantanın uzunluğuna ayarlayabilmiştir. Askı kayışları, çantaya birbirine geçme vidalarla tutturulmuştur. Askı kayışlarını kısaltmak istenirse vidalar sıkılıp, kayışlar geriye alınır ve sıkıştırılmıştır. Asker çantayı çıkartmak istediğinde, kayışı tokadan çıkartmasına gerek kalmadan, kolunu kayıştan çıkarması yeterli olmuştur.²⁵³

Türk piyade askeri, muharebede birlikleriyle beraber yürüyüş gerçekleştirdiğinde genellikle sırtlarında çantaları takılı olmuştur. Ancak muharebe esnasında bazı istisnalar yaşanmıştır. Cephede herhangi bir taarruz gerçekleşeceği zaman askerlerden ağır yüklerini ve çantalarını karargâhta bırakmaları emretmiştir. Bu kararın alınmasındaki en önemli sebep, askeri hafif ağırlıklarla bırakarak, taarruzu daha iyi bir vaziyette icra edebilmesini sağlamaktır. Bu emir ilk olarak, 25 Nisan 1915 tarihinde görülmüştür. 27'nci Alay Komutanı Şefik Bey'in bildirdiği raporda; efradın tahkim aletlerini, yedek cephanesini, yiyeceğini, su matarasını ve çantasını geride bırakmalarını emretmiştir.²⁵⁴ Buna benzer başka bir emir ise 19 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu bölgesinde gerçekleşen genel taarruzunda verilmiştir. Başkomutanlık ve 5'inci Ordu, düşmanı deniz dökmek adına Arıburnu bölgesinde genel bir taarruz hazırlığı yapmıştır. 11 Mayıs 1915 tarihinde 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders ve Başkomutan Vekili Enver Paşa gerçekleştirdiği toplantı sonrasında genel bir

²⁵² *Piyade Teçhizatı*, s.1-2., *ÇM19HP*, C.I, s.19., Bülkat, *a.g.e.*, C.I, s.101.

²⁵³ *A.g.e.*, s.1-2.

²⁵⁴ Karataş vd., *a.g.e.*, C.I, s.210.

taarruzun yapılmasına karar vermiştir.²⁵⁵ Alınan bu karar neticesinde taarruz için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal, 13 Mayıs 1915 tarihinde birliklerine gönderdiği emirde; “*Karşımızdaki düşmanı mutlaka denize dökmek için Allah'ın yardımı ve kıtaatımızın kahramanlığına güvenerek son ve katî bir taarruz icrâ edeceğim. Bundan sonra ya son neferimize kadar ölmek ve yahut karşımızdaki düşmanı bire kadar denize dökmek maksadıyla taarruz ve hücumla hazırlanacaktır.*”²⁵⁶ ifadelerini kullanarak, 19 Mayıs günü gerçekleştirilecek taarruzun amacını birliklerine bildirmiştir. 18 Mayıs günü birliklere gönderilen emirlerde kıtaatın hücum esnasında büyük ağırlık ve çantalarını ordugâhta bırakması gerektiğini emredilmiştir.²⁵⁷

4.1.7. Palaska

Her biri üç fişekli iki kütükten ve bir manevra kayışıyla süngülükten oluşmuştur. Her fişeklik dört bağ almıştır. Kütüklüklerin arkasında, ortasında birer halka yer almıştır. Bu halkalara çantanın askı kayışındaki çengeller takılmıştır. Sırtta çanta takılı iken kemerin sıkılığı, iki kenardan hafifçe tutulup kaldırıldığı vakit oynayacak şekilde ayarlanmıştır. Palaska ceket üzerine takıldığı zaman alt düğmenin üzerinde, kaput giyildiği zaman ise alttan iki düğme arasında yer almıştır. Süngülük ise palaskanın sol tarafında ve sol kaça gerisine yerleştirilmiştir.²⁵⁸ Ayrıca askerin palaskasını silahları üzerine asmaması gerektiği konusunda uyarılar yapılmıştır.²⁵⁹

4.1.8. Kütüklük

Kütüklük, içine tüfek fişegi konulan ve palaska kayışını geçirilen fişektir. Türk piyade askeri, Alman yapımı mermi kütüklükleri taşımıştır. Kütüklüğü olmayan askerler ise mermilerini üniforma ceplerine koymuştur.²⁶⁰ Deri kütüklükler, palaska kayışına asılarak

²⁵⁵ BDSÇC, C.V, K.II, s.118.

²⁵⁶ *Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu*, ed. Barış Borlat, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2020, s.93.

²⁵⁷ A.g.e., s.233,239, 308., ÇMI9HP, C.III, s.141., BDSÇC, C. V, K. II, s.118.

²⁵⁸ *Piyade Teçhizatı*, 2-3., Bursalı Mehmet Nihad, *Zabitin Harp Çantası*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, İstanbul 1341, s.3.

²⁵⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-5, Fih.1-62a.

²⁶⁰ Örses ve Özçelik, a.g.e., s.31.

kolayca takılıp, çıkarabilmiştir. Ancak kütüklüklerin düşman tarafından görülmemesi için çantada taşınmasını gerektiğini bildiren emirler de verilmiştir.²⁶¹ Kütüklükler, her biri üçer fişenklikli, dört fişeklik bağı olacak şekilde altı cepten oluşmuştur.²⁶² Askerin mücadele sırasında yanında ne kadar fişek taşıdığı konusunda net bir sayı yoktur. Muharebenin yapılacağı günün koşullarına ve muharebe şartlarına göre askerler farklı miktarlarda fişek taşımıştır. 25 Temmuz 1915 tarihinde 27'nci Alaya mensup her neferin yanında 150 mermi bulunduğu,²⁶³ aynı alayın 11 Eylül 1915 tarihinde neferin yanında 200 mermi bulundurması gerektiği²⁶⁴ ve 11 Haziran 1915 tarihinde 72'nci Alaya mensup her neferin üzerinde 210 mermi bulundurduğu harp ceridelerine yansımıştır.²⁶⁵ Bu bağlamda askerin yanında taşımış olduğu mermi sayısı günün koşullarına göre farklılık göstermiştir.

4.1.9. Matara

Çanakkale Savaşları'nda Türk askeri su ihtiyacını su kuyuları, çeşme ve dere kaynakları gibi vasıtasıyla karşılamıştır. Askerin içine su koyduğu matara, bir çengel ve iki kayıştan oluşmuştur. Çengel, peksimet torbasındaki halkadan geçirilmiştir. Sağa sola sallanmaması için merkez noktasındaki kayışı dönmeden kurtarıp, peksimet torbası kapağındaki kayış, köprüden geçirilerek düğümlemiştir.²⁶⁶ Muharebeler başlamadan evvel askerî eğitimlerde askerlerin mataralarını sabun, sodalı su veya külle temizlemeleri konusunda eğitilmiştir.²⁶⁷ Ayrıca askerlerin tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra temizlik için matara yerine ibrik kullanması önerilmiştir.²⁶⁸

Asker su ihtiyacını mataralarını dere veya akarsudan doldurdıkları su ile karşılamaya çalışmıştır. Matarası olmayan neferlere ise saka erlerinin su kaynaklarından elde ettiği suyun yük hayvanları tarafından cephe hattına nakledilmesiyle su ihtiyacı giderilmiştir.²⁶⁹ 19'uncu

²⁶¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-1, Fih.1-46.

²⁶² *Piyade Teçhizatı*, 2., Mehmet Nihad, a.g.e., s.3.

²⁶³ Karataş vd., a.g.e., C.II, s.404.

²⁶⁴ Karataş vd., a.g.e., C.III, s.37.

²⁶⁵ *ÇM19HP*, C.IV, s.181.

²⁶⁶ *Piyade Teçhizatı*, s.4.

²⁶⁷ Özen, a.g.t., s.6.

²⁶⁸ Özen, "Cephede Sinsi Bir Düşman: Mikrop", *Anafarta*, S.7, İstanbul 2020, s.42.

²⁶⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-5, Fih.1-63., Karataş vd., a.g.e., C.I, s.38.

Tümen Kumandanı emriyle Erkan-ı Harbiye Binbaşı İzzeddin'in 57'nci Alay Kumandanlığına gönderdiği emirde birliklerde askerin su ihtiyacının giderilmesiyle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Siperlerdeki efrâdın su ihtiyâcını te'mîn etmek üzere orada da mevcûd fiçılardan alâyınıza kendi cebhesi için altı fiçi alacak ve bunlardan bir dânesi mecrûh yuvalarında bulunacaktır. Bu fiçılar siperde bırakılarak nöbetçi ile muhâfaza edilecektir. Sakâlarla bu fiçilerde dâ'imâ su bulunması te'mîn olunacaktır.” Su ihtiyacı sakalar aracılığıyla giderildiği gibi askerin akarsu ve dere kenarlarında mataralarını doldurmasıyla da karşılanmıştır. Ancak askerin bulanık suların mataralarını doldurmaması gerektiği ve bu işlemin gece vakti yapılması konusunda uyarılar yapılmıştır.²⁷⁰

Muharebelerde bazı dönemlerde su ihtiyacının artmasından dolayı su temin etme konusunda sorunlar yaşanmıştır. 20'nci Alay 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Mehmed Ferid'in 10 Mayıs 1915 tarihinde şu yazıyı yazmıştır: “Dün taburumuza verilen efradın sargı paketleri olmadığı gibi mataraları da olmadığından susuzluktan pek ziyade müşkilâta duçar oldukları maruzdur.”²⁷¹ İfadelerden anlaşılacağı üzere askerin hem matara hem de su temin etme konusunda bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Askerlerin matara ihtiyacının giderilmesi gerektiği konusu muharebe boyunca yazılan harp ceridelerinde görülmüştür.²⁷² Matara ihtiyacı, Ordu tarafından temin edildiği gibi düşmandan ele geçirilen mataralar da askerler tarafından kullanılmıştır.²⁷³

4.1.10. Peksimet-Ekmek Torbası²⁷⁴

Türk piyade askerinin içerisinde peksimet, ekmek gibi yiyecek ürünlerini yanında taşıması için kullandıkları edevata, peksimet torbası denilmiştir. Komutanlar, askerlerin peksimet torbalarında iki günlük erzak bulundurmaları gerektiği konusunda uyarılmıştır.²⁷⁵ Peksimet torbası, bir kola bağlanmış çengeli ve uzanıp kısalabilir, iki kenarına dikili bir

²⁷⁰ Karataş vd., a.g.e., C.II, s.193., Halis Ataksor, *Çanakkale Raporu*, Yay. Haz. Serdar Halis Ataksor, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.59.

²⁷¹ *ÇM19HP*, C.III, s.242.

²⁷² *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.278-279.

²⁷³ Karataş vd., a.g.e., C.II, 420., C.III, s.242.

²⁷⁴ Çanakkale Savaşları'nda nefer tarafından kullanılan ekmek torbasının fotoğrafı Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.5.

²⁷⁵ Ataksor, a.g.e., s.62.

askısı bulunmaktadır. İçindeki eşyanın dökülmemesi adına peksimet torbasının kapağını tutturacak üç kayış ve düğme yer almıştır. Peksimet torbası, daima palaska kuşanmadan önce sağ kalça gerisine denk gelecek şekilde takılmıştır. Eğer palaska ağırlığı ile çanta ağırlığı eşitse çengel boş bırakılmış, çanta daha ağırsa çengel, bel kayışına takılı bırakılmıştır.²⁷⁶

Peksimet torbalarında da muharebe boyunca renginde solmalar görülmüştür. Askerler başlıklarını boyadığı gibi peksimet torbalarını haki boya ile boyanmıştır.²⁷⁷ Çanakkale Savaşları'nda kimi zaman her bölüğe eşit sayıda ekmek torbası dağıtılmamıştır. Kimi askere iki ekmek torbası düşerken kimi askerin hiç ekmek torbası verilememiştir. Bu sebeple 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın 11 Nisan 1915 tarihinde gönderdiği emirde ekmek torbalarının her birliğe eşit miktarda dağıtılması için birliklerde fazla olan ekmek torbalarının toplatılmasını emretmiştir.²⁷⁸

4.1.11. Hüviyet Varakası

Çanakkale Savaşları'nda deri veya kumaştan üretilen hüviyet varakaları, askerlerin ceketlerinin iç kısmına dikilmiş veya boyunlarına asılmıştır. Bu sayede ölen askerlerin tespiti yapılabilmıştır.²⁷⁹ Bu uygulama tüm cephe genelinde yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Her askerin hüviyet varakası olmuyor ya da ölüm şekli sebebiyle varakalar hasar görüyordu. Ancak hüviyet varakası olan veya herhangi bir hasar görmemiş askerlerin varakasından kimliği tespit edilebilmiştir. 39'uncu Alay 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Ahmed Şevki'nin 29 Nisan 1915 tarihinde yazmış olduğu harp ceridesinde şu ifadeler yer vermiştir: *“Geceleri köy içinde ve etrafında bulunan cesetleri mümkün olduğu kadar az zamanda gömdürmeye ve hüviyet vakaları olanların toplattırılmalarına ve tesadüf edilecek zabıt cesetlerinin kim olduğu herhalde üzerlerinde bulunacak hüviyet varakası veya sair evraktan, şahsından anlaşılarak mümkün olursa tayin ettirmek lazımdır.”*²⁸⁰ Öyle ki bu hüviyet varakaları sadece ölen askerlerin kimliklerin değil birliklerinde bilinmeyen kişilerin de kimliği ortaya çıkartmıştır. 3'üncü Ağır Topçu Alayı'nın 2'nci Tabur Komutanı Yüzbaşı

²⁷⁶ Piyade Teçhizatı, s.3-4

²⁷⁷ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5347, Dos. H-3, Fih.1-18.

²⁷⁸ Bülkat, a.g.e., C.III, s.491.

²⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5348, Dos. H-3, Fih.3-1-3. Özen, a.g.t., s.6.

²⁸⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5362, Dos. H-2, Fih.1-18.

Cevdet'in 21 Temmuz 1915 tarihinde bildirdiği olay bugün bile şaşkınlıkla karşılanacak bir olaydır. “14-15 yaşlarında boz kışlık elbiseli, belinde revolver ve tüfeği, başı kabalaklı, asker kıyafetinde bir çocuk Usedom Paşa'ya gitmek için bir vâsıta istedi, hüviyeti tahkik edildiğinde rütbesinin çavuş ve kendinin Serezli olduğu, bunlar 10 çocuk olduğu ve orduda bombacılık ettikleri ve kendisinin de bunların başında çavuş bulunduğu, İstanbul'a gidip bomba alacağını ve gidip Usedom Paşa'dan vesika alacağını söylemiş ise de üzerinde vesikası bulunmadığından ahvâlî ve ifâdâtı celb-i şübhe görülmekle tahte'l-hıfz Merkez Kumândanlığı'na gönderilmiştir.”²⁸¹

4.1.12. Çadır

Askerin muharebe sahasında kullandıkları çadırlar, parçalara ayrılabilen kazık ve direklerden oluşmuştur. Bu sebeple askerler, sırt çantalarında portatif çadır taşıyabilmiştir. Ortalama olarak 10-12 askere, bir adet çadır düşmüştür.²⁸² Çadırların farklı renklerde olduğu harp ceridelerine yansıyan raporlarda görülmüş ancak çadırların düşman tarafından fark edilmemesi adına çadırların koyu renklere boyanması veya çadırların üstlerinin yağmurluk, ağaç dalları, toprak vs. ile kamufler edilmesi emredilmiştir.²⁸³ Askerin portatif çadırların kazıklarını koydukları torbalar beyaz renkte olduğundan dolayı bu torbalar daha sonra düşman tarafından fark edilmemesi için çadırlarda olduğu gibi koyu renge boyanması istenmiş veya torbalarda taşınmaması gerektiği bildirilmiştir.²⁸⁴

Çadırların koni şeklinde formları vardı.²⁸⁵ Çadırların formları sebebiyle rüzgarın şiddeti daha fazla hissedilmiştir. Türk askeri çadırlarında soğuya karşı kilim, battaniye, velense, beylik gibi veya kaputlarını üstüne sererek uyumuştur.²⁸⁶ Kilim, battaniye gibi

²⁸¹ Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 3. Ağır Topçu Alayı, Yay. Haz. Buğra Terzi, Didem İlkem Cumalı, Melih Canberk Din, Nurcan Yıldırım, Ed. Murat Karataş, C.2, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2022, s.67.

²⁸² David, a.g.e., s.32.

²⁸³ Bülkat, a.g.e., C.III, s.494., Karataş vd., a.g.e., C.III, s.420,498., Özen, a.g.t., s.15-16.

²⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5365, Dos. H-5, Fih.1-7a., Bülkat, a.g.e., C.III, s.490.

²⁸⁵ İbrahim Arıkan, Osmanlı Ordusunda Bir Nefer, Bir Mehmetçiğin Çanakkale, Galiçya, Filistin Cephesi Anıları, Yay. Haz. Selman Soydemir ve Abdullah Satun, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.38.

²⁸⁶ İbrahim Naci, a.g.e., s.94-95.

eşyaları tedarik edemeyen askerlerin toprak üstünde uyumak zorunda kaldığı zamanlar da olmuştur.²⁸⁷

4.2. Silah ve Cephane

Çanakkale Savaşları'nda Türk piyade sınıfına mensup askerlerin kullanmış oldukları temel silahı Mavzer tüfeği olmuştur. Bunun dışında Henry Martini, Snider, Winchester gibi farklı modelde tüfeklerin kullanılmış olsa da sayıları çok azdır. Makineli tüfek olarak Alman Maxim ve Fransız Hotchkiss makineli tüfekleri kullanılmıştır. Çanakkale Cephesi'nde her iki tarafın birbirine yakın olan siperleri ve bu siperleri ele geçirmek için yaptıkları taarruzlar sırasında farklı türde birçok el bombası atılmıştır. Yine bu taarruzlar sırasında piyade askerleri süngülerle düşmana üstünlük kurmaya çalışmıştır. Eğer Türk askeri bahsedilen silahların hiçbirine sahip değilse, 27'nci Alay 10'uncu Bölük çavuşlarından Mehmet Çavuş'un yaptığı gibi taşla düşman üzerine atılmıştır. 4 Mart 1915 tarihinde gece saat 02.45'de Müttefik Filo Seddülbahir'e yaptığı şiddetli bombardıman sonrasında Seddülbahir İskelesi'ne asker çıkarmış ve burada 27'nci Alay 10'uncu Bölükte görev alan Mehmet Çavuş'un direnişiyle karşılaşmıştır. Mehmet Çavuş'un kullanmış olduğu tüfeğinin mekanizmasında yaşadığı sorundan dolayı ateş edememiş, bunun üzerine yerde bulunduğu taş ile düşmana saldırmıştır. Gerçekleştirdiği bu mücadele sonrasında başından ve göğsünün sol tarafından yaralanmasına rağmen göstermiş olduğu direniş komutanları tarafından takdirle karşılanmıştır.²⁸⁸

Çanakkale Savaşları'nda gösterilen mücadele sadece Mehmet Çavuş örneği ile sınırlı kalmamıştır. Buna benzer başka bir olay, 20 Mayıs 1915 tarihinde de yaşanmıştır. 57'nci Alay 2'nci Tabur Komutanı Ata Bey'in yazmış olduğu raporda cephaneleri tükenmiş olan birliğini taşla mukavemet gösterdiğini ifade etmiştir.²⁸⁹ Çanakkale Savaşları'nda yer almış Mustafa Fevzi Bey'in hatırlarına yansıyan bir başka olay ise şöyle aktarılmıştır: “*Bizim üçüncü manga onbaşı Hamza, olanca gayretiyle bir Senegalliye kovalıyordu. Fakat*

²⁸⁷ Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 3. Ağır Topçu Alayı, C.2, s.180.

²⁸⁸ Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri, s.16-18. Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.7., Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay, s.792-794., ÇMI9HP, C.I, s.157

²⁸⁹ Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay, s.376.

yetişemeyince tüfeğini mübareze durumunda ileri doğru fırlatarak önündeki düşmanı yere yuvarladı. Tüfeğin ağırlığıyla düşmanın sırtına saplanan kasaturayı çıkardıktan sonra tekrar bir, iki hamle daha yaparak onu öldürdü ve sonra diğer arkadaşlarıyla hücumu devam etti.”²⁹⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki bahsedilen bu örnekler, cephede her gün yaşanmamış, askerler kendilerine verilen silah ve mühimmatı en etkili şekilde kullanmaya çalışmıştır.

Çanakkale Savaşları’nda ayrıca taarruzları ve topçu atışlarını yönlendirmek için tenvir tabancaları kullanılmıştır. Tenvir tabancaları, genellikle gece vakitlerinde kullanılması tercih edilmiştir. Çanakkale Savaşları’nda yer almış olan İbrahim [ARIKAN] Bey’in hatıralarına bakıldığında tenvir tabancalarına dair bilgilere ulaşmak mümkündür. İbrahim Bey, tenvir tabancalarının kırmızı, yeşil ve beyaz renkten oluştuğunu belirtmiştir. Farklı renklerden oluşan ve her rengin kendine özgü anlamı olan bu fişeklerin anlamları, muharebe ve kullanım şekline göre değişiklik göstermiştir. Örneğin 28 Mayıs 1915 tarihinde 19’uncu Tümeğe gönderilen raporda, beyaz fişek kullanılması halinde taarruzun başarıya ulaştığı, kırmızı fişek ise topçunun piyade askerine zarar verdiği anlamına gelirken, İbrahim Bey’in hatıralarında beyaz fişek düşmanı gözetlemek için, kırmızı fişek ise piyade askerinin topçudan yardım istediğini belirtmek için kullanılmıştır. Ayrıca yeşil renkteki fişek topçu ateşini yönlendirmek için kullanıldığı belirtilmiştir.²⁹¹

Kara muharebelerinin başladığı günden tahliyeye kadar geçen süre zarfında cephede çetin mücadeleler yaşanmıştır. Türk askeri gerek piyade ateşi gerek topçu ateşi gerek el bombaları ile düşmanı durdurmaya çalışmıştır. Durmak bilmeyen çatışmalarda haliyle mermi sarfiyatı da fazla olmuştur. Aylarca sürececek çatışmalarda atılacak her kurşunun önemli olduğu Ordu komutanları tarafından anlaşılmıştır. Bu sebeple tümen komutanlarına piyade ve topçu cephanesinin dikkatli ve boşa harcanmaması konusunda birçok kez uyarı yapılmıştır.²⁹² Ordu Komutanlığı, bu israfın önüne geçmek için birliklerden düzenli olarak ne kadar cephane sarf edildiği raporlarını istemiştir. Bu raporların içerisinde ayrıca eldeki

²⁹⁰ *Cepheden Cepheye, Esaretten Esarete Ürgüplü Mustafa Fevzi Taşer’in Hatıraları*, Yay. Haz. Eftal Şükrü Batmaz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.8.

²⁹¹ *ÇM19HP*, C.IV, s.40., Arıkan, a.g.e., s.61.

²⁹² *ÇM19HP*, C.V, s.365., Karataş vd., a.g.e, C.II, s.450

silah ve cephaneye mevcudu eklenerek, birliklerde fazla bulunan envanterin silah depolarına gönderilmesi talep edilmiştir. Yazılan raporların sonucunda tüketilen cephaneye ile cephenin genel durumu karşılaştırılarak, birbiriyle uyuşmayan sarfiyat durumunda komutanlardan açıklama istenmiştir.²⁹³ 57'nci Alay Komutanı Hüseyin Avni'nin 15 Haziran 1915 tarihinde taburlara gönderdiği emirde; "*Hatt-ı harbimize kadar sevk edilen cebhânenin ne sûretle tedârik ve ne vechle sevk edildiğini bilemeyecek kadar düşüncesiz bir zâbit alâyımda tasvîr edemem. Sarf edilen mermî kovanlarının toplattırılarak i'ade edilmesi için def'atle emr verilmiş idi. Yine ma'a't-te'essüf bugün 3'üncü Taburun siperlerini esnâ-yı teftîşimde birçok kovanların ayaklar altında topraklar içinde terk edildiğini gördüm. Şu hâlden dolayı son derece müte'essirim.*"²⁹⁴ şeklindeki ifadeleri, Ordunun sarf edilen mermi kayıtlarının tutulmasında ne kadar ciddi olduğunu açıklamıştır.

Çanakkale Savaşları'nda birliklerin silah mevcudiyetini incelediğimizde, farklı birliklerin, farklı tarihlerdeki silah mevcudiyeti şöyledir: 19'uncu Tümen'e bağlı birliklerin nisan ayında 6.250 adet Mavzer, 121 adet Winchester, 63 adet Muaddel Martin, 86 Filinta tüfeği,²⁹⁵ 1 Mayıs 1915 tarihinde Türk taarruzu öncesinde Sol Kanat Kuvvetleri Komutanlığı'nın 4.800 piyade tüfeği, 8 makineli tüfeği,²⁹⁶ Saroz Grubu'nun temmuz-ağustos aylarında 19.136 Mavzer, 4.453 Martin, 1.919 Filinta tüfeği, 22 adet makineli tüfeği,²⁹⁷ 11 Eylül 1915 tarihinde Anafartalar Grup Komutanlığı'nın 54.006 Mavzer, 8.734 Martin, 1.467 Filinta, 927 değişik markalarda piyade tüfeği, 50 adet makineli tüfeği mevcuttur.²⁹⁸

²⁹³ Borlat, a.g.e., s.173.

²⁹⁴ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.376.

²⁹⁵ 5'inci Ordu kurulmadan evvel 3'üncü Kolordu birlikleri Mavzer tüfekleriyle donatılmış, Muaddel Martin tüfekleri depolara alınmıştı. Ancak 19'uncu Tümen birlikleri, Eceabat'a ilk geldiğinde Muaddel Martin tüfekleri ile donatılmıştır. Mustafa Kemal birliklerinin Mavzer tüfeği ile donatılması istemesine rağmen İstanbul'dan elde Mavzer tüfeği kalmadığı cevabı alınmıştır. 3'üncü Kolordu buna çare olarak kolorduya bağlı kasabalardaki silahçılardan silah, tabanca, fişek ve kılıfları tekalif-i harbiye usulüyle toplayarak, eksiklikleri tamamlamaya çalışmıştır. Ayrıca askerlik şubelerinin mahkemelerindeki ve birlikleri geri hizmetindeki mavzerler toplanmıştır. Böylece Mustafa Kemal komutanlığını üstlendiği 19'uncu Tümen'e bağlı birliklerin Mavzer tüfekleri ile donatılması imkânı doğmuştur. Ardından kolordu esliha ambarındaki mavzerler mavnalara yükletilerek, Akbaş'a gönderilmiştir. Böylece 19'uncu Tümen birliklerinde bulunan Muaddel Martin tüfekleri, Mavzer tüfekleriyle değiştirilmiştir. Bkz. *Çanakkale'den Hatıralar*, s.27., ÇMI9HP, C.II, s.18-19.

²⁹⁶ Özen, a.g.t., s.54

²⁹⁷ Burhan Sayılır, *Türk Kurmaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s.28.

²⁹⁸ Borlat, a.g.e., s.243.

4.2.1. Mavzer Tüfeğinin Mekanizması ve Muhafazası

7,5 milimetre 1893 model Mavzer tüfeğinin ağırlığı dört kilogram, kasatura ile birlikte dört buçuk kilodan fazladır.²⁹⁹ 1903 model Mavzer tüfeği³⁰⁰, 1893 modelinde olduğu gibi 7,5 milimetre, uzunluğu 123,44 santimetre, namlu uzunluğu 74 santimetre, ağırlığı 4 kilogram, 5 fişekli ve etkili menzili 2.000 metredir.³⁰¹ 1905 Mavzer Tüfeği³⁰² önceki modelleri göre daha kısa ve hafif olması dışında aynı özellikleri taşımıştır. Karabina tüfeğinin uzunluğu 105,16 santimetre, namlu uzunluğu ise 55 santimetredir. Ağırlığı ise 3,74 kilogramdır.³⁰³ Mavzer tüfeklerinin mermi ağırlığı 10 gram, barut hakkı ise 3,2 gramdır.³⁰⁴

Mavzer tüfeği 9 parçadan oluşmuştur. Bunlar; namlu, nişan tertibatı, mekanizma, anahtar, kundak, harbî, tüfeğin teçhizat kısmı, teferruat kısmı ve kasaturadır. Namlu, namlu fişegini içine alarak, barut gazının kuvvetle ileriye gitmesiyle kurşuna istikamet verir. Namlu, paslanmamak ve güneş vurduğu zaman gözü almamak için siyaha boyanmıştır. Namlunun uzunluğu ise 74 santimetredir.³⁰⁵

Nişan tertibatı, arpacık ve nişangâhtan oluşmuştur. Sürgü tamamen geriye çekilmişken 400 metreye kadar nişan alabilme kapasitesine sahiptir. Bir çerçeve şeklinde olan nişangâh levhası üzerine 100'er ve 50'şer metreyi göstermek üzere çizgiler çizilmiş ve yüz metreyi göstermek üzere sağda solda 2.000 metreye kadar sayılar yazılmıştır. Sürgü en

²⁹⁹ Ahmed Ali, *a.g.e.*, s.20.

³⁰⁰ Çanakkale Savaşları'nda kullanılmış ve Harbiye Müzesi'nde fotoğraflanan 1903 model Mavzer tüfeğine Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.6.

³⁰¹ Mete, *a.g.e.*, s.80.

³⁰² Çanakkale Savaşları'nda Türk piyade sınıfına mensup askerlerin Mavzer tüfeği ile eğitim yaptıkları sırasında çekilen fotoğraf Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.7.

³⁰³ Mete, *a.g.e.*, s.81.

³⁰⁴ Çanakkale Savaşları'nda kullanılan mükerrer ateşli tüfekler kullanılmadan önce mermiler kurşundan yapılırdı. Snider, Henry Martin, Mavzer gibi mükerrer ateşli piyade tüfekleri kullanılmaya başlamasıyla ilk etapta kurşunları beyzîden yapılmıştır. Ancak beyzî kurşunlar bir müddet sonra mükerrer ateşli tüfeklere uygun gelmemeye başlamıştır. Çünkü tüfekten çıkan ilk mermi hızının fazla olmasından dolayı kurşun çabuk ısınıyor ve kurşun kısmen eriyerek yivlere doluyordu. Bu sebeple kurşunların daha sert bir maddeden yapılması uygun görülmüş ve kurşunlara nikel veya çelik gömlekler giydirilmiştir. Nikel ve çelik gömleklerin paslanmaması için de erimiş çinko veya çinko sülfat eriyiğine batırılarak galvanize edilmiştir. Zaman içerisinde bakır, nikel ve çinko karışımı olan fakfondan yapılan gömlekler yapılmaya başlanmıştır. Mermi başları ilk başta beyzîden yapılırsa da daha sonra sivri başlı mermilere dönülerek, mermi ağırlıklarından tasarruf edilmiştir. Tanberk, *a.g.e.*, s.25., Üçok, *a.g.e.*, s.171.

³⁰⁵ Ahmed Ali, *a.g.e.*, s.2-4., Tanberk, *a.g.e.*, s.18-19.

aşağı indirilmiş iken 400 metreye kadar, en ileriye sürülmüş iken 2.000 metreye kadar nişan alınabilmiştir. 2.000 metreye atış yapıldığı takdirde mermi yolunun en yüksek noktası yerden 72 metre yukarıdır. Mavzer tüfeklerinin kurşun menzili maksimum 4.000 metre mesafeye kadar gidebilmektedir.³⁰⁶

Mekanizma, fişegi yatağına sürerek, namluyu kapar ve fişegi ateşe verdikten sonra fişek atacağı vasıtasıyla boş kovan dışarı atılmasını sağlamaktadır. Namlu, kapak vasıtasıyla açılır, kapanır ve kapağın içerisinde bulunan iğne vasıtasıyla fişegin ateşlenmesini sağlar. Tüfekte bulunan emniyet tetiği sayesinde tüfek doldurulmuş ve iğne yayı kurulmuş iken soldan sağa çevrildiği vakit fişegin ateş almasına engel olmuştur. Mavzer, bağa geçirilmiş beş fişekle doldurulduğu gibi tek fişekle de doldurulabilir.³⁰⁷

Tüfeğin kundak kısmı ceviz ağacından yapılmıştır. Kundak, tüfeğin parçalarını birleştirmeye ve silahın kolaylıkla kullanılmasını sağlamıştır. Kundak; uzun kısım, kabza ve dipçik olmak üzere üç kısımdan oluşmuştur. Uzun kısım, tüfeğin parçalarını birbirine birleştirmeyi sağlamaktadır. Kabza, endaht da ve tüfek hareketlerine güzelce kavranması için ince olarak yapılmıştır. Dipçik, ateş edilirken tüfeği omuza dayamaya yaramaktadır.³⁰⁸

Harbî; silahı çatmaya, tırnağın çıkaramadığı fişek kovanını çıkarmaya ve muharebede namlu içini silmeye yarayan çelikten yapılmış, madeni bir çubuktur. Harbînin baş tarafında bulunan yarık sayesinde üstüğü veya bez vasıtasıyla namlu temizlenmektedir.³⁰⁹

Tüfeğin teçhizat kısmı, namlu ve mekanizmayı kundağa yerleştirmeye yarar. Tüfeğin teçhizat kısmında; kasatura ayağı bulunan üst bilezik yayı, kayış takmak için gerdanlı alt

³⁰⁶ Ahmed Ali, *a.g.e.*, s.5-7., Sivri mermilerin üretimiyle birlikte hem merminin ağırlığından tasarruf edilmiş hem de merminin sivriliğinden dolayı havaya iyi mukavemet göstermesinden dolayı menzili artmıştır. Bkz. Tanberk, *a.g.e.*, s.20.

³⁰⁷ *A.g.e.*, s.8-14.

³⁰⁸ *A.g.e.*, s.16.

³⁰⁹ *A.g.e.*, s.17-18.

bilezik, alt bilezik yayı, kayış takmak için dipçik gerdanesi, el kundağı, dipçik tabanı, vidaları ve namluyu kundağa yerleştiren vidalar bulunur.³¹⁰

Tüfeğin teferruat kısmında; tüfek kayışı, ağız kapağı, çevirecek, kapak sökeceği ve temizleme edevatı yer almıştır. Tüfek kayışı, tüfeği omuza asmaya; ağız kapağı, namlu ağzı ile arpacığı bir tarafa çarpmaktan muhafaza etmeye ve namlu içine toz ve toprak ve yağmur suyu girmemesine ve tüfeği temizlemek için kullanılmıştır. Çevirecek, vidaları sıkmaya; kapak sökeceği ise kapağı sökmeye yaramaktadır.³¹¹

Kasatura, tüfeğin ağzına takılarak dürtülür; kabzasından tutularak yatağan bıçağı gibi kullanılabilir. Tüfeğe takılarak kullanılması halinde düşman uzakta tutulabilir. Kasatura; namlu, kabza ve kılıf olacak şekilde üç kısımdan oluşur. Kabza; tüfeğin elde kullanılmasını kolaylaştırmak için yapılmıştır. Kabzanın yan tahtaları, ceviz ağacından yapılmış ve çivilerle namlunun yan taraflarına yerleştirilmiştir. Kılıf, kasatura namlusunun muhafazası için kullanılmıştır.³¹²

Tüfeğin muhafazası için karargâhta veya muharebe öncesinde bir takım önlemler alınmıştır. Tüfekler, siper gerisinde büyük bir dikkatle korunmuştur. Silahın herhangi bir yere çarpmaması mühimdir. Silahların özellikle kuru ve tozsuz yerlerde saklanması istenmiştir.³¹³ 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in 23 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği tümen emrinde buna benzer ifadeleri kullanarak tüfeklerin toz ve topraktan dolayı paslanmamaları ve karıncalanmamaları için atış kabiliyeti korumak, daima temiz ve nemsiz ortamlarda bulundurmak, yağlarını mümkün olduğunca vaktinde ve özenli bir şekilde yapılması gerektiğini bildirmiştir.³¹⁴

³¹⁰ A.g.e., s.18.

³¹¹ A.g.e., s.17-19.

³¹² A.g.e., s.21-23., Tanberk, a.g.e., s.19.

³¹³ A.g.e., s.36.

³¹⁴ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.389-390.

Bir neferin ikiden fazla tüfeği taşıma istenmemiştir. Eğer nefer iki tüfek taşıyacaksa her birini omuzunda veya koltuğu altında taşıması gerekmektedir. Tüfekler, duvara dayandırılması veya yere yatırılmasından kaçınılmıştır. Bunun sebebi, tüfek aksamının bozulabilme ya da silahın içine kum, toprak girebilme ihtimalidir.³¹⁵

Temizleme edevatı; mesned, temizleme harbîsi, temizleme ipi, temizleme çubukları, temizleme sürgüsü ve yağ kutusundan oluşmaktadır. Mesned, tüfeği masa üstünde sabit tutmaya; temizleme harbîsi, namluyu temizlemeye; temizleme ipi, arazi üstünde namlunun içini temizlemeye; temizleme çubukları, tüfeğin girintili, çıkıntılı yerlerini temizlemeye; temizleme sürgüsü, fişek yatağının ve namlu içinin aşınmamasına; yağ kutusu, yağın muhafazasına işe yarar.³¹⁶

Nefer, endaht etmeden önce namlunun içini ve arpacığını muhafaza etmek için kullandığı ağız kapağını çıkartması gerekir. Ağız kapağını çıkardıktan sonra tüfekte kir veya pas olup olmadığını kontrol eder. Eğer tüfekte kir veya pas varsa namluyu temizledikten sonra hafifçe yağlamalıdır. Ardından kuru ve temiz üstüğü veya bez vasıtasıyla namlunun içindeki yağlar kurutulmalıdır. Askerin kullanacağı silah birkaç gün içerisinde hiç kullanılmamışsa ise ağız kapağı birkaç dakika açılıp kapandıktan sonra tüfeğe fişek doldurulması gerekmektedir.³¹⁷

Tüfekler her kullanıktan sonra kontrol edilmesi, namlu, mekanizma ve nişan tertibatında bulunan toz, kir, eski yağların temizlenmesi istenmiştir. Tüfeğin temizlenmesi için tekmiil parçaları tüfekçi ustaları tarafından sökülüştür. Sökülen parçalar daima tozsuz ve temiz bir bez üzerine konulmuştur. Sökülen parçalar nemli veya terli ise bir bez vasıtasıyla ıslakları alınana kadar bir müddet beklenmiştir. Bir müddet beklendikten sonra bez ile tüfek parçaları üstündeki kir ve paslar temizlenmiştir. Tüfek parçalarında eğer

³¹⁵ Ahmed Ali, *a.g.e.*, s.24-26.

³¹⁶ *A.g.e.*, s.19-20.

³¹⁷ *A.g.e.*, s.27-28.

paslanma görülürse gaz ile zeytinyağı veya benzin ile gaz yağı karıştırılıp, paslı yerlere sürülmüştür.³¹⁸

Namlu içini temizlemek için temizleme harbîsi ve temizleme ipi kullanılmıştır. Harbî kışlada, ip ise arazi üzerinde tercih edilmiştir. Namlu içini temizlerken üstüğü ve bezin, yivlerin arasında tamamıyla girmesi ve namlu içinde kir, pas kalmamasına özen gösterilmiştir. Namlu içi, yağlı üstüğü veya paçavra vasıtasıyla biraz kuvvet göstererek birkaç defa çekilerek yağsız mahal kalmadığı kanaat getirilene kadar yağlanması gerekmiştir. Namlu içinin temiz olup olmaması, en son çıkan üstüğünün üzerinde kir olup olmadığına bakılarak anlaşılmıştır.³¹⁹

Silahı temizlemek için en iyi yöntem tüfek yağıdır. Tüfek yağı olmadığı takdirde zeytinyağı, gaz yağı veya vazelin kullanılmıştır.³²⁰ Muharebelerin yoğun olduğu Mayıs ayı içerisinde birliklerin temizleme edevatına dair ihtiyaçları artmıştır. Sağ Cenah Mıntıka Komutanı Binbaşı Avni'nin 10 Mayıs 1915 tarihinde 19'uncu Tümene gönderdiği yazıda tüfeklerin temizlenmesi için birliğe bir miktar tüfek yağı gönderilmesi hususunda izin verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³²¹ ifadesi yer almıştır. 29 Mayıs 1915 günü tarihinde 72'nci Alayın tüfeklerinin bakımı için 19'uncu Tümeden vazelin yağı istenmiş fakat yağ kalmadığı bildirilmiştir.³²² Temizleme edevatının temin edilemediği zamanlarda tüfek bakımlarında da aksaklıklar yaşanmıştır.

4.2.2. Aynalı Tüfek

Türk askerinin kullanmış olduğu bir diğer envanter ise ilk olarak düşman askerleri tarafından kullanılan aynalı tüfektir. Avustralya İmparatorluk Kuvvetleri'nin 2'nci Taburuna mensup Çavuş William Beech tarafından tasarlanan ve mayıs ayı itibarıyla cephede kullanılmaya başlanan aynalı tüfek, düşman ateşi tehdidinde maruz kalmadan nişan alıp, ateş

³¹⁸ A.g.e., s.32-35., Martı, a.g.e., C.I, s.344.

³¹⁹ Ahmed Ali, a.g.e., s.36-37.

³²⁰ A.g.e., s.38.

³²¹ ÇM19HP, C.III, s.242.

³²² Özen, a.g.t., s.88.

imkânı sağlamıştır.³²³ Çavuş William Beech, oluşturduğu basit tahta düzeneğe 45°'lik bir açıyla birbirine paralel iki ayna yerleştirmiştir. Yatay olarak hizalanmış bu düzeneğe ayrıca siper içerisinden ateşlenmesini sağlayan bir ip bağlanmıştır. Tasarlamış olduğu bu düzenek sayesinde Türk askerini tehdit altında kalmadan tespit etme şansı yakalanmıştır. Müttefik Kuvvetleri, tasarlamış oldukları bu silah sayesinde Türklere karşı etkili olmaya başlamıştır. Düşmanın aynalar vasıtasıyla gözetleme ve kolay atış imkânına, Türk siperlerinin de açıkta olması eklenince zayıf sayısı da artmıştır. Türk askeri de buna bir tedbir olarak ilk olarak boş cephane sandıklarına ve çuvallara, toprak ve kum doldurarak mevzilere mazgal yapmaya başlamıştır.³²⁴

Müttefik askerlerinin mayıs ayından itibaren kullanmaya başladığı aynalı tüfeğin, Türk askerlerinin eline geçmesi bir ay sürmüştür. 4 Haziran 1915 tarihinde İngiliz ve Fransız askerlerinin Seddülbahir bölgesinde gerçekleştirdiği III. Kirte Muharebesi'nde aynalı tüfek, ilk defa Türk askerinin eline geçmiştir. Muharebe sırasında düşmandan ele geçirilen tüfek, 3'üncü Kolordu Komutanı Esat Paşa'ya teslim edilmiştir. Esat Paşa da bu tüfeği, Levazımât-ı Umumiye Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa'ya göndermiştir. Esat Paşa emri ile bu tüfekten 50 adet üretilmesi istenmiştir.³²⁵ Esat Paşa'nın emri ile üretilmeye başlanan aynalı tüfek yaklaşık bir ay sonra Türk askerine dağıtmaya başlanmıştır. İhtiyat Zabiti Mucip Kemalyeri'nin hatıralarında bahsettiği anekdotta, haziran ayının son günlerinde ilk defa tahtadan yapılan gözetleme aynalarının dağıtıldığını açıklamıştır.³²⁶ Cahit Önder'in "7 Cephenin Gazileri Anlatıyor" adlı eserinde, Çanakkale Savaşları'nda 27'nci Alay 2'nci Tabur 1'inci Bölüğe mensup Gazi Ali Demirel ile gerçekleştirilen röportajda, 27'nci Alayın aynalı tüfeklerinin kendisi tarafından yapıldığı iddia edilmiştir. Röportajda yer alan ifadelerle göre düşmandan ele geçirilen aynalı tüfeğe bakarak Türk askerlerinin kullanmış olduğu tüfeklere önlü arkalı iki ayna takıldığı ifade edilmiştir.³²⁷ 27'nci Alay Komutanı Şefik Bey'in 10 Temmuz 1915 tarihinde yazmış olduğu raporda; her tabura 21 adet gözetleme aynası

³²³ Innovation At War, Sir John Monash Centre Australian National Memorial France, Innovation At War, <https://sjmc.gov.au/then-and-now/> [Erişim Tarihi: 13.11.2022].

³²⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.23., *BDSÇS*, C.V, K.II, s.108.

³²⁵ Bütkat, *a.g.e.*, C.V, s.635-636., Ilgar ve Uğurlu, *a.g.e.*, s.132.

³²⁶ Mucip Kemalyeri, *Çanakkale Ruhunu Nasıl Doğdu ve Azerbaycan Savaşı (1917-1918)*, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s.58., Martı, *a.g.e.*, C.III, s.457.

³²⁷ Cahit Önder, *7 Cephenin Gazileri Anlatıyor*, Nesa Ofset Matbaacılık, İzmir 2005, s.22-23.

dağıtıldığını yazmıştır. Ayrıca tabur, bölük ve takım komutanlarında birer adet gözetleme aynası verildiği belirtilmiştir.³²⁸

Aynalı tüfeğin Türk askerleri tarafından kullanılmaya başlaması, muharebelere direkt etki etmiştir. Bu mekanizma sayesinde 40-50 metre aralıklarla yerleştirilen keskin nişancılar, herhangi bir tehdit altında kalmadan gözlem yapabilme imkânı bulmuştur. Aynaların kullanılmaya başlanması özellikle ileri hatlarda bulunan nöbetçi askerler için önemli bir gelişme olmuştur.³²⁹ Türk karargâhı, Bu avantajı etkin ve doğru bir şekilde kullanmak için çaba göstermiştir. 19'uncu Tümen Komutanı Şefik Bey'in eylül ayında 18'inci ve 72'nci Alayı teftiş ettiği sırada, siper içerisinde gözetleme aynaları ile yapılan gözetlemelerin yanlış yapıldığını, gözetlemenin yakından uzağa doğru yapılması gerektiğini ifade etmiştir.³³⁰ 7 Eylül 1915 tarihinde 19'uncu Tümeden 57'nci Alaya gönderilen emir de ise ayna kullanımının esasları şu şekilde belirtilmiştir:

1- Birliklerde bulunan gözetleme aynaları, gerektiği kadar çalı veya toprak ile saklanarak, düşmanın dikkatini çekmeyecek şekilde gözetleme yapılması ve bu aynaların bulunduğu noktalara "zilli tarassut noktaları" olarak adlandırılması,

2- Bu noktalardan yapılacak gözetleme için nöbetçilerin saatte bir değişecek şekilde tarassut müfrezesi oluşturulması, oluşturulacak birliğin zeki ve vazifeyi benimseyecek askerlerden seçilmesi,

3- Bu noktalardan yapılacak gözetleme işlemi neticesinde düşmanın dikkat çeken hareketi görüldüğü takdirde, ateş hattında bulunan avcı efradı, zil çalmak suretiyle uyarıda bulunması,

4- Avcı siperindeki takım zabitlerinin buldukları noktada zil bulundurması ve bu zillerin tel ile zil gözetleme noktasında bağlanması,

5- Gözetleme askeri karşılaştığı duruma göre avcı hattını uyarması gerektiğinde tel vasıtasıyla zili 3-5 saniye çalması ve bu uyarı üzerine efrat bölgeye varıncaya kadar bütün kuvvetin düşmana karşı dikkatli olması, kendini hazırda tutması,

³²⁸ Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.356.

³²⁹ Aker, *a.g.e.*, s.87., *Çanakkale Savaşları İle İlgili Makaleler...*, s.290.

³³⁰ Özen, *a.g.t.*, s.88.

- 6- Düşmanın hücum ettiğini gören askerin, zili aralıksız bir şekilde çalması ve zilin uzun çalındığını duyan her askerin ateş etmek üzere acil bir şekilde ateş hattına yanaşması,
- 7- Zillerin vereceği bu işaretleri, bütün efradın öğrenmesi,
- 8- Düşman hattına uzak olan siperlere aynı tarzda bu zilleri konulması,
- 9- Zilli gözetleme noktaları oluşturuldu diyerek avcı hatlarının diğer mahallerdeki gözetleme faaliyetlerini aksatmaması emredilmiştir.³³¹

Aynaların aktif bir şekilde kullanılmaya başlaması ile birlikte bölgeye ayna ikmali de yapılmaya başlamıştır. Kasım ayında 5'inci Orduya 1.000 adet ayna gönderilmiştir.³³² Bu bağlamda Türk askeri kara muharebeleri başladıktan yaklaşık 3 ay sonra aynalı tüfeği etkin bir şekilde kullanmıştır. Özellikle birbirine yakın olan siperlerde ateş tehdidi olmadan gözetleme ve atış yapabilme imkânı bulmuştur.

4.2.3. Makineli Tüfek

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırasında Osmanlı ordusunda 1893 model su soğutmalı Maxim, 1895 model Maxim Nordenfelt, 1908 model Alman Maxim MG08³³³, 1897 ve 1903 model Hotchkiss³³⁴ ve 30 kalibrelik Browning marka makineli tüfekler envanterinde bulunmaktadır.³³⁵ Çanakkale Cephesi'ne bakıldığı ise makineli tüfek sayısı düşük kalmıştır. Öyle ki kara muharebelerinin başladığı günlerde 19'uncu Tümeğe bağlı

³³¹ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.792-794.

³³² Borlat, *a.g.e.*, s.253.

³³³ Çanakkale Savaşları'nda kullanılan Alman Maxim MG08 makineli tüfeği; yaklaşık 62,2 kg ağırlığında, etkili menzil atış kapasitesi 2.286 metre (2.500 yard), azami menzili ise 3.658 metre (4.000 yard) olacak şekilde, 7,92x57 mm kalibreli 250 mermi kapasiteli ve dakikada 450 mermi atma kapasitesi vardır. Bkz. "Maxim MG 08 Machine Gun", Royal Armouries Collections, <https://collections.royalarmouries.org/first-world-war/type/rac-narrative-64.html> [Erişim Tarihi: 15.11.2021], Murat Armutak, "Bir Makineli 200 Tüfekliye Eşitti", *Çanakkale 1915*, Yıl 4, S.10, 2011, s.46.

³³⁴ Çanakkale Savaşları'nda kullanılan Fransız 1903 model Hotchkiss makineli tüfeği; 47,5 kg ağırlığında, etkili menzil atış kapasitesi 1.6000 metre (1.750 yard), azami menzili ise 3.800 metre (4.150 yard) olacak şekilde 8x50 mm kalibreli ve dakikada 550 mermi atma kapasitesi vardır. Bkz. "Hotchkiss Modéle 1914 Machine Gun (1914)", Royal Armouries Collections, <https://collections.royalarmouries.org/first-world-war/type/rac-narrative-56.html>, [Erişim Tarihi: 15.11.2021], Armutak, *a.g.m.*, s.47.

³³⁵ T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.136.

birliklerde sadece 57'nci ve 72'nci Alayda 4'er tane makineli tüfek mevcuttur.³³⁶ Bunun dışında 26'nci Alayın muharebelerinde başında ağır makineli tüfek bölüğü kurulamamıştır.³³⁷ Bu bağlamda Türk birliklerinde makineli tüfek sayısı bazılarında dört iken³³⁸ – ki bazı birliklerde iki adet makineli tüfek vardır – bazı birliklerde hiç makineli tüfek yoktur. 6 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşen II. Kirte Muharebeleri'nde 7'nci, 9'uncu ve 15'inci Tümen birliklerinde toplam makineli tüfek mevcudu 24 iken, İngiliz ve Fransız Kuvvetleri'nde 300'e yakın makineli tüfeği bulunmaktadır.³³⁹ 13 Mayıs 1915 tarihinde ise 45'inci Alay 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza'nın, Kabatepe Mıntıka Komutanlığına gönderdiği raporda; Çamtepe'de yerleştirilen yedi adet Nordenfelt'in Çamtepe önüyle Kumtepe'ye doğru sahili ateş altına alınabileceğini bildirmiştir.³⁴⁰ 21 Haziran 1915 tarihinde 5'inci Orduda toplam 71 adet makineli tüfek olduğu görülmektedir.³⁴¹ Bu verilere baktığımızda Türk birliklerinde bulunan makineli tüfek sayısı ile İngiliz ve Fransız Kuvvetleri'nde bulunan makineli tüfek arasındaki oranı 1/10 olarak tespit etmek mümkündür.

Türklerin elinde az sayıda makineli tüfeğin bulunması, mevcut silahların muhafaza edilmesi ve düşmandan ele geçirilecek makineli tüfeklerin önemini bir kat daha arttırmıştır. Çünkü eldeki makineli tüfek sayısının artırılması gibi bir imkân bulunmamaktadır. Ancak makineli tüfek, muharebe sahasındaki en etkili silahlardan birisidir. Bu sebeple makineli tüfeklerden istifade edilmesi de bir o kadar önemlidir. Düşmandan ele geçirilen makineli tüfeklerin, Türk makineli tüfeklerinin mermisiyle ateş etmesi mümkün değildi. 3'üncü Kolordu Erkan-ı Harbiyesi'nde görev yapmış Nazmi [KURAR] Bey'in hatıralarında yer ifadelere göre imalathanede görev alan Ahmet isimli ustabaşı, Türk makineli tüfeklerinin mermisinde yapılacak bir raspalama işlemi ile İngiliz makineli tüfeklerine uyumlu mermi yapmayı başarabilmiştir. Ustabaşı Ahmet'in yapmış olduğu bu mermiler kullanılarak,

³³⁶ ÇM19HP, C.I, s.90-91.

³³⁷ BDSÇC, C.V, K.II, s.91.

³³⁸ 10 Ağustos 1915 tarihinde 11'inci Alayın iki adet makineli tüfeği vardır. Bkz. A.g.e., C. V, K. III, s.348.

³³⁹ A.g.e., C.V, K.II, s.258.

³⁴⁰ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih.1-3a.

³⁴¹ BDSÇC, C.V, K.III, Çizelge-2.

kolordu komutanı huzurunda İngiliz makineli tüfeği atış yapılmıştır. 250 mermilik şeritte kesintisiz başarıyla yapılabilmektedir. Bu başarıdan dolayı ustabaşı ödüllendirilmiştir.³⁴²

Eldeki makineli tüfeklerin az sayıda olmaması sebebiyle var olanların çok daha etkin bir şekilde kullanılması istenmiştir. Özellikle sahil noktalarının savunulması için makineli tüfekler kullanılmıştır.³⁴³ Aynı zamanda makineli tüfek mermilerinin de yeteri kadar ikmal edilememesi sebebiyle sadece gerekli zamanlarda ateş açılmıştır.³⁴⁴ 20/21 Mart 1915 tarihinde Sağ Yan Müfrezesi Komutanı Şefik Bey'in 19'uncu Tüme Komutanlığı'na gönderdiği raporda; ellerinde bulunan iki adet Nordenfelt makineli tüfeğin, 450 mermisi olduğunu ancak bunun yakın zamanda kullanılacağını belirterek, 2.000 adet mermi gönderilmesini istemiştir.³⁴⁵

Makineli tüfeklerin muhafaza için de çelik kalkan imal edilmiştir. Özellikle düşman ateşi sonucunda makineli tüfeğin aksamında delinmeler oluşmuştur. Bu delikler çeşitli malzemelerle kapatılmaya çalışılsa da makineli tüfeğin etkin bir şekilde kullanılması için tam bir muhafaza gerekmiştir. Bunun için de çelikten yapılmış bir kalkan üretilmesine karar verilmiştir. Öyle ki 33'üncü Alay 3'üncü Tabur Komutanı Şerif Bey'in, 2/3 Mayıs 1915 tarihinde yazmış olduğu raporda, kendilerine gönderilen makineli tüfeklerin kalkansız olduğunu, bu halde makineli tüfeklerin iş görmeyeceğini bildirmiştir.³⁴⁶

4.2.4. El Bombaları

El bombaları, Osmanlı'nın çok eski dönemlerden itibaren kullandığı bir savaş aleti olmuştur. Humbara-i maden-i dest olarak bilenen ilk el bombaları, içleri yanıcı madde

³⁴² *Çanakkale'den Hatıralar*, s.30., Ayrıca 3'üncü Kolordu ve Kuzey Grup Komutanı Esat Paşa, 15 Mayıs 1915 tarihinde yazmış olduğu raporda; 57'nci Alayın Arıburnu'nda düşman ele geçirilen bir makineli tüfek ve meşin kılıfının, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya hediye edildiğini bildirmiştir. Bkz. ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih.1-13a.

³⁴³ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-7, Fih.1.

³⁴⁴ Mülazım Mehmet Sinan, *Harp Hatıralarım, Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi*, Yay. Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar ve Muharrem Bayar, Vadi Yayınları, Ankara 2006, s.42.

³⁴⁵ *ÇMI9HP*, C.I, s.317-318.

³⁴⁶ Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.49,219.

doldurularak üretilmiştir.³⁴⁷ Çanakkale Savaşları'nda Türk piyade askerinin kullandığı silah aletlerinin biri de el bombalarıdır. El bombalarının kullanımı kolay olması sebebiyle piyade askeri sıklıkla el bombası kullanmıştır. Tüfenkçiyef olarak tabir edilen bu bombalar, yuvarlak el bombası ve köşeli lağım bombası olmak üzere iki ayrılmıştır. Yuvarlak el bombası ve köşeli lağım bombası gövde³⁴⁸, kapak³⁴⁹, patlayıcı madde, fitil³⁵⁰ ve kapsül³⁵¹ olmak üzere beş kısımdan oluşmuştur.³⁵² Yuvarlak el bombaları; küre şeklinde ve 700 gram ağırlığında olup, içerisine 100 gram "Bombit"³⁵³ adı verilen patlayıcı madde doldurularak muharebelerde kullanılmıştır.³⁵⁴ Köşeli lağım bombası ise küp şeklinde ve dört kilogram ağırlığında olup, içerisinde 780 gram bombit konulmuştur.³⁵⁵

Yuvarlak el bombasının kullanıma hazır gelmesi için belirli bir prosedür gereklidir. Bunun için yuvarlak el bombasının içerisinde konulmak için hazırlanan 100 gram bombit, eller arasında toz haline gelene kadar ovalanır. Toz haline gelen bombit, humbaraya yavaş yavaş boşaltılır. Daha sonra imla çubuğu vasıtasıyla hafifçe bastırılır ve boğma kısıkaçı kullanılarak fitil girebildiği kadar kapsülün içerisine sokulur. Daha sonra kapsülün açık kenarı sıkıştırılır ve fitil kapsüle yerleştirilir. Kapsülün bombitin içerisine iyice yerleştirmek için de imla çubuğunun sivri kısmı ile kapsül yuvası açılır ve fitilli kapsülün kapsül kısmı bu yuvaya sokulur. Ardından fitilin kibritli ucu, kapağın orta deliğinin altından üstüne doğru

³⁴⁷ Eralp, *a.g.e.*, s.139.

³⁴⁸ Gövde, dökme demirden imal edilmiştir. Bomba patladığı zaman, düşmanı etkisi altında bırakmak ve birbirine eşit parçalara ayrılması için içi dörder köşeli şekille bölünmüştür. Bombanın doldurulması ve kapatılması için vidalı bir ağız bulunmaktadır. Bkz. *1330 Modeli Tüfenkçiyef El ve Lağım Humbaraları*, Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1330, s.3-4.

³⁴⁹ Kapak, pirinçten yapılmıştır. Bombayı palaskaya asmak için bir halkası bulunmaktadır. Kapakta üç delik bulunmaktadır. Bu deliklerin ortasındaki delik, fitilin geçmesi için, yanındaki delikler ise anahtar içindir. Kapağın altında fitilli bombanın üzerinde sabit tutmak için kıvrık bir levha vardır. Kapak vidalanırken kıvrık levhanın kıvrık kısmına fitilin kibritli ucu yerleştirilerek vidalanır ve anahtar vasıtasıyla tamamen sıkıştırılır. Bkz. *A.g.e.*, s.5-6.

³⁵⁰ Fitil, sekiz santimetre uzunluğunda, ucunda bakır borucuk bulunan ve bu borucuğun içine kibritliğe hafifçe sürülmesiyle ateş alan, emniyetli kibrit parçasıdır. Fitilin korunması için madeni bir kapakla kapatılmıştır. Fitil ortalama 10 saniye içerisinde yanmaktadır. Bkz. *A.g.e.*, s.6-7.

³⁵¹ Kapsül, bakırdan yapılmış ve bir ucu kapatılarak, fitilin ucuna konulmuştur. Kapsülün içerisnde iki gram fülminat dümerkür isminde patlayıcı bir madde koyulmuştur. Kapsülün içerisine konulan patlayıcı maddenin tutuşmasıyla el bombası patlar. *A.g.e.*, s.8.

³⁵² *A.g.e.*, s.3.

³⁵³ "Bombit" adı verilen bu patlayıcı maddeyi, Mustafa Azmi (Sümen) tarafından icat edildiği iddia edilmiştir. Bkz. Üçok, *a.g.e.*, s.348.

³⁵⁴ *1330 Modeli Tüfenkçiyef ...*, s.5.

³⁵⁵ Lağım bombasının kapağı, el bombası gibidir. Sadece halka ile levhaya gerek olmadığından, lağım bombasından bu aksam yer almamıştır. Lağım bombaları elektrik fünüyesi ile patlatılmıştır. Elektrik fünüyesi, elektrik ateşleme makinesiyle ateşlenmiştir. Elektrik fünüyesi, içerisinde iki fülminat dümerkür bulunan madeni bir kovadan olup, birer metre uzunluğunda nakli vardır. Elektrik direnci 0,8 ohmdur. Bkz. *A.g.e.*, s.8.

çekilerek, kibrit parçası kapatılır. Son olarak kapak vidalanır iken levhanın kıvrık kısmına fitilin kibritli ucu yerleştirilerek, kapak vidalanır ve anahtar ile sıkıştırılır. Böylece bomba, kullanıma hazır gelir. Asker hazırlanan el bombasını kullanırken eğer elinde tüfeği var ise tüfeği sol eline alır ve bombayı sağ elinde tutar. Daha sonra sol eliyle fitilin kapağını çıkartarak, fitilin kibritli ucunu elbisesinin göğüs hizasında (Sağ veya sol tarafında olabilir) bulunan kibritliğe³⁵⁶ sürterek, bombayı göndermek istediği yere atar. Atılan bomba yaklaşık 10 saniye sonra patlar.³⁵⁷

Çanakkale Savaşları özelinde farklı tip, türde basit düzenekli el bombaları da kullanılmıştır. Bunlardan biri de ilk olarak Müttefik askerlerinin kullanmış olduğu konserve kutularından yapılan el bombalarıdır. Müttefik askerlerinin boş konserve kutularına şarapnel parçaları koyarak, kullandığı bu el bombaları daha sonra Türk askeri tarafından da kullanılmıştır.³⁵⁸ Yine Müttefik askerleri tarafından molotofkokteyline benzeyen bombaların kullanıldığı harp ceridelerine yansımıştır. 57'nci Alay tarafından 2 Temmuz 1915 tarihli raporda; “*Düşman, siperlerimize bizim attığımız mâyi’-i muhrik şişelerinin üç misli hacminde şişe bombaları atmış ise de patlamamış ve bir te’siri henüz görülmemiştir. Bu gece şişeleri aldırma me’ûldür.*”³⁵⁹ ifadeleri yer almıştır. Molotofkokteyli formundaki bu şişelere gaz yağı doldurulmuştur. Düşmanın buradaki hedefi, Türk siperlerini gaz yağı ile ıslattıktan sonra atacakları bombalarla siperlerde yangın çıkarmaktır. Türk tarafı ise buna çözüm olarak siperlerde yangın tulumbası bulundurulması gerektiğini bildirmiştir.³⁶⁰

Müttefik Kuvvetler, el bombalarının uzun mesafelere atabilmeleri için bir mancınık sistemi geliştirmiştir. Bu mancınık sistemini oluşturmak için 1,5 metre uzunluğundaki bir tahta uca, açığı ayarlayabilmeleri için çatal şeklinde bir aksam kullanılmıştır. Çatal şeklindeki aksama kalın ve kopmayacak şekilde iki adet lastik ile bağlanmış ve uçlarına da bombayı fırlatabilecekleri keten bezden yuva oluşturulmuştur. Ayrıca sustalı bir çengel, yuvanın merkezinden sarkan başka bir çengele takılmıştır. Aksamda yer alan çıkırığa sarılan bu sustalı çengel, çıkırık çevrildikçe aşağıya doğru geriliyor ve çengelin sustasına basınca

³⁵⁶ Kibritliğin görseli Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.8.

³⁵⁷ A.g.e., s.9-13.

³⁵⁸ Mütercimler, a.g.e., s.492.

³⁵⁹ ÇM19HP, C.V, s.33.

³⁶⁰ Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları’nda 57. Alay, s.580-581.

bomba daha uzun mesafelere gidebiliyordu.³⁶¹ Müttefik Kuvvetleri'ne mensup askerler tarafından atılan bu ve bunun gibi el bombalarının tahribatı da bir o kadar fazla olduğu için bombalar infilak etmeden, Türk askerleri tarafından siper dışarısına atılması gerekiyordu. Türk askerleri de bu tahribatı asgari düzeye indirebilmek için siper içerisinde bekleyen dört-beş asker, düşman tarafından atılan bombaları battaniyelere denk geldiği vakit hemen siper dışına attığı, Mustafa Fevzi Bey'in hatıralarında ifade edilmiştir. Bunun dışında oluşturduğu reaksiyon ile yangın çıkartabilen perklorik asitten yapılmış bombalar ve dinamitler kullanılmıştır.³⁶²

Düşmanın atmış olduğu bombalar karşısında Türk tarafı önlem olarak siperleri, istinat mahallerini ve muvasala hendeklerinin tamamen kapatmayı düşünmüş olsa da düşman mesafesinin çok yakın olması ve silah kullanma mecburiyeti, bu düşüncenin uygulanmamasında etken olmuştur. Düşman tarafından atılan bombalar sırasında vahim olaylar da vuku bulmuştur. 30 Temmuz 1915 tarihinde düşman tarafından Türk siperine atılan bir bomba infilak etmemiş daha sonra bu bombayı tekrar düşman siperine atmak isteyen bir asker, bombayı attığı sırada bombanın fitili kopmasıyla üç askerin yaralanmasına sebebiyet vermiştir.³⁶³

Müttefik askerlerinin kullanmış olduğu farklı cinste bombalara, Türk askeri de aynı şekilde karşılık vermiştir. Bombaların kullanılması askerin savaşma motivasyonunu da arttırmıştır.³⁶⁴ Kara muharebelerinin başladığı tarihten itibaren alay komutanlarının cephane ihtiyaçlarını bildirdikleri raporlarında, birliklerine en çok el bombası takviye istedikleri görülmüştür.³⁶⁵ Bu istekler çoğunlukla karşılık bulmuş, 2-3 günde bir birliklere 50'şer bomba dağıtılmıştır.³⁶⁶ Ayrıca her mangada iki bombacının yetiştirilmiştir.³⁶⁷ Bombacı olarak seçilecek askerlerin ise rütbeli ve zeki olması konusunda uyarılar yapılmıştır.³⁶⁸

³⁶¹ Karataş ve Cumalı, *a.g.e.*, s.223.

³⁶² ÇM19HP, C.V, s.131., *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.463., *Cepheden Cepheye...*, s.11., Karataş ve Cumalı, *a.g.e.*, s.223.

³⁶³ *A.g.e.*, C.VI, s.133., *A.g.e.*, C.IV, s.224-225.

³⁶⁴ *A.g.e.*, C.IV, s.74.

³⁶⁵ *A.g.e.*, C.II, s.275., *A.g.e.*, C.III, s.275., *A.g.e.*, C.IV, s.61., Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.271., *s.Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, 529.

³⁶⁶ Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.404.

³⁶⁷ ÇM19HP, C.V, s.70-71., Aker, *a.g.m.*, s.31.

³⁶⁸ Ataksor, *a.g.e.*, s.62.

Ancak mermi sarfiyatında olduğu bombaların da israf edilmemesi gerektiği konusunda askerler uyarılmıştır. Bununla birlikte bombaların toprak üzerinde bırakıldığı zaman fitillerin bozulması ve barutun nemlenmesi sebebiyle bombaların ulu orta bırakılmaması konusunda ikaz edilmiştir.³⁶⁹

Çanakkale Savaşı'nda çok sayıda el bombası kullanılmıştır. Türk askerinin kullandığı el bombaları sayesinde düşman taarruzları püskürtülmüş ya da düşman siperleri ele geçirilmiştir. Buna benzer bir olay ise 4-5 Haziran günü yaşanmıştır. 27'nci Alay Komutanı Şefik Bey, 4-5 Haziran 1915 tarihlerinde Hasan, Süleyman ve Mustafa isimdeki üç askerin ceplerine bomba doldurarak, düşman üzerine nasıl gönderildikleri şu sözlerle anlatmıştır: *“Bu 3 bombacı ta’rif ettiğim vechle sürüne sürüne hemen düşmanın tüfekleri altına girercesine sokuldular ve düşmanın ciheti mitralyöz, bomba, tüfek ateşinden bombacılarımız masûn idi. 3 nefer bombacıımızın tehlikeye ma’rûz kalmaması için düşmanın mukâbili tarafında ateşimizi kestirmiş idim. İşbu bombacılarımız vazîfelerini parlak bir muvaffakiyetle îfâ ettiler. Elleriyile koyarcasına düşmanın tuttuğu siperlere tüfenkçiyef bombalarını ateşleyip bıraktılar ve sürüne sürüne ilerleyerek bu vazîfelerine devâm ettiler. İşbu bombalarımız düşmanın bulunduğu siperler içerilerinde infilâk ederek düşman efrâdının muhtelif a’zâlarını tüfeklerini havalara fırlattığı görülüyor ve bombaların patladığı yerlerde düşmandan bir eser kalmadığı tüfek ateşlerinin ve bomba endâhtlarının oralardan kesilmiş olmasından istidlâl ediliyor idi.”*³⁷⁰

4.3. İstihkâm Malzemeleri³⁷¹

Çanakkale Cephesi'ndeki siper muharebeleri şeklinde gerçekleşen savaşlarda tarafların siperlerini güçlendirilmesi öncelik teşkil etmiştir. Siperlerin yeteri kadar güçlendirilmemesi durumunda düşman ateşi karşısında birlikler, kısa bir süre içerisinde

³⁶⁹ “1330 Modeli Tüfenkçiyef El ve Lağım Humbaraları” adlı eserde bombaların muhafazası için rutubetsiz depolarda muhafaza edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bombaların fitilsiz olarak, kapakları kaparak sandıklarda saklanması gerektiği ifade edilmiştir. Fitilsiz olarak bombitleri doldurulan bombaların kapaklarının orta delikleri balmumu, zift (kara sakız) veya çam sakızı kullanılarak kapatılmıştır. Bkz. *1330 Modeli Tüfenkçiyef ...*, s.12., Karataş vd., a.g.e., C.II, s.486,508.

³⁷⁰ Karataş vd., a.g.e., C.II, s.243.

³⁷¹ Çanakkale Savaşları'nda piyade askeri tarafından kullanılan portatif küreğin fotoğrafı Eklerde yer verilmiştir. Bkz. Ek.9.

dağılacaktır. Hal böyle olunca birlikler için silah, cephane, bomba gibi envanterler ne kadar önemliyse istihkâm malzemeleri de bir o kadar önemlidir. Bunun için istihkâm malzemelerinin diğer envanterler gibi birliklere aksamadan temin edilmesi gerekmiştir. Çanakkale Cephesi'ne duruma bakıldığında Türk birliklerine talep edildiği kadar malzeme tedarik edilmeği görülmektedir.³⁷² Bu konuda 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, Türk askerlerinin istihkâm malzemeleri konusundaki sıkıntılarını dile getirmiştir. İstihkâm malzemesi olarak neredeyse hiçbir malzemenin bulunmadığını belirten Sanders, mevcuttakilerin ise civar bahçe ve tarlalardaki çit ve tellerin söküldüğünü belirtmiştir. Bu sökülen tellerle düşmanın çıkarma yapabileceği kıyıları tel örgüler yapıldığını ifade etmiştir. Sanders ayrıca ihtiyaç duyulan istihkâm malzemelerinin düşmandan ganimet olarak alındığını, düşmandan mermilerinden harap olmuş olan evlerden kereste ve demir ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığını belirtmiştir.³⁷³ Çanakkale özelinde baktığımızda piyade askerlerinin temel istihkâm malzemeleri; kum torbası, dikenli tel, tel makası, bağ teli, çivi, kereste, kazma, kürek, çekiç, balta, keser, kerpetendir.³⁷⁴

İstihkâm malzemeleri arasında askerlerin en ihtiyaç duyduğu malzeme, kum torbası olmuştur. İhtiyacın çok olmasına rağmen İstanbul'dan çok az sayıda malzeme gelmiştir. Bunun sebebi ise kum torbalarının üretildiği malzemelerin yurt içinde bulunmamasından kaynaklanmıştır.³⁷⁵ Kum torbaları üretilmesi için keten kumaş ve pamuklu basmalar kullanılmıştır. Keten kumaş ve pamuklu basma kullanılmasındaki sebep, Hint kenevirinin yurda getirilememesi ve yerli kenevirlerin kum torbası ihtiyacını karşılamaması olmuştur.³⁷⁶

Tahkimat için kullanılan esas malzemelerden biri olan kum torbası; siper yapımında, Türk askerlerinin ele geçirdiği siperlerin dönüştürülmesinde,³⁷⁷ taşlık arazilerde tahkimat yapımında, hendeklerin tanzim ve inşasında³⁷⁸ ve daha öncede belirtildiği gibi siperde

³⁷² Süleyman Şakir, *a.g.e.*, s.192., Sanders, *a.g.e.*, s.99.

³⁷³ ÇM19HP, C.III, s.93,114,325., *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.238., Sanders, *a.g.e.*, s.85,99.

³⁷⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s.152.

³⁷⁵ BDSÇC, C. V, K. II, s.252.

³⁷⁶ *A.g.e.*, C. V, K. III, s.491.

³⁷⁷ Süleyman Şakir, *a.g.e.*, s.182-183.

³⁷⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.1-17a., *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.955-957.

aynaların kullanıldığı dönemde kum torbalarıyla birlikte diğer malzemeler kullanılarak siperler mazgallı bir şekilde sokulmuştur.³⁷⁹

İstihkâm malzemeleri içerisinde kum torbası kadar kalas ve kereste de önemli bir yer tutmuştur. Keresteler siper yapımında, askerin barınması için yapılan yapılarda, askerlerin soğuk havadan korunması için tahta, kalas ve kereste kullanılmıştır.³⁸⁰ Özellikle Anadolu yakasında geçerli olmak üzere kumluk arazilerde tahkimatın güçlendirilmesi için tahta, kereste gibi malzemelerin kullanılması önerilmiştir.³⁸¹

Piyade askerinin kullanmış olduğu bir diğer istihkâm malzemeleri ise kürek, kazma ve baltaydı. Siper yapımı, lağım faaliyetleri, tahkimat ve buna benzer işler için askere portatif kürek, büyük kürek, kısa saplı kazmaları ve balta verilmiştir.³⁸² Kazma, kürek ve baltaların demir kısımları İstanbul'dan getirilmiş, sap kısımları ise istihkâm depolarında takılmıştır.³⁸³ Bu malzemelerin kullanımı sırasında sapların kırılması halinde ise istihkâm malzemeleri ile ilgilenen ustalara götürülüp tamir ettirilmiştir.³⁸⁴ Kazma, kürek ve balta saplarının çağ ağacından yapılması sebebiyle fazla dayanıklı değildi. Bu sebeple sapların çabuk kırıldığı görülmüştür. Anafartalar Grup Komutanlığı ise sapların daha dayanıklı olması için sapların meşe ağacından yapılmasını talep etmiştir.³⁸⁵ Portatif kazma ve kürek askerlerin çanta kapaklarının altında taşınması gerekse de bu uygulama pratik değildir. Portatif kazma ve küreğin kullanılması icap ettiğinde çantanın da çıkarılması gerektiği için bu taşıma yöntemi askerleri zorlamaktadır. Bu sebeple portatif aletler için bir kılıf yaptırılarak palaska kayışına veya kasaturaya bağlanarak taşınması önerilmiştir.³⁸⁶

³⁷⁹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.1-23., ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.1-23a., *BDSÇC*, C.V, K. II, s.108., Yaz aylarında havanın kurak olması sebebiyle düşman atışlarının siperleri daha kolay tahrip etmesinden dolayı fırsat buldukça siperlerin ıslatılması Ordu Komutanlığı tarafından emredilmiştir. Kış aylarına yaklaşırken de şiddetli yağmurlar dolayısıyla siperlerin içerisi suyla birlikte gelen çamur ve çakıl yığınları ile dolmuştur. Bu durum karşısında siperlerin kum torbaları ile yükseltilmesi istenmiştir. Bkz. ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-5, Fih.1-69a., Arıkan, *a.g.e.*, s.38.

³⁸⁰ Revir veya çadırlarda tedavi olan hafif hasta askerlerin, soğuktan etkilenmemesi için zemine saman veya tahta yerleştirilmesi önerilmiştir. Bkz. ATASE Arşivi, BDH Kls. 5461, Dos. H-1, Fih.1-53.

³⁸¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5462, Dos. H-2, Fih.1-15a., ATASE Arşivi, BDH Kls. 5462, Dos. H-2, Fih.1-15a.

³⁸² Aker, *a.g.m*, s.31., Kanengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, s.148.

³⁸³ Borlat, *a.g.e.*, s.348.

³⁸⁴ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5461, Dos. H-5, Fih.1-59a.

³⁸⁵ Borlat, *a.g.e.*, s.350.

³⁸⁶ Bülkat, *a.g.e.*, C.III, s.491.

4.4. Piyade Sınıfının Kullandığı Diğer Eşyalar

Kum torbası, kalas, kereste, kazma, kürek ve balta gibi istihkâm aletlerinin yanı sıra dikenli tel, tel kafesler, çivi, balyoz, çekiç, bıçkı, testere, keser, kanca, kerpeten, makas, marangoz ve demirci takımları, elektrik aksamında için gerekli aletler ve eldivenler askerler tarafından kullanılmıştır.³⁸⁷ Bu tür malzemeler gerek siperlerin güçlendirilmesi sırasında gerek siper gerisinde onarım, tamir işlerinde kullanılan aletlerin başında gelmiştir. Bunun dışında lağımların içerisinde mum ve gaz lambası kullanılmadığı için elektrikli ve pilli el fenerleri kullanılmıştır.³⁸⁸ Birlikler kimi zaman el fenerleri için kendilerine pil gönderilmesini talep etmiştir. Lağımlarda kullanılan el fenerleri dışında siperlerde gece kandilleri de kullanılmıştır.³⁸⁹

Bunun dışında birliklerin hücum etme, geri çekilme ya da silah başına geçme gibi emirlerin daha kolay anlaşılabilmesi ya da askeri motive etmek amacıyla borazan, hücum borusu veya trampetler kullanılmıştır. 2 Mayıs 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'in yazmış olduğu emirde borazanların kullanılma amacını açıklar niteliktedir: “*Her kıt'a 'azm-i kat'i ile yürümeli hücum mesâfesine yaklaşıncı süngü takacak ve süngü tak işareti üzerine istinâd ve ihtiyâtlarla bilâ-kayd ve şart ve telefâta bakmayarak yanaşacak ve 'umûm borazan ve trampetlerin [hücûm] işaretleriyle ve nusret-i ilâhî'ye istimdâd ederek herkes düşman mevzi'ne atılacaktır.*”³⁹⁰ Bunun dışında birliklerin düşman karşısında yeterli direnç göstermemesi ve bunun akabinde geri çekilme emareleri görülmesi durumunda da hücum borusunun kullanıldığı görülmüştür.³⁹¹

Muharebelerde askerin en temel ihtiyaçlarından biri de yemek olmuştur. Askerin bu ihtiyacı, sabit ve seyyar mutfaklar aracılığıyla karşılanmıştır. Ayrıca yol güzergahlarında

³⁸⁷ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.254. ÇM19HP, C.V, s.249., Karataş vd., a.g.e., C.I, s.70., Öztürk, a.g.m., s.151-162.

³⁸⁸ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.600-601., ÇM19HP., C.V, s.79-80. Askerler tel örgü, tel kafes gibi malzemelerle siperleri güçlendirdiği sırada herhangi bir yaralanma olmaması sebebiyle eldiven kullanmıştır. Bkz. ATASE Arşivi, BDH Kls. 5347, Dos. H-5, Fih.1-9a.

³⁸⁹ Gece kandilleri; içerisinde su üzerine zeytinyağı konulan ve küçük bir tahta parçasının ortasına açılan deliğe, pamuğa sarılı bir cismin yakılmasıyla oluşturulmuştur. Bkz. Karataş vd., a.g.e., C.II, s.349-350., ÇM19HP, C.II, s.114-115

³⁹⁰ A.g.e., s.45.

³⁹¹ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-1, Fih.1-59.

aşhaneler ve çayhaneler tesis edilmiştir.³⁹² Teşkil edilen bu tesisler sayesinde askerin sıcak yemek yeme ihtiyacı giderilmiştir. Ancak yemeklerin askerlere hazırlanması için belli başlı mutfak araç gereçlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu mutfak araçları içerisinde; kepçe, bıçak ve kesici aletler, kesici aletleri bilemek amacıyla masat, fener, et tahtası, et kaldırmak amacıyla kullanılan kanca, hazır gıdaları muhafaza etmek için kovalar, yemek için kullanılan yağ şişeleri, gliserin doldurmak için huni ve kaplar yer almıştır.³⁹³ Sabit ve seyyar mutfakta hazırlanan yiyecekler, yük hayvanlarına yüklenip askerlere dağıtıldıktan sonra askerler genellikle derin bir tepsinin etrafında oturup, yemeği ortaklaşa bir şekilde kaşıklamıştır.³⁹⁴

Çanakkale Savaşları'nda yer almış askerlerin hatıralarına bakıldığında, siper hayatına dair anlatılara rastlanmaktadır. Bu anlatılarda tüfek, el bombası, dürbün, matara, ekmek torbası gibi askerin teçhizatına anekdotlara yer verildiği gibi siperde çalınan bir müzik aleti, askerin not tuttuğu bir defter veya okuduğu bir kitap gibi şahsî eşyaların askerler tarafından kullanıldığı görülmüştür. Anlatılarda yer verilen bilgelere göre askerler, aynı elbiseler ile yatıp kalkıyor, cephaneye ve bomba sandıklarında oturuyor, çanta veya mataralarıyla yastık, kaputlarıyla kendilerine yorgan yapıp uyuyorlar, yaralarını palaskaları ile sarıyorlardı.³⁹⁵ Kimi zaman aylardır süren savaşın etkilerini psikolojik ve fiziksel olarak hissettikleri o anda kulaklarında işittikleri mızık sesi ile rahatlama fırsatı buluyordu.³⁹⁶ Bazı askerler yorgunluklarını ve belki de ümitsizliklerini, Kur'an-ı Kerim okuyarak gidermeye çalışmış, bazıları da muharebedeki hatıralarını, o gün yaşadıklarını not defterine işliyor veya kendisini bekleyenlere mektup yazarak kendini savaş ortamından soyutluyordu.³⁹⁷

Çanakkale Savaşları'nda yer alan piyade askerleri tıpkı subaylara takdim edildiği gibi gösterdikleri kahramanlık ve başarılarından dolayı ödüllendirilmiştir.³⁹⁸ Başkomutanlık tarafından 21 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen yazıda, muharebelerde başarı gösteren askerlerin madalya verilerek ödüllendirilmesi istenmiştir. Ayrıca çinko, bakır gibi

³⁹² BDSÇC, C.V, K.III, s.495., Çeloğlu, *Çanakkale Cephesi'nde Nakliye Hizmetleri ...*, s.39.

³⁹³ *Osmanlı Seyyâr Matbahlarına Mahsûs Talimatname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1332, s.12.

³⁹⁴ Kannegiesser, *Çanakkale Cehenneminde ...*, s.196., Martı, *a.g.e.*, C.II, s.285.

³⁹⁵ Murat Çulcu, *a.g.e.*, s.187., İbrahim Naci, *a.g.e.*, s.89., Martı, *a.g.e.*, C.I, s.346.

³⁹⁶ Alganer, *a.g.e.*, s.30., Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.14.

³⁹⁷ Alganer, *a.g.e.*, s.62., İbrahim Naci, *a.g.e.*, s.69.

³⁹⁸ ATASE Arşivi, BDH Kls. 5348, Dos. H-4, Fih.1-4a., Sunata, *a.g.e.*, s.178.

madalyaların yapımında kullanılan madenlerin bulunmaması halinde madalya imal edilene kadar kurdele bağlanabileceğini bildirmiştir.³⁹⁹ Mehmet Çavuş'un 4 Mart günü göstermiş olduğu direniş gibi kahramanlıkları ve hizmetleri karşısında birçok er, subay ve komutanlar çeşitli madalya ve nişanla ödüllendirilmiştir. Başta Mustafa Kemal [ATATÜRK] olmak üzere bu zaferde büyük katkıları olan komutanlar ve askerler gerek muharebeler devam ederken gerek Müttefik Kuvvetleri'nin 9 Ocak 1916 tarihinde Gelibolu Yarımadası'ndan tahliyesi gerçekleştiğinden sonra kendilerine takdim edilen madalyalarla onurlandırılmıştır.⁴⁰⁰

4.5. İğtinam

Çanakkale Savaşları'ndaki askerlerin ihtiyaçlarını temin etmesinin bir başka yöntemi de düşmandan ele geçirilen ganimetlerdir. Özellikle birbirine yakın olan siperlerin etkisiyle bu tür ganimetlerin elde edilmesi de fazla olmuştur. Ancak ilk iğtinam örnekleri, kara muharebeleri daha başlamadan evvel görülmüştür. 6 Mart 1915 tarihinde Kumkale bölgesine çıkarma yapan bir grup düşman askeri, Türk askeri ile giriştiği mücadele sonrasında geri çekilmiştir. Bu geri çekilme sırasında 13 adet tüfek, 11 karavana, 11 çanta, 11 ekmek torbası, 11 kazma, 11 palaska, 12 kasatura, bir şapka ve bir siyah ceket Türk askerleri tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁰¹ 9 Mart 1915 tarihinde ise düşmana ait domdom kurşunu⁴⁰², beş kaput, beş şapka, dört ekmek torbası, iki adet yemek takımı, bir ceket, velense ve bir çadırın getirildiği ifade edilmiştir.⁴⁰³ 25 Nisan 1915 tarihinden önce düşmandan ganimet toplama örnekleri az da olsa gerçekleşmiştir. Ancak kara muharebelerinin başlamasıyla bu tür örnekler rapor edilmiştir.

Kara muharebeleri başlamasıyla birlikte düşman askerinden ele geçirilen malzemeler de çoğalmıştır. Öyle ki Mustafa Kemal'in Arıburnu raporunda geçen bir anekdotta, askerin kucak kucak düşman tüfeği getirdiğini belirtmiştir.⁴⁰⁴ 5 Mayıs 1915 tarihinde ise kuzey

³⁹⁹ Sayılır, *a.g.t.*, s.140.

⁴⁰⁰ Mustafa Kemal, *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*, s.69., *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Komutanları Biyografileri*, C.III., *ÇM19HP*, C.IV, s.202., *Seçer, a.g.e.*, s.126., *Arıkan, a.g.e.*, s.67.

⁴⁰¹ Karataş vd., *a.g.e.*, C.I, s.61-62.

⁴⁰² Domdom kurşunu, namlunun ağzından çıktığında erimiş ve yayılmış bir şekilde ilerler. Bu sebeple bir insan vücuduna isabet ettiğinde etkisi diğer kurşunlara göre daha fazla olur. Bkz. Üçok, *Görüp İşittiklerim*, s.172.

⁴⁰³ *ÇM19HP*, C.IV, s.181-182.

⁴⁰⁴ Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s.36.

cephesinde düşmana yapılan taarruz sırasında 1 makineli tüfek ve 200 piyade tüfeği ele geçirildiği rapor edilmiştir.⁴⁰⁵ 57'nci Alay Komutanlığına bağlı birlikler 24-25 Mayıs tarihinde 124 adet Mavzer, dört adet İngiliz tüfeği⁴⁰⁶, 27'nci Alay Komutanlığına bağlı birlikler 30 Ekim 1915 tarihinde 170 İngiliz piyade tüfeği fişeği getirildiğini bildirmiştir.⁴⁰⁷ Bu ve bunun gibi örnekler farklı tarihlerde, farklı birliklerin raporlarına yansımıştır.

Piyade tüfeğinin yanı sıra düşmandan cephaneye de ele geçirilmiştir. 16 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı'na yazılan raporda 600 adet fişek ele geçirildiği bildirilmiştir.⁴⁰⁸ 27'nci Alay Komutan Vekili Binbaşı Halis'in 4 Ekim 1915 tarihinde 19'uncu Tümen'e gönderdiği raporda ise 400 kadar fişekin ele geçirildiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁹ Düşmandan toplanan silah ve cephaneler en yakın silah ambarlarına gönderilmiştir. 15'inci Kolordu mıntikasında toplanan malzemeler; Bigalıderesi ile Kanlıkuyu kuzeyinde bulunan kolordu cephaneliğine, Anafartalar bölgesindekiler Kumköy'de bulunan ganaim ambarına, Güney Grubu Komutanlığı ise Melek Hanım Çiftliği'ne gönderilmiştir.⁴¹⁰

Savaş sırasında özellikle silah ve mermi toplanması için askerlere bazı teşvikler verilmiş olsa da iğtinamın bu kadar fazla olmasının başlıca sebebi siperlerin birbirine yakın olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü raporlara ve anılara baktığımız zaman askerlerin sadece silah ve cephaneye değil günlük hayatta kullandıkları malzemeleri de getirdikleri görülmüştür. Ayrıca kara muharebeleri başlamadan evvel düşmanın yapmış olduğu küçük çaplı kara çıkarmalarından sonra da ganimet toplandığı görülmüştür. 2 Mart 1915 tarihinde üzerinde çapa motifi ve Raveyan İbison yazılı olan bir elektrik lambası bulunarak, 19'uncu Tümen Komutanlığına teslim edilmiştir.⁴¹¹ Bunun dışında 21 Ağustos 1915 tarihinde 27'nci Alaya mensup askerlerin düşmandan bir miktar peksimet aldığı raporlanmıştır.⁴¹² Yine 27'nci Alaya ait raporlarda 25 Ekim 1915 tarihinde bir süngü kılıfı, beylik, fanila, bakraç ve

⁴⁰⁵ ATASE Arşivi, BDH Kls. 4616, Dos. H-35, Fih.1-3.

⁴⁰⁶ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.405.

⁴⁰⁷ Karataş vd., *a.g.e.*, C.III, s.114.

⁴⁰⁸ *ÇM19HP*, C.III, s.181-182.

⁴⁰⁹ Karataş vd., *a.g.e.*, C.III, s.127.

⁴¹⁰ Borlat, *a.g.e.*, s.180., 19'uncu Tümen'e bağlı birlikler, topladıkları silah ve cephaneyi Bigalı'da bulunan silah ambarına göndermiştir. Bkz. *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.405.

⁴¹¹ *ÇM19HP*, C.I, s.121

⁴¹² Karataş vd., *a.g.e.*, C.II, s.432.

çinkodan yapılma kapaklı bir kap, 1 Kasım 1915 tarihinde ise bir şapka, bir tel makas, beş-altı adet portatif kazma ve bir kitap getirildiği belirtilmiştir.⁴¹³

Ganimet yoluyla elde edilen malzemeler gerek ihtiyaçların karşılanması adına gerek düşmanın taktiklerini öğrenmek adına önemli bir yöntemdir. Daha öncede bahsedildiği gibi aynalı tüfeğin Türk askeri tarafından kullanılmasını sağlayan unsur, düşmanın kullanmış olduğu aynalı tüfeği ele geçirmek olmuştur. Bu aksam herhangi bir yolla elde edilememiş olsaydı, Türk askeri belki de muharebe boyunca böyle bir yöntemle başvuramayacaktı. Aynalı tüfeğe benzer şekilde Türk askerinin ilk defa karşılaştığı materyalleri de bu yöntemle tanıştığı görülmüştür. 57'nci Alay Komutanlığı tarafından 4/5 Haziran 1915 tarihinde 19'uncu Tüme'ne gönderilen raporda, düşmandan iğtinam edilen altı paket büyük sabun kalıbı şeklinde dinamit bulunduğu ifade edilmiştir. Dinamitin betimleme şekline bakıldığında bu tür dinamit ile ilk defa karşılaşıldığı muhtemeldir. Yine iğtinam yoluyla elde edilen evrak, harita vb. eşyalar ise düşmanın stratejilerine dair önemli ipuçları vermiştir. 29 Nisan 1915 tarihinde düşmandan Çanakkale haritası ele geçirilmiştir.⁴¹⁴ 15 Mayıs 1915 tarihinde ise 19'uncu Tüme'ne gönderilen raporda düşman üzerinde bulun birçok evrakın ele geçirildiği bildirilmiştir.⁴¹⁵

Çanakkale Savaşları'nda Türk ordusu en büyük ganimeti, Müttefik Kuvvetleri'nin ilk olarak 19/20 Aralık 1915 tarihinde Arıburnu ve Anafartalar bölgesinde gerçekleştirdiği tahliye sonrasında gerçekleştirmiştir. Karargâh-ı Umumî İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi Bey'in 30 Aralık 1915 tarihinde gönderdiği yazıda, Anafartalar ve Arıburnu mıntıklarında hesap edilen ganimet miktarını şöyle aktarmıştır: “*Farklı çaplarda 10 top, 1.400 tüfek, 60 makineli tüfek namlusu, 8 bomba endakt makinesi, 42 toparlak, 21 cephan arabası, 6.400 muhtelif topçu cephanesi, döküm halinde 650.000 piyade cephanesi, 7.055 adet bomba, 2.476 çelik siper mazgalı, 2.200 adet farklı boylarda çadır, 6.500 kazma-kürek, 550 testere, 6.200 elbise ve kaput, 3.000 kat çamaşır, 15.515 sandık konserve, farklı büyüklüklerde 280 araba.*”⁴¹⁶ Ayrıca bu rapora erzak ve konserve miktarı eklenmemiş ve birçok malzemenin

⁴¹³ A.g.e., C.III, s.226,273.

⁴¹⁴ *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s.148,463.

⁴¹⁵ *ÇM19HP*, C.III, s.104.

⁴¹⁶ T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, a.g.e., s.274.

kaydı daha tamamlanmamıştır. Karargâh-ı Umumî İstihbarat Şubesi Müdürü Seyfi Bey'in 13 Ocak 1916 tarihinde göndermiş olduğu yeni yazıda toplanan ganimet miktarı güncellenmiştir. Bu yazıya göre, “2.000 tüfek, 60 makineli tüfek namlusu, 8.750 top mermisi, 500 sandık piyade cephanesi, 13 bomba topu ve makinesi, 45.000 bomba, 160 toparlak ve cephane arabası, 61 dekovil arabası, iki kilometre maa-teferruat ray, 80 tombaz, 67 mavna ve duba, 2.850 çadır, 850 hasta teskeresi, 13 helyosta, 300 kilometre telefon kablosu, 120 teneke benzin, 250 teneke gaz, 5.800 battaniye, 3.400 kat elbise, 3.100 kaput, 20.000 sandık konserve ve 5.000 çuval erzak, 12.000 kazma ve kürek.”⁴¹⁷ Bu sayılar ilk etapta sayılan malzemeler olduğu düşünüldüğünde günler ilerledikçe bu sayılar çok daha fazla artmıştır.

9 Ocak 1916 tarihinde Seddülbahir bölgesinden tahliyesini gerçekleştiren Müttefik Kuvvetleri, aynı şekilde birçok malzemeyi bölgede bırakıp gitmiştir. Liman von Sanders, Seddülbahir'deki tahliye sonrasında Müttefik Kuvvetleri'nin çeşit çeşit arabalar, büyük yığınlar dolusu silah ve cephaneler, savaş malzemeleri, büyük çadır ve barakalar, canlı hayvan ve erzakları bıraktığını ve bunların Türk askerleri tarafından toplandığını ifade etmiştir. Toplanan ganimetler içerisinde yiyecek ve içeceklerin dışında battaniye, üst giyim, iç çamaşırı, motosiklet parçalarında, istihkâm malzemeleri toplanarak, birliklere getirilmiştir.⁴¹⁸ İbrahim [ARIKAN] Bey, İtilaf Kuvvetleri'nin Yarımada'dan tahliyesinden sonra bölgeye gittiğinde karşılaştığı manzarayı şöyle ifade etmiştir: “*Bir deniz kenarına yaklaştım ki apartmanlar gibi erzak ve elbise depoları vardı. Bir kolorduyu en azından bir sene idare edecek kadar erzak mevcuttu. Terk edilen elbise, çizme, potin, kurum ve sair şeyleri tarif etmek ve yazmak kâbil olamayacağından bu safhayı burada bırakıyorum. Çünkü tariften kalem acizdir.*”⁴¹⁹

Tahliyeden sonra toplanan ganimetler içerisindeki top, top arabası, topçu ve piyade cephanesi, topçu komutanlıklarına; tüfek, tüfek parçaları ve bakım malzemeleri, silah tamirhanelerine; bomba, avcı kalkanları, istihkâm malzemeleri, istihkâm bölüklerine; eşya ve erzaklar levazım reisliğine; ecza ve sıhhiye malzemeleri, Baştabipliğe; araba, su arabası

⁴¹⁷ A.g.e., s.284.

⁴¹⁸ Tunççapa, a.g.e., s.24-25., Sanders, a.g.e., s.132.

⁴¹⁹ Arıkan, a.g.e., s.64.

ve nakliye araçları, menzil kollarına; kablo, telgraf ve telefon malzemeleri, telgraf bölüklerine gönderilmiştir.⁴²⁰

⁴²⁰ Özen, *a.g.t.*, s.156.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın hazırlığına Balkan Savaşları'nda almış olduğu ağır yenilginin reçetesini uygulayarak başlamıştır. Osmanlı ordusunda görev alan Alman Liman von Sanders ve heyetindeki ekip, Türk kurmay subayları ile beraber savaşın hazırlıklarını beraber gerçekleştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın resmen başlamasıyla ile Osmanlı Devleti, yıllardır kendi ordusunda barındırdığı Alman subaylar ile birlikte savaşa dahil olmuştur. Ardından ilan edilen seferberlikle birlikte tüm yurttaki, ordu için gerekli olan malzemelerin imalatı ve tedarikine başlanmış, başta Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul olmak üzere çevre iller ve Anadolu'da bulunan imalathane ve fabrikalar, askerlerin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla faaliyete geçmiş ve üretilen malzemeler, İstanbul'a gönderilmiştir.

İmalathane ve fabrikalar, başta askerî kıyafet olmak üzere askerin iç çamaşırından düşmana karşı kullanacağı tüfeğin mermisine kadar her türlü envanterin üretimine başlamış ancak gerçekleştirilen topyekûn üretim miktarı yeterli düzeyde olmamıştır. Osmanlı Devleti eksiklikleri gidermek için ortağı Almanya'dan ihtiyaçlarını sipariş etmesine rağmen Çanakkale Savaşları'nın şiddetli günlerinde bu yardımlar gönderilememiştir. Bu sebeple Çanakkale Savaşları'nda bölgeye gönderilen neferin teçhizatını temin etme konusunda çeşitli eksiklikler yaşanmıştır.

Çanakkale Savaşları'nda Türk piyade sınıfına mensup subay ve nefer kıyafeti, 1909 yılında yürürlüğe giren Elbise-i Askeriye Nizamnamesi esas alınarak şekillenmiştir. Nizamnamede yer alan esasların aynı şekilde uygulanmasına özen gösterilmiş olsa da gerek ikmal yollarında yaşanan sorunlar gerek savaşın gereklilikleri bu esasların dışına çıkılmasına neden olmuştur. Bu sebeple Çanakkale Savaşları'nda görev yapmış subay ve neferin nizamnamede belirtilen esasların dışında, farklı formda ve çeşitte donatıldığı görülmüştür.

Nizamnameye bakıldığında subay sınıfının donatımı, şayak kumaştan üretilmiş hâkî ceket ve pantolon, kurşunî çuhadan yapılmış kaput, hâkî kalpak ve siyah potinden oluşan bir kıyafet şeklindedir. Bu kıyafetler dışında giydikleri iç çamaşırlar, muharebe sahasında ihtiyaçlarını giderecek eşyalar, (elbise fırçası, misvak, ustura, bıçak, iğne, iplik, aydınlatma aletleri vb.) soğuktan korunmak için kullandıkları battaniye, şilte, beylik, velense gibi yünlü dokuma örtüleri gibi ürünleri cepheye kullandıkları eşyalar arasında yer almıştır. Ancak Çanakkale Savaşları'nda subay sınıfının donatımına bakıldığında subayların, piyade neferi gibi dolak, palaska, arka çanta veya filinta kullanması gerektiğini belirten emirler mevcuttur. Bu uygulama nizamnamede belirtilen esasların dışına çıkan bir uygulama olsa da muharebelerde düşman askerleri tarafından hedeflenen subayların korunması adına bulunan bir çözümdür. Subayların soğuk havanın etkisiyle nefere ait kaputları da giydikleri hatıralara yansımıştır. Bunun dışında subayların nefere oranla nizamnameye daha uygun donatıldığı söylemek mümkündür.

Neferin donatımına bakıldığında nizamname esaslarında yer almayan uygulamaların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu özellikle neferin daha fazla teçhizata sahip olmasının getirmiş olduğu bir etki olmakla beraber bu teçhizatın gerek tedarikinde yaşanan problemler gerek neferin muharebelerde daha fazla çarpışmasından dolayı yaşanan deformasyonlardan kaynaklanmıştır. Çanakkale Savaşları özelinde hem yaz hem de kış koşullarının derin bir şekilde hissedilmesi de askerin donatımı konusunda çözüm arayışına sokmuştur.

Çanakkale Savaşları'nda yer almış piyade sınıfına mensup Türk neferinin donatımına bakıldığında subaylara nazaran daha fazla ekipman taşımıştır. Bir askerin muharebedeki sorumluluğu düşünüldüğünde bu durum gayet doğaldır. Aba kumaştan yapılmış üniformanın altına alt tarafı bükülü, üst tarafı daha geniş bir pantolonu, subayların da giydiği ancak neferin hâkî abadan yapılmış kaput ve ceket, serpuş olarak adlandırılan hâkî astragan kalpak ve hâkî festen oluşan başlığı ile Türk askeri, Çanakkale Savaşları'nda yer almıştır. Bu kıyafetlerin altına kahverengi derinden yapılmış potin ayakkabı giymesi kararlaştırılmıştır.

Çanakkale Savaşları'ndaki Türk piyade askerinin kıyafetleri, ordu tarafından nizami bir şekilde verilmeye özen gösterilmiş olsa da özellikle kış aylarının yaklaşması ve tedarikte

yaşanan problemler, askerin farklı türde kıyafetlerin giydirilmesi yol açmıştır. Soğuk havaların cepheye etkisini göstermeye başlamasından sonra askerlere sivil pantolon dağıtmaya başlanmış, deforme olmuş ayakkabılar yerine altı tahta, üstü bezden ayakkabılar veya telef olmuş hayvanların derilerinden çarık ve lastik çizmeler askerlere dağıtılmıştır. Bunun dışında Türk askerinin donatımında düşman askerinden ele geçirilen malzemeler de önemli yer tutmuştur. Başta kıyafet olmak üzere düşman askerinden ele geçirilen tüfek, matara, kazma, kürek gibi birçok alet edevat Türk askeri tarafından da kullanılmıştır. Bu tür uygulamalar, nizamname esaslarında yer almayan ancak askerin sağlığını korumak adına gerçekleştirilmesi zarurî olan tercihlerdir. Savaş organizasyonunda birçok unsurun planlı ve sistematik şekilde işlediği düşünülse de muharebenin şartları ve gereklilikleri bu tür uygulamaları da mecbur kılmıştır. Bu da, o dönemde yürürlükte olan esaslar ile savaş realitesinin birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Neferin donatımı sadece giydiği üniforma, pantolon, kaput ve serpuştan ibaret değildir. Muharebede yeri geldiğinde siper kazan yeri geldiğinde düşman üzerine süngüsü ile saldıran Türk askerinin üzerinde birçok envanter vardır. Palaskasından, palaska kayışına bağladığı kütüklüğe; sırtındaki arka çantasından, omzuna astığı ekmek torbasına; kazma, küreğinden, matarasına kadar birçok eşya savaş ortamında her zaman yanında bulundurmamak zorunda olduğu eşyalardır. Bu eşyalar askerin bir yandan yükü, bir yandan ise muharebede hayatını kurtaracak envanterlerdir.

Harp cerideleri incelendiğinde askerin kullandığı bazı aletler dışında birçok teçhizat malzemesinin noksanlığı durumunda bunların birliklere getirilmesi için talepte bulunulmuştur. Çünkü bunlar askerin siperde geçirdiği süre zarfında gerek kendi ihtiyacı gerek komuta kademesinden gelecek bir emir üzerine kullanılması zarurî olan aletlerdir. Ayrıca bahsedilen bu teçhizatın kullanımını konusunda gerek muharebe öncesinde gerek muharebe sırasında askerlere eğitimler verilmiştir. Bu eğitimler sırasında askerin teçhizatı kullanma konusunda çeşitli sıkıntılar çektiği, raporlara yansımıştır. Ancak muharebeler sırasında teçhizat kullanımının hayati bir öneme sahip olması sebebiyle askerin eğitiminde subaylar sık sık uyarılmıştır.

Çanakkale Savaşları'na baktığımızda esas tüfeği mavzerdir. Mavzer tüfeğinin yanı sıra daha önceki dönemlerden kalma Henry Martini, Snider, Winchester markalı tüfekler de kullanılmış olsa da hiçbir mavzer tüfeği kadar etkin ve etkili kullanılmamıştır. Askerin muharebeler sırasında canı gibi koruması gerektiği tüfeğini, etkin ve doğru bir şekilde kullanılması için uyarılar yapılmıştır. Özellikle cephanenin boş yere sarf edilmemesi istenmiş, aynı zamanda muharebenin seyri etkileyebilecek olması sebebiyle tüfeklerin bakımı ve korunması yönünde askerlere eğitim verilmiştir. Tüfeklerin bakımı için sadece asker bazında önlemler alınmamış, bölgede oluşturulan tamirhaneler vasıtasıyla tamir edilen tüfekler askere tekrar gönderilmiştir. Her teçhizatın kullanım yerine göre önemi değişkenlik gösterse de Türk askerinin Çanakkale Savaşları'nda omzunu dayadığı tüfeği, şanlı zaferin kazanılmasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Türk piyade askeri muharebe sahasında sadece tüfek ile savaşmamıştır. Piyade askerleri düşmanı alt edebilmek adına birçok savaş aletine sahiptir. Çanakkale Savaşları'nda Türk askeri tarafından mevcut sayısı diğer silah aletlerine göre az olsa da Alman Maxim ve Fransız Hotchkiss modellerinden oluşan makineli tüfekleri, tüfeklerden sonra belki en çok kullanılan farklı cinslerde el bombaları, yeri geldiğinde süngüleri ile düşman karşısında kullanılmıştır.

Piyadenin kullandığı diğer teçhizata oranla makineli tüfeği dışarıda tutarsak tüfek ve el bombalarının temini konusunda herhangi bir problem yaşanmamıştır. Askerin kullanacak tüfeği ve el bombası mevcutta bulunmuştur. Özellikle el bombalarının çok sayıda kullanılması sebebiyle bölgeye gönderilen el bombası ve aksamı diğer teçhizata oranla gözle görülür bir oranda fazla olmuştur. Muharebelerde bir müddet sonra Türk siperi ile düşman siperi arasındaki mesafenin azalması ve her iki tarafın da siperleri ele geçirme konusunda zorlanması sebebiyle el bombası kullanımını arttırmıştır. Ayrıca el bombası kullanımının daha kolay olması, muharebelerde daha fazla kullanılmasında etkili olmuştur.

Bir silah aleti olarak sayılması doğru olmasa da muharebeler esnasında düşman tarafından ele geçirilen ve ardından Türk birliklerine dağıtılan aynalar da cephedeki değişkenleri etkileyen bir unsur olmuştur. Tüfeklere takılan bu ayna vasıtasıyla siper dışına

çıkmadan atış ve gözlem yapabilme imkânı olması, asker açısından savaşın seyrini değiştiren savaş teçhizatı olarak görülebilir. Her iki tarafında aynaları kullanması birbirlerine üstünlük kurma açısından pek bir şey değiştirmese de askerin savaşta yaşama şansını artırmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, Çanakkale Savaşları'nda her iki tarafında birbirinden esinlenerek kullanmaya başladığı savaş aletleridir. Aynalı tüfek örneğinde olduğu gibi savaşta kendi üzerlerinde kullanılan savaş aletleri bir nevi kopya edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Burada en çok kopya edilen savaş aletleri genellikle el bombaları olmuştur. Her iki taraf farklı formlarda ve hammaddeler kullanılarak el bombası üretilmiş, kullanılan bu el bombaları bir müddet sonra kopya edilerek kullanılmaya başlanmıştır.

Çanakkale Savaşları'nda Türk piyade sınıfı zor koşullar altında mücadele etmiştir. Fiziksel ve psikolojik olarak birçok etmenin olduğu savaş ortamına ek olarak piyade teçhizatına dair yaşanan temin sorunları, iklim şartları, hastalıklar, yemek ve su sıkıntısı gibi ekstra zorluklar yaşanmıştır. Bu zorluklara rağmen Türk askeri elinde tüfeği, üzerinde üniformasıyla Çanakkale Savaşları'nda zafere ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- ATASE Arşivi, BDH Kls. 4616, Dos. H-35, Fih.1-3.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5347, Dos. H-3, Fih.1-18.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5347, Dos. H-5, Fih.1-9a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5348, Dos. H-3, Fih.3-1-3.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5348, Dos. H-4, Fih.1-4a.,
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-1, Fih. 1-44a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-1, Fih.1-46.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5461, Dos. H-1, Fih.1-53.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-1, Fih.1-59.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5461, Dos. H-5, Fih.1-59a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-5, Fih.1-62a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5361, Dos. H-5, Fih.1-63.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5365, Dos. H-5, Fih.1-7.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5365, Dos. H-5, Fih.1-7a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5365, Dos. H-5, Fih.1-12.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5462, Dos. H-2, Fih.1-15a.,
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.23.,
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-7, Fih.1.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih.1-13.,
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih.1-13a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.1-17a
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5362, Dos. H-2, Fih.1-18.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih. 1-23.,
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih. 1-23a.,
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-6, Fih.1-23a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-7, Fih. 1-2a.
ATASE Arşivi, BDH Kls. 5465, Dos. H-5, Fih.1-3a.
BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (M.V), 170/13, 19 Ocak 1915.

Sürelî Yayın ve Diğer Basılı Eserler

- 1330 Modeli Tüfenkciyef El ve Lağım Humbaraları*. Matbaa-yı Askeriye, İstanbul 1330.
- Ahmed Ali. *Piyade Efrad Dersleri Numro 3, Küçük Çaplı Mavzer Tüfengi ve Usul-u Tathir*. Mekteb-i Harbiye Matbuası, Dersaadet 1328.
- Aker, Şefik. “Çanakkale - Arıburnu Savaşları ve 27.Alay,” *Askeri Mecmua*, S.40, 1 Kanun 1935.
- Ali Ekrem. “Çanakkale Mektûbları 10”, *Tanin*, 8 Temmuz 1331.
- Askeri Serpuş Talimatnamesi*. İstanbul Matbaa-i Askeriye, 1326.
- Bursalı Mehmet Nihad. *Zabitin Harp Çantası*. İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, 1341.
- Elbise-i Askeriye Nizamnâmesi*. Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul 1325.
- Gürer, Cevat Abbas. “Atatürk’ün Hayatından Yazılmamış Hatıralar, Anafartalarda”, *Yeni Sabah Gazetesi*, 16 Mart 1941.
- Harb-i Umumi ve Şirket-i Hayrîye 1330-1334*. Bahriye Matbaası, İstanbul 1921.
- Osmanlı Seyyâr Matbahlarına Mahsûs Talimatname*. Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1332.
- Piyade Teçhizatı*. Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umûmiye Dairesi, İstanbul 1327.

Araştırma Eserler

- Akbay, Cemal. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi*. Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014.
- Albayrak, Muzaffer ve Tuncay Yılmaz. *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-1*. Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Alganer, Haydar Mehmet. *Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü*. Deniz Basımevi, İstanbul 2009.
- Altay, Fahrettin. *10 Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922*. Yay. Haz. Oğuzhan Dalkıran, Eylem Yayınları, Ankara 2008.
- Altıntaş, Ahmet. *Belgelerle Çanakkale Savaşları*. Çomü AÇASAM Yayınları, Çanakkale 1997.
- Arıkan, İbrahim. *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer, Bir Mehmetçiğin Çanakkale, Galiçya, Filistin Cephesi Anıları*. Yay. Haz. Selman Soydemir ve Abdullah Satun, Timaş Yayınları, İstanbul 2007.

- Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu*. Ed. Barış Borlat, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2020.
- Atabey, Figen. *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Atakan, Rauf. "Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", *Çanakkale Muharebeleri 75'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Ataksor, Halis. *Çanakkale Raporu*. Yay. Haz. Serdar Halis Ataksor, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Giriş*. C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970.
- Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*. V. Cilt, II. Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Borlat, Barış. *Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri 1914-1916*. Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2020.
- Brutose, Mulmann. *Çanakkale Muharebesi*. Çev. Halil Kemal, Askerî Matbaa, İstanbul 1927.
- Bülkat, Esat. *Çanakkale Hatıraları*, C.3, Daktilo yazma kopya, Harp Akademileri Kütüphanesi 1978.
- Bülkat, Esat. *Çanakkale Hatıraları*, C.5, Daktilo yazma kopya, Harp Akademileri Kütüphanesi 1978.
- Cepheden Cepheye, Esaretten Esarete Ürgüplü Mustafa Fevzi Taşer'in Hatıraları*. Yay. Haz. Eftal Şükrü Batmaz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Cepheelerde Bir Ömür Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in Anıları*. Yay. Haz. Ahmet Diriker, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Cezar, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*. C.V, İskit Yayınevi, İstanbul 1962.
- Conk, Cemil. *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*. E.Ü Basımevi, Ankara 1959.
- Çalışlar, İzzettin. *On Yıllık Savaşın Günlüğü*. Yay. Haz. İzzeddin Çalışlar ve İsmet Görgülü, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Çanakkale Savaşları İle İlgili Makaleler (1915-1960) Cilt I*. Ed. Onur Kuşku, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2021.

- Çanakkale'den Hatıralar*. Yay. Haz. Kurmay Yüzbaşı Binbaşı Kadri Ener, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1954.
- Çoruhlu, Tülin. *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları (Askeri Müzeden Örneklerle)*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Çulcu, Murat. *Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü*. Arba Yayıncılık, İstanbul 2016.
- David, Nicolle. *Osmanlı Piyadesi 1914-1918*. Çev. Osman Çakmakçı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Denisenko, Ayten. *Askeri Müze Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Madalya ve Nişanlar Kataloğu*. Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1999.
- Diriker, Ahmet. *42. Alay Gelibolu 1915*. Scala Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Eralp, T. Nejat. *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Erickson, Edward. *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*. Çev. Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Erickson, Edward. *Gelibolu Osmanlı Harekâtı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- Geçer, Kadir Türker. *Osmanlı İmparatorluğu Askeri Kıyafetleri (1826-1922)*. Hisart Canlı Tarih Müzesi Kültür Yayınları, İstanbul 2022.
- Genelkurmay Başkanlığı. *19. Tümen Harp Cerideleri*. C.1, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- Genelkurmay Başkanlığı. *19. Tümen Harp Cerideleri*. C.2, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.
- Genelkurmay Başkanlığı. *19. Tümen Harp Cerideleri*. C.3, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Genelkurmay Başkanlığı. *19. Tümen Harp Cerideleri*. C.4, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Genelkurmay Başkanlığı. *19. Tümen Harp Cerideleri*. C.5, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Genelkurmay Başkanlığı. *19. Tümen Harp Cerideleri*. C.6, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.

- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi (Haziran 1914-9 Ocak 1916)*. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Komutanları Biyografileri*. C.I, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Komutanları Biyografileri*. C.II, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Komutanları Biyografileri*. C.III, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*. V. Cilt, I. Kitap, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*. V. Cilt, II. Kitap, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi*. V. Cilt, III. Kitap, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*. X. Cilt, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri*, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*. Yay. Haz. Murat Karataş ve Buğra Terzi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021.
- Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşlarında 3. Ağır Topçu Alayı*, Yay. Haz. Buğra Terzi, Didem İlkem Cumalı, Melih Canberk Din, Nurcan Yıldırım, Ed. Murat Karataş, C.2, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2022.
- Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları*. Bağcılar Belediyesi, İstanbul 2016.
- İlgar, İhsan ve Nurer Uğurlu. *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*. Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.
- Kanengiesser, Hans. *Çanakkale'de Türklerle Beraber*. Çev. Mehmet Serez, Timaş Yayınları, İstanbul 2009

- Kanngiesser, Hans. *Çanakkale Cehenneminde 500 Alman*. Doğu Kitapevi, İstanbul 2015.
- Kara, Hidayet. *Sultan II. Abdülhamid Osmanlı Kara Ordusu (1876-1906)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. C. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Karataş, Eda ve Didem İlkem Cumalı. *Türk Savaş Muhabirlerinin Kaleminden Çanakkale Savaşları*. Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2021.
- Karataş, Murat vd.. *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay*. C.1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Karataş, Murat vd.. *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay*. C.2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Karataş, Murat vd.. *Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay*. C.3, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Kemal, Mustafa. *Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe*. Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.
- Kemal, Mustafa. *Arıburnu Muharebeleri Raporu*. Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- Kemalyeri, Mucip. *Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu ve Azerbaycan Savaşı (1917-1918)*. Baha Matbaası, İstanbul 1972.
- Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*. Yay. Haz. Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç ve Fahri Bal, Türk Kızılayı İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2018.
- Martı, Metin. *Çanakkale Hatıraları*. C.I, Arma Yayınları, İstanbul 2005.
- Martı, Metin. *Çanakkale Hatıraları*. C.II, Arma Yayınları, İstanbul 2002.
- Martı, Metin. *Çanakkale Hatıraları*. C.III, Arma Yayınları, İstanbul 2005.
- Mete, Ali Serdar Mete. *Türk Mavzeri Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri*. Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2022.
- Mustafa, Münim. *Cepheden Cepheye*, Arma Yayınları, İstanbul 1988.
- Mütercimler, Erol. *Korkak Abdül'den Coni Türk'e Gelibolu 1915*. Alfa Yayınları, İstanbul 2005.
- Naci, İbrahim. *Allahısmaırladık*. Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.
- Oglander, Aspinall. *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı*. C.I, Çev. Tahir Tunay, Askeri Matbaa, İstanbul 1939.

- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Osmanlı Askeri Teşkilatı*. Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1999.
- Önder, Cahit. *7 Cephenin Gazileri Anlatıyor*. Nesa Ofset Matbaacılık, İzmir 2005.
- Önsoy, Rifat. *Türk-Alman Münasebetleri (1871-1914)*. Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- Örses, Tunca ve Necmettin Özçelik. *I. Dünya Savaşı'nda Türk Askeri Kıyafetleri*. Denizler Kitabevi, İstanbul 2007.
- Prigge, Erich. *Çanakkale Savaşı Günlüğü*. Çev. Bülent Erdemoğlu, Timaş Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Sanders, Liman Von. *Türkiye'de Beş Sene*. Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- Sayılr, Burhan, Murat Karataş vd.. *Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Muharebeleri I*. Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Sayılr, Burhan. *Aileni Özlemedin Mi*. Gazi Kitabevi, Ankara 2014.
- Sayılr, Burhan. *Türk Kurmaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*. Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.
- Seçer, Turhan. *Anılarla Çanakkale Cephesi ve Neticesi*. Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2006.
- Silah: Tabanca ve Tüfeklerin 800 Yıllık Tarihi*. Ed. Chris Stone, Çev. Cenk Pamay, Yay. Haz. Seda Darcan Çiftçi, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2008.
- Sinan, Mehmet. *Harp Hatıralarım, Çanakkale-Irak-Kafkas Cephesi*. Yay. Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Muharrem Bayar, Vadi Yayınları, Ankara 2006.
- Solak, Mehmet. "İstanbul-Çanakkale Deniz Nakliyatı", *Çanakkale Muharebeleri 75'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yayınları, Ankara 1990.
- Sunata, İ. Hakkı. *Gelibolu'dan Kafkaslara*. Yay. Haz. Kansu Şarman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Şakir, Kazım. *1915 Gelibolu Harbi Günlüğü*. Yay. Haz. İ. Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- Şakir, Süleyman. *Cepheden Hatıralar Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde*. Yay. Haz. Servet Avşar ve Hasan Babacan, Vadi Yayınları, Ankara 2006.

- Şakir, Ziya. *Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu*. Çeltüt Matbaası, İstanbul 1957.
- T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri-2*. Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.
- T.C Genelkurmay Başkanlığı. *Türk Tarihindeki Kahramanlık Öyküleri Menkıbeler*. Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.
- Tanberk, Ziya. *Silah Fenni Notları*. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938.
- Torosyan, Sarkis. *Çanakkale'den Filistin Cephesine*. Yay. Haz. Ayhan Aktar, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Tunçapa, Şakir. *Çanakkale Harbi Hatıralarım*. T.C. M.M.V Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, İstanbul, 1958.
- Türk Deniz Ticareti ve Türkiye Denizcilik İşletmeler Tarihçesi*. C.II, Türkiye Denizcilik İşletmeleri Kültür Yayını, İstanbul 1999.
- Türk, Fahri. *Türkiye İle Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Uyar Mesut, Edward J. Erickson. *Osmanlı Askeri Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Üçok, Ahmet Kemal. *Görüp İştiklerim*. Ed. Ali Birinci, Okuyan Adam Yayınları, Ankara 2002.
- Ünaydın, Ruşen Eşref. *Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat*. Devlet Matbaası, Ankara 1930.
- Ünaydın, Ruşen Eşref. *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki*. Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- Wallach, Jehuda L.. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi; Türkiye Prusya Askeri Heyetleri 1835-1919*. Çev. Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.
- Williams, Peter. *Çanakkale Savaşı Kanlısırt Muharebesi 25 Nisan 1915*. Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok*. Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- Yılmaz, Veli. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*. Cem Ofset Matbaacılık Sanayi AŞ, İstanbul 1993.
- Zembrzuska, Wanda. *Muhabirimiz Çanakkale Cephesinden Bildiriyor!*. Yay. Haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınevi, İstanbul 2019.

Basılı Makaleler

- Armutak, Murat. “Bir Makineli 200 Tüfekliye Eşitti”. *Çanakkale 1915*. Yıl 4, S.10., 2011, ss.38-48.
- Arslan, Mehmet. “Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesine Asker Alım İşlemleri ve Askerlerin Cepheye İntikalleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi*. Yıl 13, S.18, Çanakkale 2015, ss.219-248.
- Atakan, Rauf. “Birinci Dünya Savaşı’nın 1915 Yılı Çanakkale Muharebeleri’nde 5 nci Ordu’nun Personel Kayıpları ve İkmal”, *Askeri Tarih Bülteni*. C.10, S.18, Ankara 1985.
- Beşirli, Mehmet. “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S.16, 2004, ss.121-139.
- Çeloğlu, Yavuz Selim. “Çanakkale Cephesi’nde Ordu İkmali Hizmetleri Açısından Denizyolu Ulaşımı”, *Akademik Matbuat*. S.2, 2018, ss.49-74.
- Çevik, Mehmet ve Yavuz Selim Çeloğlu. “Çanakkale Cephesi’nde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. S.18, Çanakkale 2015, ss.299-347.
- Karataş, Murat. “Çanakkale Savaşları’nda Çayhaneler”, *Anafarta*. S.5, İstanbul 2019, ss.37-40.
- Özen, Gökşen. “Cephede Sinsi Bir Düşman: Mikrop”, *Anafarta*. S.7, İstanbul 2020, ss.39-44.
- Öztürk, Metin “Çanakkale Muharebeleri’nde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, *Askeri Tarih Bülteni*. S. 22 Genelkurmay Basımevi, Ankara 1987.
- Sarı, Nil ve Zuhâl Özyaydın. “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Sağlık ve Sosyal Yardıma Katkıları”, *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi*. Türk Tarihi Kurumu, Ankara 1990.
- Sönmez, Cahide Sınmaz. “Çanakkale Cephesi’nde Sağlık Kuruluşları ve Kızılay Arşiv Belgelerine Göre Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. S. 20, Çanakkale 2006, ss.173-192.
- Şahin, Mustafa. “Çanakkale Cephesi’nde Türk Ordusunun Menzil Teşkilatı ve Askeri Ulaştırma Hizmetleri”, *Çanakkale Araştırma Dergisi*. Yıl 13, S.18, Çanakkale 2015, ss.271-297

Terzi, Buğra. “Çanakkale Muharebeleri’nde Şehit Alay Komutanları”, *Anafarta*. S.15, İstanbul 2022, ss.80-88.

Turan, Şerafettin. “II. Mahmud’un Reformlarında İtalyan Etkisi ve Katkısı”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*. İstanbul 1990, ss.113-125.

Tezler

Gökşen Özen, “Çanakkale Muharebeleri’nde 72. Alay”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale 2020.

Levent Kaya Ocakaçan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Şirket-i Hayriye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2009.

Özgür Keskin, “Çanakkale Muharebeleri’nde Türk Ordusunun Lojistik Faaliyetleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Malzeme Tedarik ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara 2008.

Sayılr, Burhan. “Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Buldukları Koşullar.” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005.

Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi’nde 5. Ordunun İlaşesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2013.

Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi’nde Nakliye Hizmetleri Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2008.

Zengin, Ersoy. “Tophane-i Amire'den İmalat-ı Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2015.

Ansiklopedi Maddeleri

Koraltürk, Murat. “Şirket-i Hayriye”, *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayını, İstanbul 2022.

Zengin, Ersoy. “İmalat-ı Harbiye”, *Çanakkale Savaşları Ansiklopedisi*, Ed. Murat Karataş, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2022.

İnternet Kaynakları

Innovation At War, Sir John Monash Centre Australian National Memorial France, Innovation At War, <https://sjmc.gov.au/then-and-now/> [Erişim Tarihi: 13.11.2022].

“Armies Of The First World War”. Royal Armouries, Collections. <https://collections.royalarmouries.org/first-world-war.html> [Erişim Tarihi: 15.11.2022].

Fotoğraflar

Çanakkale Savaşları Enstitüsü

EKLER

EK.1.

Çanakkale Savaşları'na Katılmış Subay Sınıfının Üniformaları. Fotoğraf: Çanakkale Savaşları Enstitüsü.

EK.3.

Türk Piyade Askerlerinin Çanakkale Savaşları'na İntikali Sırasındaki Donatımı.

Fotoğraf: Çanakkale Savaşları Enstitüsü

EK.4.

Harbiye Müzesi'nde Fotoğraflanan ve Çanakkale Savaşları'nda Askerin Kafasına Taktığı Serpuş.

EK.5.

Harbiye Müzesi'nde Fotoğraflanan ve Çanakkale Savaşları'nda Askerin Taktığı Peksimet-Ekmek Torbası.

EK.6.

**Çanakkale Savaşları'nda Türk Piyade Askerinin Kullandığı 1903 Model Alman
Mavzer Tüfeği.**

EK.7.

Çanakkale Savaşları'nda Türk Piyade Askerinin Mavzer Tüfeği İle Eğitim Yaptığı Sırada Çekilen Fotoğrafi. Fotoğraf: Çanakkale Savaşları Enstitüsü

EK.8.

Çanakkale Savaşları'nda Türk Piyade Askeri, Yuvarlak El Bombası veya Lağım Bombalarını Ateşlemek İçin Kullandıkları Üniformalarının Sol Göğüs Kısımında Bulunan Kibritlik. Fotoğraf: Çanakkale Savaşları Enstitüsü.

EK.9.

Çanakkale Savaşları'nda Türk Piyade Askeri Tarafından Kullanılan Portatif Kürek.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim SOYİSİM :
Doğum Yeri :
Doğum Tarihi :

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi :
Yüksek Lisans Öğrenimi :
Bildiği Yabancı Diller :

BİLİMSEL FAALİYETLERİ

İŞ DENEYİMİ

İLETİŞİM

E-posta Adresi :
ORCID :